

35D *ms* Latv. Nod.

Dr. iur. A. ŠVĀBE
Latvijas universitātes profesors

Latvijas tiesību vēsture

II daļa

1 9 3 3.

Latvijas universitātes stud. padomes grāmatnīcas izdevums

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

VII c
✓

F. J. H.
94

Dr. iur. A. Š V Ā B E
Latvijas universitātes profesors.

┌ 34
└ 518 m/8

L A T V I J A S T I E S Ī B U V Ē S T U R E .

II daļa.

Pēc 1932/33. m. g. I. sem. Latvijas universitātē lasītām
lekcijām atreferējis stud. iur. A. Širons.

1933.

Latvijas universitātes studentu padomes
grāmatnīcas izdevums.

L. V. E.
№. ~~247185~~

0309065608

П

I.

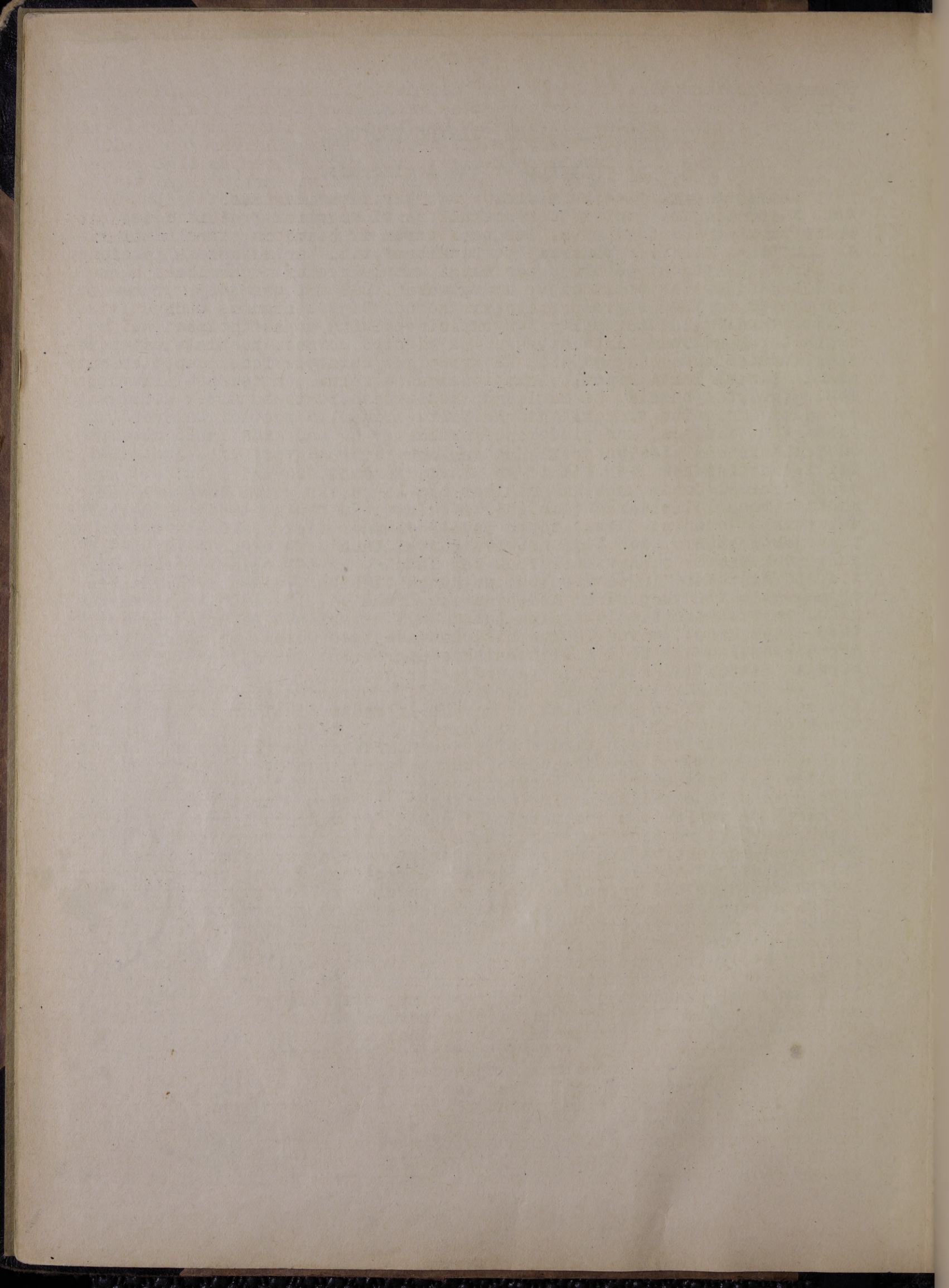
LATVIJAS AGRĀRO TIESĪBU VĒSTURE.

Ius neophitorum et ius dominorum.

Latvijas agrārtiesību vēsturē jāizšķir divas dažādas tiesību sistēmas, kuras 13.g.s. avotos tiek nostādītas viena otrai pretīm: 1) ius neophitorum un 2) ius dominorum. Ius neophitorum ir baznīcas tiesību termins, kas burtiski nozīmē "jaunkristīto tiesības", t.i. to tiesisko stāvokli, kādu Livonijas pagāni paturēja pāriedami katoļu ticībā. Romas kurija, kas vadīja misijas darbu Livonijā, ar vairākām bullām nodrošināja jaunkristītām tautām to pašu sociālo stāvokli, ko tās bija ieņēmušas pagānu laikos; citiem vārdiem, jaunkristīto stāvoklis nedrīkstēja pasliktināties. Ius neophitorum galvenā kārtā aptvēra tās tiesību normas, kas latviešiem, lībjiem, kuršiem u.c. bija jāpilda kā kristīgās baznīcas locekļiem, piem. pienākumi zināmā laikā kristīt jaunpiedzimušos bērnus, noteiktā laikā salaulāties, uzturēt baznīcu un mācītājus dodot desmito tiesu u.t.t. Turpretīm no laicīgo tiesību viedokļa jaunkristītie bija ļaudis (lat. homines), un visas tās tiesības, kas piederēja ļaudīm, ir tā saucamās ļaužu tiesības; tā tad baznīcas tiesību jēdzienam ius neophitorum atbilst laicīgās tiesībās ļaužu tiesības. Par ļaudīm kā slāvi, germani, tā arī latvieši sauca svabadniekus. Tā ir augstākā sabiedrības kārtā, ko avoti dēvē arī par seniores (vecāji), meliores (labieši). Pēc latviešu tautas tradīcijām, ļaudīm var pavēlēt vienīgi Dievs; tāpēc ļaudis vienmēr tiek nostādīti pretīm kalpiem jeb neļaudīm, kas bija nebrīva kārtā. Ļaudis laicīgā dzīvē atbild kungam, kuram ir zināmas tiesības par ļaudīm. No tā loģiski izriet divas tiesību sistēmas: ļaužu tiesības un kunga tiesības. Šis stāvoklis principā negrozās arī vācu varai nodibinoties Livonijā. 13.g.s. līgumi pastāvīgi uzsver, ka manttiesiskā ziņā ļaudis arī uz priekšu paturēs par dzimtu (hereditas, Erbe): savus laukus, biškokus, zvejīgos ūdeņus un mežus izņemot svētbirzes. Pēdējās bija civiltiesiskas apgrozības nespējīgas lietas. Visas pārējās lietas jaunkristītie paturēja par dzimtu.

Vārda plašākā nozīmē kā "hereditas", tā "Erbe" apzīmē gruntsgabalus, bet šaurākā - lauku sētu līdz ar novadu. Ar kādām tiesībām ļaudis šos gruntsgabalus valdīja, tas ir ļoti sarežģīts jautājums. Noteikti zinams tikai tas, ka juridiskais tituls bija ius hereditarium (mantošanas tiesības). Parasti viduslaikos gruntsgabalus, kurus varēja mantot dēls no tēva, uzskatīja par īpašumu vai kā latvieši saka, "par dzimtu". Protams, agrāk šim jēdzienam bija citādāka nozīme nekā tagad. Tagad mēs ar to saprotam galvenā kārtā privātīpašumu jeb, pareizāki sakot, individuālu īpašumu. Turpretīm senāk, sevišķi runājot par nekustamām lietām, termins "par dzimtu" nozīmēja grupas, kolektīva īpašumu. Zeme, kas piederēja par dzimtu, piederēja visai dzimtai. Tā tad īpašuma jēdzienā - hereditas, Erbe no vienas puses uzsvērts mantojamības princips, no otras puses - kolektivismas princips.

Vācu vara šai manttiesiskā sfairā ievēda kādu jauninājumu, proti: bezmantnieka mantas institutu. Ir dabīgi, ja īpašums pieder veselai dzimtij, tad rodas jautājums: kur ir dzimts juridiskās robežas. Tas bija ļoti svarīgi kā civil-, tā krimināltiesībās. Vācu ordenis ar 1267.g. līgumu noteica, ka dzimts asins radinieki var mantot tikai līdz ceturtam celim, t.i. līdz ceturtai paaudzei, jo vācu tauta dzimti simbolizēja ar cilvēku, un atsevišķas paaudzes bija locekļi cilvēka ķermenī. Šis, no sakšu tiesībām Livonijā pārņemtais, noteikums, ka dzimts beidzas ar ceturto celi, bija ļoti svarīgs tai ziņā, ka deva iespēju nodibināt bezmantnieka mantu. Piem. ja pēc kādas sērgas vai asiņainas kaujas izrādījās, ka ir gājuši bojā visi radinieki līdz ceturtam celim, tad tas novads un tās mājas, kurās šī dzimts bija dzīvojusi, tika uzskatīts par bezmantnieka mantu. Šādu bezmantnieka mantu pēc vācu tiesībām mantoja kungs, un šo kungu tiesību sauc par ius recadentiae (Heimfallsrecht). Šim vācu tiesību institutam bija liela nozīme mūsu tautas dzīvē. 13.g.s. pagāja nemitīgos asiņainos karos. Nevien veselais dzimtis, bet pat veseli pagasti tika galīgi izkauti un vi-

pu manta, protams, tika uzskatīta par bezmantinieku mantu, ko jaunā valsts vara, uz ius recadentiae pamata, pārņēma valsts zemju fondā. Protams, kari nebeidzās 13.g.s. Kariem pievienojās epidēmijas un sērgas, un visu šo ne-novērsamo varu rezultātā lauku ļaudis zaudēja savus līdzšinējos īpašumus. Tāds ir tas juridiskais mehānisms, kas gadu simteņiem ilgā procesā izrauj no zemnieku rokām viņu īpašumus. Šie divi institūti, kā teikts, ir 1) bezmantinieka mantas institūts un 2) ius recadentiae.

Jāaizrāda, ka avoti 13.g.s.sākumā vārdu "zemnieks" nelieto, bet tai vietā runā par homines, lude. Zemnieka vārds mūsu avotos pirmo reizi minēts 1335.g. Zemnieka jēdziens attīstās līdztekus ar muižnieka jēdzienu. Tā pat kā ļaudis nevar domāt bez kunga, tā zemniekus nevar domāt bez muižnieka. Abi šie jēdzieni ir korrelatīvi. Bet arī vēl 14.g.s., kad jau avoti runā par zemniekiem, viņi patur savas 13.g.s. līgumos nodrošinātās īpašuma tiesības. Viņi var brīvi rīkoties nevien ar kustamo, bet arī ar nekustamo mantu. Zemnieki var savas mājas pārdot, iznomāt, apgrūtināt parādēm, atstāt par mantojumu u.c. Viņiem pieder arī tiesības okupēt bezsaimnieka lietas (res nullius), piem. iet mežā ar cirvi un nocirst līdumu, iekopt pļavu, izdēt jaunu biskoku. Bet okupācijas tiesības uz res nullius pieder arī jaunai vacu varai. Tāds ir ļaužu stāvoklis pēc 13.g.s. avotiem. Galu galā jautājuma atrisinājums ir atkarīgs no tā, kāds ir 13.g.s. īpašuma jēdziens; jo lieta ir tā, ka īpašums tāpat kā visi citi juridiskie jēdzieni nav loģiskas, bet tikai vēsturiskas kategorijas.

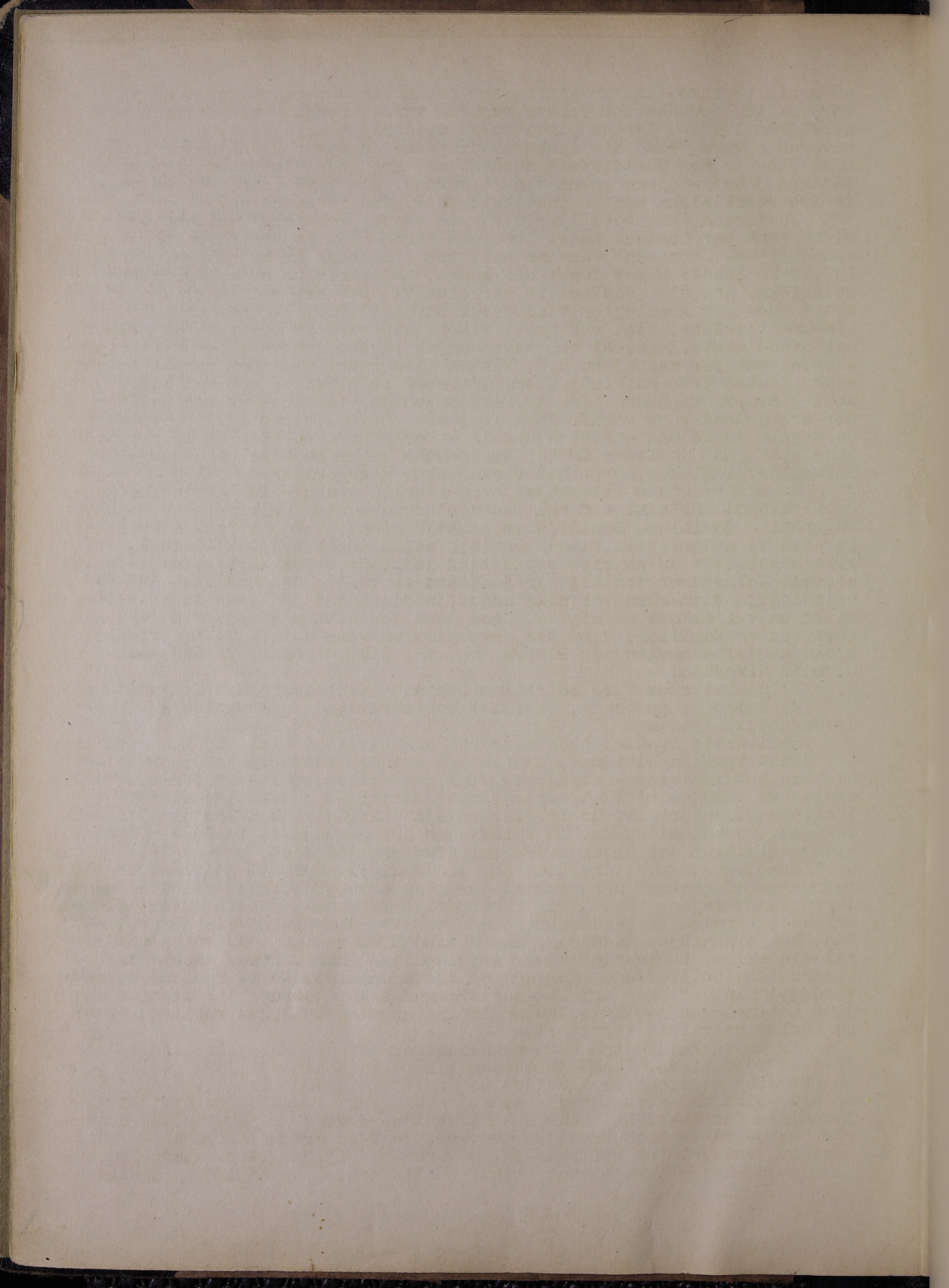
To mēs redzēsīm iztirzājot otru tiesību grupu - ius dominorum (kunga tiesības). Saīsinātā formā ius dominorum avotos ir minēts ar citu vārdu, proti - dominium. Dominium ir pamatjēdziens, ar ko turpmāk nāksies nepārtraukti nodarboties. Visas grūtības ceļas tāpēc, ka šis jēdziens ir bezgala nenoteikts un kā visi vēsturiski jēdzieni, vairākkārt mainījis savu nozīmi. Acīmredzot dominium ir jāsaista ar vārdu "dominus". Bet arī šī etimoloģija vien mums vēl nekā nedod, jo "dominus" jēdziens ir tikai vēsturisks un vairākkārt mainījies. Senā Romā dominium nozīmēja vispirms nama tēva (pater familias) varu pār savu namu un viņa saimi. Tā ir privāttiesiska kundzība nevien pār lietām, bet arī pār personām. Vēlākā Romā dominium ir divejāds:

1) dominium ex iure quiritium (īstais civiltiesiskais īpašums) un

2) dominium in bonis, tā sauc. bonitārais, administratīvā kārtībā aizsargātais īpašums.

Bonitārais īpašums bija mazvērtīgāks tiesiskā ziņā. Tā tad Romā ir divejādas īpašuma sistēmas. Justinians gribēja tās apvienot, radīt vienu sistēmu, bet tas viņam neizdevās. Viņš gan aizliedza lietot formulu "dominium ex iure quiritium", bet vēlākie Justiniana kodeka izskaidrotāji, italiešu glosatori 12. un 13.g.s. radīja atkal divejādu īpašumu sistēmu, tā sauc. dominium duplex, ko vēlāk sauc arī par dalīta īpašuma sistēmu. Blakus dominium duplex, kas ir civiltiesisks jēdziens, pastāv arī dominium terrae, kas ir publiski-tiesisks jēdziens, pie kam šai jēdzienā dominium terrae vārds "terra" nenozīmē vis gruntsgabalu, piem. kādu pilsētas namu, dārzu, lauku mājas, bet valsts teritoriju līdz ar pavalstniekiem; tāpēc arī šādi termini kā Landrecht (zemes tiesības) nenozīmē vis agrārtiesības, bet vispārējās tiesības, kas attiecas uz visiem iedzīvotājiem, kā pilsētniekiem, tā lauciniekiem. Arī landtāgs (burt. zemes diena) ir publisko tiesību jēdziens, kas nozīmē kārtu sapulci. No tā redzams, ka nevien vārds "dominium", bet arī tik parasts vārds kā "terra" tiek lietots divejādā nozīmē: gan civiltiesību nozīmē kā gruntsgabals, gan publisko tiesību nozīmē kā valsts teritorija.

Ar ko izskaidrojama šāda neskaidrība, šāds sajukums? Izskaidrojums ir tīri vēsturisks. Tagad juristiem tik pazīstamais dalījums publiskās un privātās tiesībās ir izveidojies romiešu tiesību sistēmā. Šādu jēdzienu asu šķirojumu nepazīst germaņu tiesības, kurū iespaidā ir attīstījušās Livonijas tiesības. Lai zinātu kā Livonijas avotos ir jātulko ius dominorum, ir jāgriežas pie Prusijas avotiem, jo Vācu ordenis bija zemes kungs nevien Livonijā, bet arī Prusijā. No Prusijas 13. un 14.g.s. avotiem redzam, ka dominium tiek lietots tikai publisko tiesību nozīmē kā dominium

terrae. Turpretīm civiltiesiskā dominija jeb īpašuma jēdzienu Livonijas un Prusijas avoti sauc par proprietas.

Pēc šīs terminu analīzes mēs varam arī izskaidrot, ko nozīmē avotu aizrādījums, ka Livonijas tautas patur gan savu "hereditas", bet ka viņas apņemās atzīt arī "ius minorum". Starp šīm sistēmām nav pretrunas, jo ius neophitorum bija civiltiesību sistēma, un hereditas ir tas pats, kas proprietas - civiltiesisks īpašums. Turpretīm ius minorum bija publiski-tiesiska sistēma, un vārds "dominium" jāsaprot kā "dominium terrae" - kā zemes kundzība. Protams, šīs sistēmas iespaido viena otru nevien šodien, bet arī agrāk. Ja tagad piem., pilsētas valde prasa, lai namsaimnieks aplaista ielu, to noslauka, apgaismo sava nama koridorus, tad tas nav nekas cits kā publisko tiesību sistēmas iespaids uz civiltiesisko. Vai arī uz laukiem, ja lauku mājai tiek uzlikts par pienākumu uzturēt kārtībā ceļus; tad tas ir atkal publisko tiesību sistēmas iespaids uz civiltiesisko.

Šo divu dažādo sistēmu ietekmi mēs redzam arī 13. un visos vēlākos gadu simteņos. Avoti to izteic ar formulu "ius et servitium" (tiesības un gaitas jeb kalpība). Šai formulā ir atslēga visai Livonijas agrārai vēsturei, proti - kam ir tiesība (ius) uz zemi, tam ir jānes arī zināmas gaitas (servitium). Citiem vārdiem, kā zemnieks, tā muižnieks bija spiests dot valstij publisko kalpību. Zeme, vispār nekustāma manta, uz laukiem bija apgrūtināta ar zināmiem publiskiem pienākumiem - gan ar nodevām, gan ar gaitām. Tā tad pilnīgi brīva civiltiesiska īpašuma nav; tas ir, kā saka, "apgrūtināts ar nastām". Kādā nozīmē šie publiski-tiesiskie apgrūtinājumi iztulkojami, to mēs plaši apskatīsim vēlāk. Visumā, neskatoties uz šiem zemes publiski-tiesiskiem apgrūtinājumiem, varam gan teikt, ka zemnieka civiltiesiskais stāvoklis 13.g.s. bija daudz labāks nekā 19.g.s. sākumā pēc zemnieku brīvlaišanas. Zemnieku brīvlaišana 1817.g. Kurzēmē un 1819.g. Vidzemē gan pārvērtā dzimtļaudis atkal par ļaudīm, t.i. svabadienīku kārtu, bet nepiešķīra viņiem viņu tēvu tēvu novadu par dzimtu. Zemnieku brīvlaišanas likumi deva tā saucamo formālo brīvību, bet šīs brīvības materiālais saturs bija tā pati oikonomiskā nebrīvība, kas dzimtbūšanas laikos. Brīvlaišanas likumi zemniekus proletarizeja. Turpretīm 13.g.s. miera līgumi ar savu "ius neophitorum" atstāja nevien savu līdzšinējo status quo personas tiesību laukā, t.i. kas bija brīvs, tas palika brīvs arī pēc kristības, bet arī manttiesiskā ziņā, jo brīvie ļaudis netika ekspropriēti.

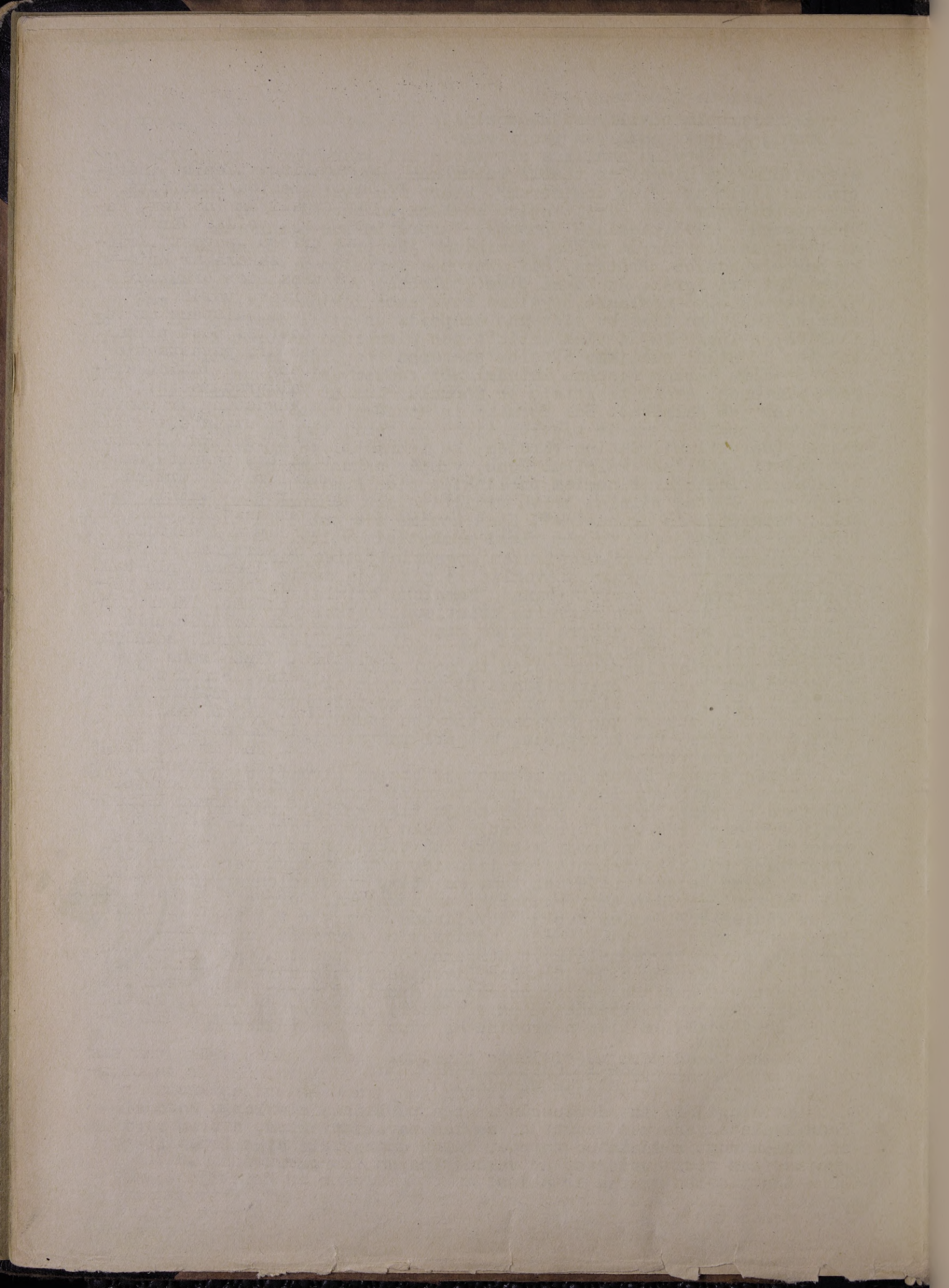
Kāpēc jaunie Livonijas iekarotāji atzina Livonijas tautu personas un mantas tiesības? Izskaidrojums šē meklējams iekarotāju politiskā un militārā nespēkā. 1236.g. Saules kaujā tika galīgi iznīcināts Zobenbrāļu ordenis. 1260.g. Durbes kaujā tikko negāja bojā arī varenais Vācu ordenis. Tie bija biedinoši signāli, ka tikai ar gudru un tālredzīgu kompromisa politiku iekrotājiem izdosies noturēt savu varu Livonijā. Liela nozīme beidzot bija arī tam, ka starp vācu kolonistiem bija tikai trīs kārtas: garīdznieki, bruņnieki un namnieki. Turpretīm vācu zemnieks ne ar kādiem solījumiem nebija atviļināms šurp, jo tas baidījās doties jūras ceļojumos. Ja nu Livonijā nebija vācu zemnieka, un ja zinām, ka zemnieku kārtā ir viduslaiku tautsaimniecības pamats, tad arī sapratīsim, ka vācu kolonistiem bija jāsaudzē Livonijas ļaužu kārtā, lai pārējās trīs kārtas - garīdznieki, bruņnieki un namnieki varētu seīt dzīvot. Tādi ir politiskie un tautsaimnieciskie iemesli, kas izskaidro, kāpēc Livonijas iedzīvotājiem tiek nodrošinātas viņu ius neophitorum.

I. Paggast- oder Wackenrecht.

(iustitia waccualis)

Kā redzējam, ius minorum ir tās publiskās tiesības, ko dominus resp. valsts vara var prasīt no saviem pavalstniekiem, citiem vārdiem, ius minorum ir dominium terrae. Tālāk apskatīsim sīkāk tās tiesību grupas, kas tiek aptvērtas ar vārdu "ius minorum".

Šīs tiesību grupas ir šādas:

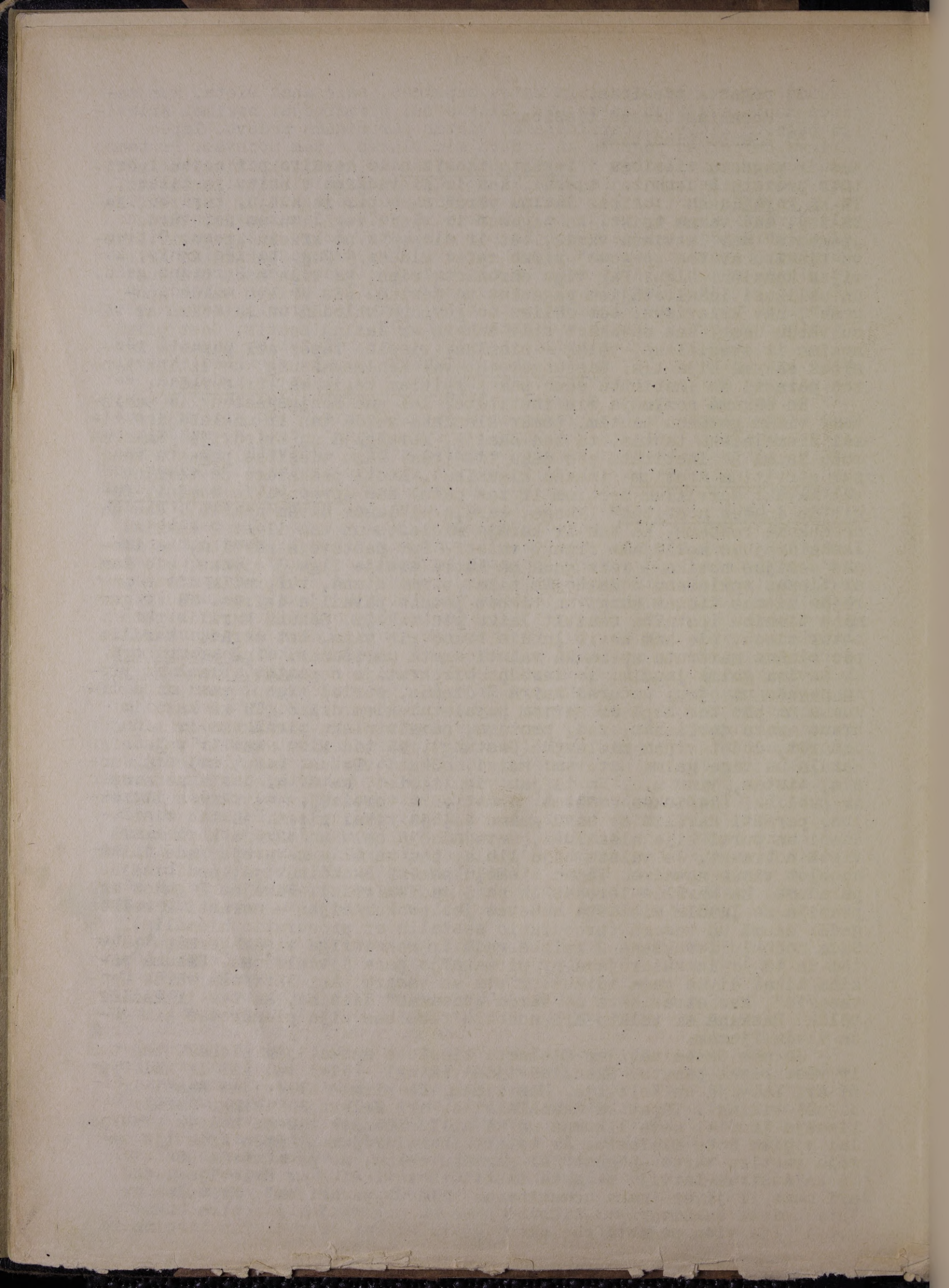

- 1) pagasta tiesības;
- 2) desmitās tiesas tiesības;
- 3) kļaušu tiesības.

Kas ir pagasta tiesības? Pagasta tiesības ir karālisko tiesību institūts pretstatā desmitai tiesai, kas ir dievišķīgo tiesību institūts. Tā kā karāliskās tiesības latīņu vārdā sauc par regālijām (no rex, karālis), tad varam teikt, ka pagasts ir viens regāliju veids. Vārds „pagasts” nav latviešu vārds, bet ir aizņemts no krievu „pogost”. Krievu tiesību avotos „pogost” pirmo reizi minēts 947.g. sakarā ar Krievijas kņazienu Olgu. Par viņu chronists ziņo, ka viņa esot braukusi un uzlikusi iedzīvotājiem pagastus un meslus. Šis krievu vārds „pogost”, nav krievisks, bet cēlies no germāņu valodām un saistāms ar vācu vārdu Gast, kas savukārt stāv sakarā ar latīņu hostis. Gast pirmā nozīme ir svešinieks, vēlāk - ciemiņš, viesis. Tāpēc arī pagasta tiesības sākumā bija t.s. Gastungsrecht vai Königsgastung, un latīņu avotos parasti šo institūtu sauc par servitium regis vai procuratio.

Ko sākumā nozīmēja šis institūts? Lai gan Königsgastung ir pazīstams visām germāņu tautām, tomēr klasiskā veidā tas ir uzglabājies tikai ziemeļnieku tautās, tā tad Dānijā, Norvēģijā un Zviedrijā. Raksturošu īsumā šo institūtu pēc dāņu tiesībām. Dāņu tiesības pagastu sauc par servitium noctium (nakšu kļausība). Avoti paskaidro šo terminu vēl tuvāk: servitium noctium ir tas pats, kas „procuratio domini, regis de duabus noctibus” (kunga, karāļa mielasts divām naktīm). Jau no nosaukuma redzams, ka tas ir karāļa mielasts un tas ilgst 2 naktis. Izskaidrojums meklējams franku valstī. Tur pastāvēja kārtība, ka tiesas sesijas notika 3 reiz gadā un katra sesija ilga 3 dienas, pie kam ar tiesas spriešanu nodarbojās tikai pirmā dienā, turpretim divas pārējās dienas tiesas kungi un tiesas ļaudis pavadīja dzīrēs. Tā ir germāņu tiesību īpatnība skaitīt laiku pēc naktīm. Sākumā karālis pats notur tiesu, pie kam nevis ļaudis brauc pie viņa, bet otrādi: karālis pēc zināma maršruta apbraukā valsti amata darīšanās. Viņš brauc kopā ar saviem galma ļaudīm, jo ierēdņu birokrācija nepastāv, brauc no viena novada uz otru, uzturās katrā 3 dienas, spriež tiesu, pasludina likumus un pēc tam kopā ar saviem pavalstniekiem dzīro. Tā kā karālis brauc amata darīšanās, tad, protams, pavalstnieku pienākums ir viņu uzturēt, dodot viņam mielastu (Gastung), tā tad visu, kas ir vajadzīgs karāļa un viņa galma uzturam: maizi, cūkas, vēršus, medu, sviestu, zosis, vistas, vīnu u.c. No tā jau vien izriet, ka šī mielasta nodevas ir publiski tiesiskas nodevas. Ņemot vērā toreizējos satiksmes līdzekļus, parasti karālis ar savu galma ceļoja tikai ziemā, jo tad visi ūdeņi un purvi bija aizsaluši, nevajadzēja ceļu un varēja kurā katrā vietā nobraukt. Ja valsts bija liela, tad karālis nevarēja gada laikā apceļot visus novadus. Tāpēc ziemeļu zemēs, Skandināvijā, nodibinājās paradums, ka karālis ierodas ik pa 3 gadiem reizi. Pārējos 2 gados arī prasīja no ļaudīm mielasta nodevas jeb prokurācijas - parasti 2 reizes gadā: ziemā un vasarā (procuratio aestalis et procuratio hiemalis). Šāda nodokļu ievākšana 2 reizes gadā ir raksturīga visām germāņu tautām un tā ir izskaidrojama ar pirmatnējo gada divdalījumu. Sākumā pazina tikai divus gada laikus: ziemu un vasaru. Arī latviešu vārds „pavasaris”, kas atvasināts no vārda „vasaras” liecina, ka tas ir radies vēlāk. Saskaņā ar teikto arī nodokļu tiesības bija piemērotas šim gada divdalījumam.

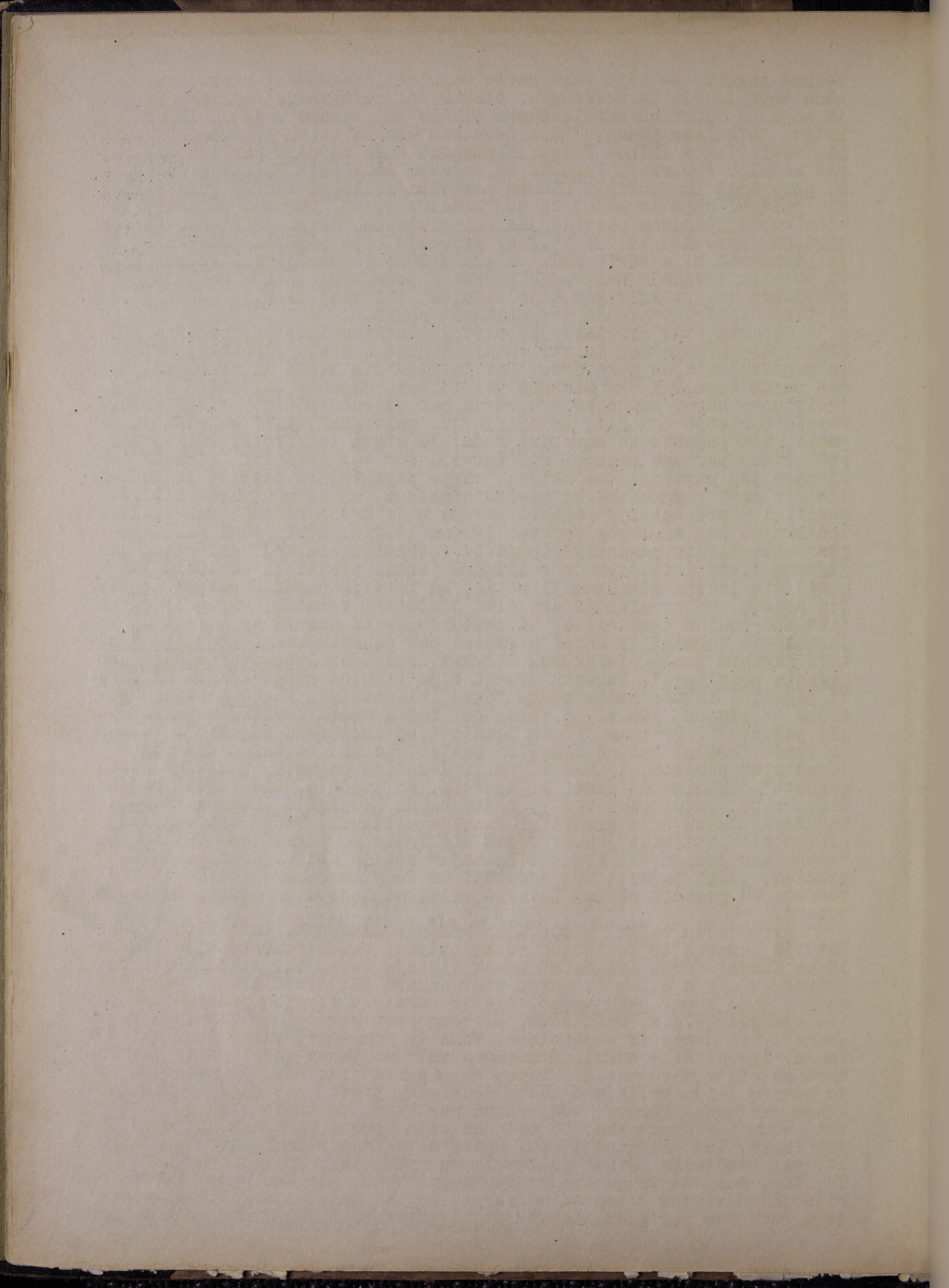
Ja mēs Skandināvijas mielasta tiesības apskatījām plašāk, tad tam ir vēsturisks pamats. Skandināvijas vikingi - ilgi vai īsi ir valdījuši arī Latvijā un Krievijā. Mēs zinām, ka pirmie Krievijas kņazi ir bijuši vikingi. Tāpat kā Skandināvijā, arī Krievijā vikingu karāļi tiesāja ļaudis, deva likumus un kā atlīdzību jeb tiesas nodevu prasīja, lai viņiem dotu mielastu. Ar to arī izskaidrojams, kāpēc Krievijā varēja rasties vārds „pogost” ar germāņu celmu, no pamatvārda „Gast”. Tā kā Austrum-Latvijā pagasta institūts ieviesies no Krievijas, tad arī mums ir jāvērsē maza uzmanība uz krievu „pagastiem”. Krieviem ir interesants sakāmvārds: „bilo bi pivo na pogoskije, a u piva budut goski” (ja vien pagastā būs alus, gan alus būs viesi). Tas liecina, ka

sākumā pagasts šē bija kuŗa katra sapulces, saiešanas vieta, kur sa-
nāca kopā ļaudis un dzēra alu. Blakus šai pirmatnējai nozīmei Krievi-
jā pagasts kļūst no sapulcēšanās vietas par zināmu nodevu. Tāpēc
krievu chronikas pagastu kā nodevu min blakus citām nodevām. Protams,
jau vēsturiskos laikos Krievijā pagastu sauc nevairs par nodokli, bet
par nodokļu iecirkni. Pagasts kā nodokļu iecirknis Krievijā dalās t.
s. perevārās (no variķ). Sākumā perevāra nozīmēja kublu, kuŗā vārīja
alu parastī kopā ar medu, tā tad medalus veidā. Pamazām perevāra no
alus kubla jēdziena pārveidojās par mielasta, dzīru jēdzienu. Citiem
vārdiem, perevāra 14. un 15.g.s. Krievijā bija pagasta iecirknis, ku-
ŗa pienākums bija vārīt medu un alu nodokļu ievācējiem 2 reizes gadā.
Jā nodokļu ievācējs neieradās perevārā personīgi un tur nenoēda un
nenodzēra to, uz ko viņam bija tiesība, tad viņš prasīja savu mielas-
ta tiesu novērtēt graudā vai nomaksāt naudā.

Jājautā, vai arī Latvijā, sevišķi Austrum-Latvijā, pagasti pēc
Krievijas parauga nav dalīti kādās sīkākās nodokļu vienībās; Krievi-
jā pagasts dalījās perevārās. Par Latviju šīs ziņas ir trūcīgas. Bet
mēs varam apgalvot, ka Alūksnē vēl 15.g.s. pagasts dalījās 3 nodokļu
iecirkņos, kuŗus sauca krievu vārdā par "parobiem" (no krievu porub).
Parobs nozīmēja nodokli, ko dalīja "uz galviņām", t.i. ko maksāja pa-
gasts, bet pagasts to savukārt sadalīja starp iedzīvotājiem. Tā tad
pēc krievu parauga pagasti arī Latvijā šur tur ir dalīti sīkākos ie-
cirkņos jeb parobos. Vai krievu vārds pagasts arī Latvijā ir kādreiz
lietots savā pirmnozīmē kā mielasta nodeva, uz to mēs varam atbildēt
pozitīvi - arī Latvijā pagasts sākumā bija nevis nodokļu maksātāju
iecirknis, bet mielasta nodeva. 13. un 14.g.s. avoti runā par "tem-
pus collectionis pagaster" (pagasta ievākšanas laiks). Arī citos ga-
dījumos lieto izteicienus: colligere (vākt, piedzīt), accipere (sa-
ņemt) šie latīņu nosaukumi liecina, ka Latvijā pagasts sākumā ir bi-
jis nodeva. Uz to aizrāda arī citi juridiski termini, kuŗus lieto kā
latviešu tautas tradīcijas, tā vēstures avoti sakarā ar pagastu. Šie
juridiskie termini ir šādi: pirmkārt par pagastu saka: "pagastu dot",
t.i. pagasta ļaužu pienākums. Otrkārt, runā par "pagasta ņemšanu jeb
pagasta prasīšanu". Pagastu prasīt bija tiesība zemes kungam un parās-
ti pagastus ievāca zemes kunga fōgts (tiesnesis). Fōgts devās no pa-
gasta uz pagastu jāšus, un tāpēc par fōgta amata darbību saka: "fōgts
jāj pagastos". Protams, fōgts ļaudis vispirms "sauc pagastā", t.i.
ar īpašu ierēdņi vai no kanceles paziņo, ka tai un tai dienā fōgts
ieradīsies pagastā, jo kad fōgts ir ieradies pagastā, tad viņš "notur
pagastu". (Tautas dziesma: Ai kundziņ, ai kundziņ, kad turēsī pagas-
tiņu, rītu, rītu, mani bērni, nesat naudu saujiņā). "Pagasta turēša-
na" lauku dzīvē bija ārkārtīgi svarīgs notikums. Tāpēc arī veselās
prāvas tiek atliktas, kamēr fōgts atgriežas no pagastiem. Vai arī ne-
vienam uzpircējam vai Rīgas tirgotājam nebija brīv braukt pa lauku
ciemiem, pirms pagasti nav noturēti un kungiem samaksāts. No tā mēs
redzam, ka pagasts sākumā Latvijā ir tikai nodeva un proti, mielasta
nodeva.

Pirms ejam tālāk, jāapstājās vēl pie kāda cita institūta. Austr-
Latvijā pagasts ir ieviesies no Krievijas, bet Rietum-Latvijā (Zemga-
lē un Kursā) vārdu "pagasts" senāk lietoja reti. Tai vietā avoti ru-
nā par v a k ā m. Ar šo vārdu stāv sakarā šādi izteicieni: vaku grā-
matas, vaku zeme, vaku mājas. Tie ir zemnieku tiesību jēdzieni, kuŗus
lietoja vēl 19.g.s. Daži domā, ka vaka esot sakropļots latviešu vārds
"vaga". Šīs domas ir nepareizas. Vaka ir somu-ūgru vārds (somiski -
wakka, igauniski - wakk). Somu-ūgru valodās vakas jēdziens ir vairāk-
kārt mainījis savu nozīmi, tāpat kā pagasta jēdziens. Sākumā vaka bi-
ja pagānu laiku religiskā kulta jēdziens, proti, pavasara upuris Pēr-
konam par godu. Pērkonu somi sauca par Ukon, un tāpēc visu šo insti-
tūtu sauc par Ukonvakka. Tā tad tas bija upuris Pērkonam, ko deva sē-
jas laikā, lai izlūgtos lietu. Upuri deva šādā veidā: kārbu ar labī-
bu, vai visbiežāk sētuvi izlika lauka malā, lai Uko redzētu upuri.
Un, lūk, somi šo upura trauku sauca par vaku, pie kam upura labība
bija jādod visiem ciema saimniekiem. Tā tad vaka bija kollektīva no-
deva Pērkonam par godu. Labību atstāja sētuvē līdz pirmam lietum, jo

upura nolūks bija izlūgties lietu. Tad graudi uzdīga, un no iesala darīja alu. Pēc tam šo svēto Pērkona alu pateicībā līdz ar citām upura mielasta nodevām noēda un nodzēra, pie kam šīs vakas dzīres dažreiz ilga veselu nedēļu. Tāda ir vakas jēdziena pamazītnēja attīstība. Starpība ir tā, ka pagasts ir laicīgo nodokļu sākums, jo to deva karālim; bet vakas pamatā ir dievišķīgās tiesības, jo to deva dievībai par godu.

Lai gan vaka bija somu-ūgru tautu sakrālo tiesību institūts, tomēr arī latviešu tautas dzīvē šī Pērkona vaka ir attīstījusī zināmu iespaidu. (Tautas dziesma: Ko dosim Pērkonim, par savašas graudubiņ, lasti rudzu, lasti miežu, pusbirkavu apenišu). Skaidrs, ka neviens saimnieks viens pats nevarēja dot šādu labības daudzumu. Arī igauņiem ir pazīstāma vaka, kā reliģisks institūts. Proti, igauņi pazīst Teņa vaku (Tonni-wakk). Tenis nav nekas cits kā sv. Antonijs. Katoļiem sv. Antonijs ir vairāku slimību sargs. Teni uzskatīja par ādas slimību ārstu, kāpēc katoļticīgie upurēja tam slimo locekļu attēlus vaskā. 14.g.s. Tenis kļūst arī par lopu un, jo sevišķi, cūku patronu. Tāpēc sv. Antonija diena 17. janvārī bija svēta Tenim un šai dienā vārīja cūkas galvu, ko kopā ar alu ziedoja Tenim. Arī latvieši pazīst tā saucamo "cūku tenisu jeb cūku tanisu", bet ar sevišķu rituālu svinēja igauņi. Igauņi ņēma vaska šveci, kādu koka gabalu un no tā izveidoja Teņa tēlu lēlles veidā. Šo tēlu glabāja īpašā upura traukā, ko darīnāja no priežu skalēm, bērza tāsīm un salmiem. Šo trauku, kurā glabāja Teņa tēlu, igauņi sauca par vaku. Tāds ir vakas institūta sākums somu un igauņu pagāniskā kultā, kas pa daļai uzglabājās vēl katoļu laikos. Tā tad sākumā vaka ir upura trauks, bet vēlāk, sevišķi kristīgos laikos, somi par vaku sauca kuŗu katru beŗamu mēru, ar ko nodod, nober kādu nodevu, piemēram, sieku, pūru. Priekš visiem šiem mēriem somi lieto nosaukumu vaka.

Protams, blakus šai vakas vārda pamatnozīmei (nodokļu trauks) par vakām sauca arī dzīres, kuŗas rīkoja sakarā ar nodokļu ievākšanu. Igaunijā vakas vārds iespiežas arī privāttiesiskā dzīvē, sevišķi kāzās un kristībās. Tāpēc igauņi par vakas naudu sauca līgavas pūru un par vakas dienu sauca dienu pēc kāzām, kad pārveda līgavas pūru. Arī Latvijā pagasta institūts iespiežas privātā dzīvē, sevišķi kāzās un kristībās. (Tautas dziesma: Brūtes brālis parādā, neved naudas pagastā. Kūmiņ, kūmiņ, pie pagastiem, rudens laiciņš, pagasta vajaga). Tāpat kā publiskās tiesībās visvairāk bija izplatīts paradums - pagasta ļaudis saukt 3 reizes gadā, tā arī kāzās ieviesās 3 pagasti. Pirmā pagastā aicināja kāziniekus kāzu dienā mest metekli jeb pagastu līgavai. Otrā pagastā kāziniekus aicināja naktī no svētdienas uz pirmdienu, tad bija jāmet pagasts līgavainim par labu. Trešā pagastā sauca kāziniekus šķiroties pirmdienas vakarā, pie kam pagastu šoreiz deva atkal līgavai par labu.

Kā jau teicu, vakas vārdu lieto galvenā kārtā Kurzemē un Zemgalē, bet Vidzemē vakas vārds bija plaši izplatīts agrākos lībiešu apgabalos (no Gaujas uz ziemeļiem). Jājautā: vai starp pagastu un vaku Latvijā vēsturiskos laikos ir kāda starpība pēc būtības. Šai ziņā nekādas starpības nav. Latīņu teksti vakas un pagasta vārdu parasti tulko ar vārdu iustitia vai iudicium.

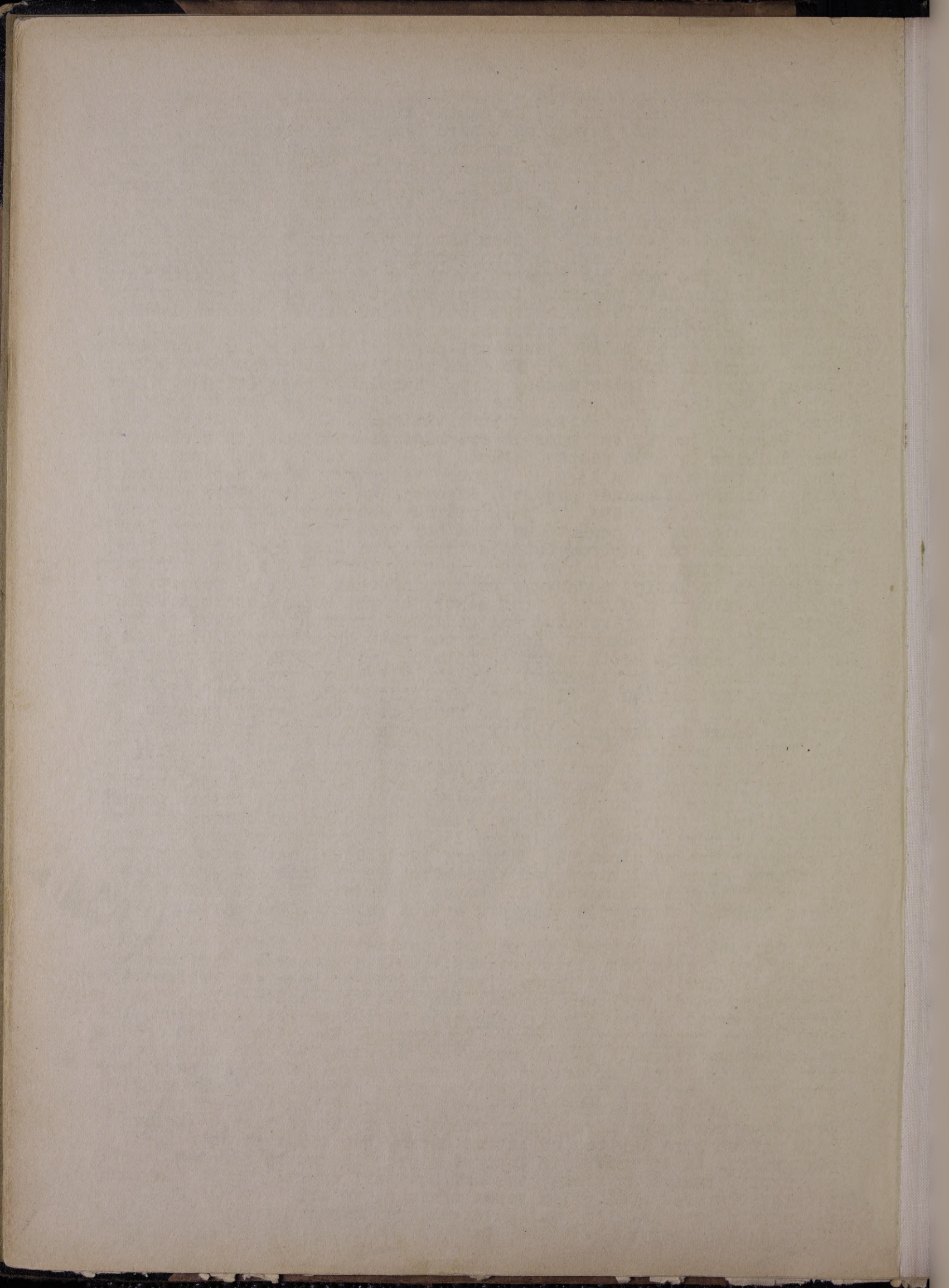
Latvijā pagasta jeb vakas jēdziena attīstība turpinājās, pie kam blakus pirmnozīmei (pagasta nodeva), par pagastiem jeb vakām sāka saukt arī maksāšanas termiņus, Cik šādu termiņu bija? Sakarā ar gada agrāko dalījumu 2 gada laikos (ziemā un vasarā), arī pagasti jeb vakas bieži vien tika noturēti 2 reizes gadā - parasti Miķeļos un Lieldienās jeb Vastlāvjos. Miķeļu pagasts bija galvenais termiņš, jo Miķeļos sākās saimniecības (budžeta) gads. Tā kā šis termiņš iekrita rudenī, tad šai pagastā bija jānodod galvenā kārtā labības nodevas, vispār tie ražojumi, kuŗus ievāca rudenī. Turpretīm Lieldienu vakā nodeva galvenā kārtā gaļas produktus, tāpēc arī pavasara vaku avoti sauc par "lopu pagastu".

Blakus šai divpagastu sistēmai daudzās vietās bija spēkā arī trijpagastu kārtība. Šī trijpagastu kārtība ir izveidojusies sakarā ar 3 tiesas sesijām. Uz tiesas sesijām pagastos jāja fogs, un, lūk,

tai pašā laikā viņš noturēja arī pagastu, t.i. ievāca mielasta nodevas, piedzina parādus u.t.t. Ja pastāv trijpagastu sistēma, tad pagastu notur: rudenī, gavenī un vasarā (Jānos vai Pēterdienā). Beidzot 16.g.s. jau dažos novados ir ieviesusies četrpagastu sistēma, saskaņā ar 4 gada laikiem, pie kam pagastī notika: Mārtiņos vai Miķeļos, Ziemassvētkos, Vastlāvjos un Jānos. Šiem trij- un četrpagastu termiņiem bija nozīme ne tikai lauku dzīvē. Kā redzams no pagastu termiņiem, tie saktīta ar lieliem katoļu svētkiem, Sv.Jānim, Sv.Miķelim vai kādam citam par godu. Uz šiem katoļu svētkiem sapulcējās netikai laucinieki, bet arī kungi un viņu ierēdņi, un arī pilsētnieki brauca uz šiem lieliem vaku jeb pagastu svētkiem. Tā tad šais pagasta termiņos zemnieki nodeva pagastu, ierēdņi dabūja savu algu, fōgts noturēja tiesas sesijas. Tā tad notika ļoti lielas dzīres, slēdza dažādus līgumus, pērk un pārdod, nolīdzina parādus u.t.t. Tamdēļ pagastu jeb vaku dienas katoļu laikos sauca arī par k i r m a š ā m (no Kirchenmesse, baznīcas mišu laiks). No šiem svētkiem dabūjušas savu nosaukumu arī tagadējās lielās meses, piem., Karalauču mesa (tirgus, izstāde). Tā tad tagadējās mesas nosaukums ir tiešā ceļā izaudzis no veciem pagastu, vaku jeb kirmašu institūtiem.

Tagad jājautā, vai mums ir arī kādi pierādījumi, ka tiešām pirms vācu laikiem Latvijā pastāv pagastu iekārta. Tādu pierādījumu ir vairāk. Jau tas vien, ka 13.g.s. līgumos vācu vara nekur nepiemin iedzīvotāju pienākumu maksāt pagastu, liecina, ka šis institūts pastāv jau dzīvē kā sen nodibināts. To pašu pierāda arī vācu vārda trūkums pagasta jēdzienam, jo pagasts un vaka nav vācu vārdi. Chronists Indriķis, runādams par Austrum-Latvijas nodokļiem Krievijai, lieto 2 nodokļa apzīmējumus: c e n s u s e t t r i b u t u m. Tributum acīnredzot ir latīņu nosaukums pagasta nodevām, lai gan parasti to tulko ar vārdu m e s l i (no mest), ko met kopā plašāks novads. Tomēr nav šaubu, ka tributum šai gadījumā ir mesli šī vārda tehnikā nozīmē, proti, pagasts. Bez tam tas pats chronists 1216.g. raksta, ka krievi parastā kārtā nākot uz Tālavu, lai ievāktu savu kunga tiesu (pro censu suo colligendo). Tālāk, Pliskavas chronika 1285.g. raksta: „Vāci nosita 40 Pliskavas meslotājus pie Alūksnes”. Tā tad visu 13.g.s. krievi neatteicās no savām tiesībām prasīt pagastu. Vēl vairāk, Jānis Briesmīgais 1551.g. pieprasa no Livonijas 60.000 dalderus Tālavas meslus. Tā tad visu šo laiku Krievijā valda uzskats, ka tai tiesība ievākt pagastu Tālavā pastāv joprojām. Bez tam daži lietu vārdi liecina, ka jau pirms vācu laikiem Austrum-Latvijā pastāvēja krievu pagastī jeb nodokļu ievākšanas vietas. Tādi krievu pagastī bija Alūksne, Cēsis un Valmiera. Piem., Cēsis krievu chronikās tiek minētas ar vārdu „Kesj”. Valmieru 15. un 16.g.s. sauc par „Voldemar”, pie kam ir drošas ziņas, ka Valmiera ir dabūjusi savu nosaukumu no Pliskavas kņaza Valdmiera jeb Vladimira. Tā ar laiku no „Valdmiera pilsētas” izcēlās Valmiera. Pliskavas Valdmiers 13.g.s. sākumā bija fōgts Tālavā, un prasīja Valmierā nevien pagastu, bet sprieda arī tiesu.

Jājautā: ja nu vaka jeb pagasts nav latviešu vārdi, vai tad mūsu senčiem tiešām nav bijis neviena latviska nosaukuma šim institūtam. Tādi vārdi bija 3: kunga tiesa, novads un pagaidi. Protams, šie 3 latviešu vārdi raksturo pagasta institūtu ne visā pilnībā, bet katrs no savas puses. Kunga tiesa bija pazīstama arī vāciešiem, latīņu avotos census regis, vācu - Königszins. Kas bija Vācijā census regis (kunga tiesa)? Kā jau nosaukums liecina, tā bija mielasta nodeva karālim, viņa ierodoties uz tiesas sesiju. Vēlāk, protams, nevien Vācijā, bet arī Livonijā šīs tiesības pārgāja uz zemes kungiem un viņu fōgtiem. Atkarībā no trauka, ar kuru kunga tiesu deva, šo nodevu sauc par kunga pūru, kunga stopu u.t.t. Kunga tiesas lielums bija sākumā pūrs labības no katras sētas, bet vēlāk parasti 2 - 3 pūri rudzu. Ka šī nodeva ir ļoti veca, to liecina maksāšanas termiņi, proti, vasarā un ziemā, vai arī pavasarī un rudenī. No šim vācu tiesību vēstures analogijām varam secināt, ka arī latvieši būs šo mielasta nodevu karālim, vai nu savam, vai svešam, tiesas sesijas laikā saukuši par kunga tiesu. Protams, ka tā ir publiskā tiesiska

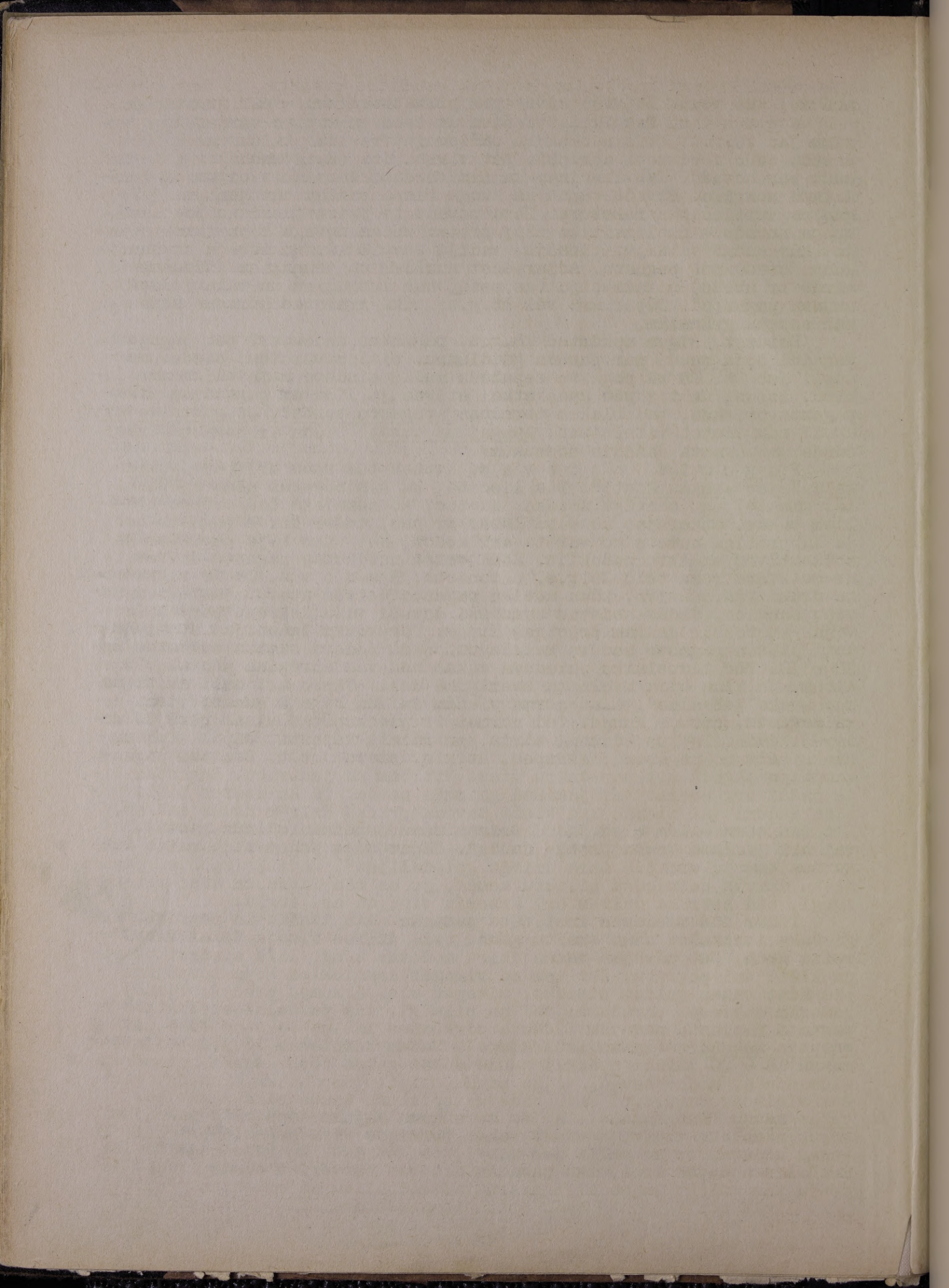
nodeva, kas vēlāk Latvijā kļūst par privāttiesisku - par gruntsnomu.

N o v a d s. Tas ir latviešiem un leišiem kopīgs vārds, kura nozīme jau 19.g.s. bija neskaidra pašiem latviešiem. Leišu valodā par novadu sauc iecirkni, apriņķi, pat virssardzi (Hauptwacht) vēt tagad sauc par novadu. Tas liecina, ka šim vārdam kādreiz ir bijusi arī militāra nokraša. Novads tāpat kā kunga tiesa varēja būt gan publiska, gan privāttiesiska rakstura. Tēva novads ir privāttiesisks jēdziens, kunga novads - publiskitiesisks; proti: kunga novads bija teritorija, kur kungs valdīja, tiesāja, vadīja savu muižu un ievāca no laudīm kunga tiesu jeb pagastu. Acīmredzot kuršiem un zemgaļiem (Vidzemē šis vārds ir svešs) novads bija tas pats, kas latgaļiem un tālaviešiem "kunga pagasts". Tāpēc arī vēl 18.g.s. vaku grāmatas Kurzemē sauca par novada grāmatām.

Beidzot, Rīgas apkārtnē 16.g.s. pagastus sauca arī par pagaidiem. Pagaidi bija nauda par parāda gaidīšanu, citiem vārdiem, aizdevuma augļi jeb %%. Tā kā pagasta sapulcēs muiža aizdeva zemniekiem arī labību, lopus, un tos pēc gada atkal atprasīja līdz ar pagaidiem visa pagasta priekšā, tad blakus terminam "pagastu turēt", "pagastu ievākt", avoti sāk lietot izteicienu "pagaidus turēt". Tāda ir pagasta izcelšanās un pagasta dažādie nosaukumi.

P a g a s t a n o d e v a s. Avotos tās sauc arī par "vakas galdu" jeb "vakas kosti". Tas liecina, ka šis nodevas ņēma apēšanai. Lai gan 1473.g. mantāgs nosaka, ka tas, ko zemnieks dod ordeņa brāļiem vakās, atkarājas no viņa labās gribas, tomēr dzīvē pagasts nebija labprātīga nodeva ko varētu arī nedot, bet tas bija pagastam kā kolektīvam uzlikts nodoklis. Kādā veidā notikušas pagasta dzīres, to ar meistara roku tēlo 16.g.s. chronists R u s o v s. Te ir raksturota draudzīga sadzīve, kāda notika pagasta dzīrēs starp zemniekiem un viņu kungiem. Kādas nodevas zemnieki devuši vaku dzīrēm, par to Latvijas avotos ir gaužām trūcīgas ziņas. Turpretī Igaunijas avoti dod ļoti plašus pagasta nodevu katalogus. Šādu nodevu skaits svārstās ap 20 - 30. Pēc viduslaiku paraduma vakas nodevas aprēķina pēc alus vienībām, jo alus bija mielasta svarīgākā daļa. Tāpēc arī daži avoti saka: "vaka jeb alus". Alus norma vienām dzīrēm bija 2 mucas; vienu deva pagasts, otru - kungs. Šai normai ir pieskaņotas visas pārējās nodevas: dažādi gaļas ēdieni, zivis, putraimi, kāposti, sīpoli (piem., sieks sāls no pagasta), sinepes, etiķis, siers u.t.t. Bez tam pagastam bija jāgādā arī par dzīru viesu ērtībām un jautrību. Pagastam bija jādod arī sveces vai jāmaksā gaismas nauda. Tā kā dzīres bieži notika rudenī vai ziemā, tad bieži saveida priekš dzīrēm daudz malkas. Bez tam zemniekiem bija jādod dzīrēm savs "spēlmanis" (mūzikants), vai arī jāmaksā īpaša "spēļu nauda". Tāpat bija jāņem līdz maize kungu suņiem, jo arī tie šais dzīrēs "piedalījās". Sevišķu spožumu pagastnieku dzīres sasniedza pilsētu zemēs, jo uz tām izbrauca visi rātes kungi, tad netrūka dzīrēs arī ārzemju vīnu un arī augļu.

Tomēr šis mielasta institūts pamazām sāka iznīkt un pagrimt. Kungi sāka ierobežot vaku skaitu gadā, t.i. dzīres rīkoja tikai vienu reizi gadā, bet pārējās vakās dzīru nodevas kungs lika aiznest uz viņa klēti vai pagrabu. Bez tam ne vienmēr zemniekiem bija iespējams piegādāt vakas galdam piparus, sinepes u.c. ārzemju preces. Tāmdēļ pamazām ieviesās paradums: vai nu pilnīgi, vai daļai atpirkties no pagasta mielasta nodevām. Šādu atpirkšanos latīņu tekstos sauc par solutio waccuale (vakas izpirkšana). Dažam zemniekam 16.g.s. bija jāmaksā 18 - 20 dažādi nodokļi naudā vakas galda izpirkšanai, piemēram, alus nauda, medus nauda, etiķa nauda, sīpolu nauda, kāļu nauda, garšas vielu nauda u.t.t. Šādu nodevu izpirkumu naudā sāka saukt par vakas naudu (Wackengeld). Ar šo nosaukumu sajuka kopā citi maksājumi, kurus zemnieki izdarīja naudā vakas termiņos visa pagasta priekšā. Ja vakas nodevas ir meteklis jeb mesli, tai nozīmē, ka viss pagasts "samet" šis nodevas kopā, tad pamazām nodevas pārvēršot naudā, rodas iespēja tās uzlikt un sadalīt starp individuāliem saimniekiem. Tam bija ļoti liela nozīme šo nodokļu attīstības vēsturē. Sākumā pagasts jeb vaka tiek ņemts no visa pagasta, vēlāk tos pašus nodokļus ņem no atsevišķiem saimniekiem un tie kļūst par reāliem nodokļiem, kas apgrū-

tina zemnieka arklus. Citiem vārdiem, agrākais pagasts, ko deva noēšanai un nodzeršanai, kļūst par individuālu maksājamu reālu nodokli, ko pilnos apmēros patur muiža. Bet lai zemnieki pret to neprotēstētu, tad muiža vēl ilgi (līdz pat 16.g.s. sākumam) rīko dzīres, bet ar ļoti trūcīgu galdu - vai nu dod tikai mucu alus, vai arī prasa no visa pagasta kādu vērsi noēšanai pagastam sesijas laikā. Šis pagasta mielasta sairums izskaidrojams pa daļai ar saimnieciskiem apstākļiem, jo 16.g.s. otrā pusē briesmīgajā Livonijas karā daudz laudis tika izkauti, veseli pagasti izmira un tā tad zemniekiem nebija iespējams pagasta dzīres rīkot. Gan vēl zviedru un poļu valdība mēģināja šo ordeņa laiku institūtu saglabāt, prasot mielasta aitas, vērsus un cūkas no vairāk mājām kopā. Tomēr visi šie mēģinājumi nespēja atjaunot pagasta dzīres agrākā godībā. Tāpēc varam teikt, ka pagasta mielasts savā klasiskā formā izbeidzās 16.g.s. vidū.

Ziņas par pagasta mielastiem mēs dabūjam no kāda avota, ko sauc par vaku grāmatu (Wackenbuch). Vaku grāmata ir pats svarīgākais zemnieku tiesību institūts. Vaku grāmatām kā publiskitiesiskai normai bija nozīme vēl līdz pasaules karā, jo 1860.g. Vidzemes zemnieku likumi, kas vēl tagad pa daļai ir spēkā, pazīst vaku grāmatas. Kā šis institūts ir izcēlies? Pats vārds jau liecina, ka vaku grāmata ir sa- raksts par vakām jeb pagastiem. Latvieši vaku grāmatas sauca arī par tiesas grāmatām vai arī novada grāmatām. Vecākā vaku grāmata ir atrasta Rēveles pilsētas archīvā, izārdot kādas citas grāmatas vākus (atsevišķas lapas salīmētas kopā, lai dabūtu kartonu). Šī vecākā vaku grāmata uzglabājusies tikai fragmentos latīņu valodā (rakstīta ap 1340.g.). Šī ir patiesībā parādnieku grāmata, kur katram saimniekam ir pierakstīts, cik viņš ir muižai parādā, pie kam, ja parāds tika dzēsts, tad ierakstu izstriņoja. Tāds pats parādnieku grāmatas raksturs ir otrai vecākai vaku grāmatai lejasvācu valodā, kas arī atrasta Rēveles pilsētas archīvā un vesta par Sv. Jāņa hospitāļa zemniekiem no 1435. - 1507.g. Šī grāmata tomēr ir jau uz augstākas attīstības pakāpes, jo blakus parādiem te ir ierakstīta arī katra zemnieka zemes platība līdz ar viņa nodokļiem un soda naudām, klaušām u.c. ziņām. Vispār jāsaka, ka igauņu vaku grāmatas ir daudz vecākas, kuŗas vēl tagad glabājas Stokholmas valsts archīvā. Turpretīm Latvijā vecākās vaku grāmatas fragments līdz šim ir atrasts tikai no 1553.g. Liepupē (Ziemeļ-Vidzemē). Lai būtu priekšskats par šīm vaku grāmatām, es došu dažus izrakstus no Vikas bīskapijas vaku grāmatas latīņu valodā no 16.g. s. sākuma.

L i b e r i :

J e r v e C a u p i, 1 uncus, hic est liber ab omni iustitia waccuāli et labore rusticali, pro qua libertatem dat omni iudicio seu waccua hiemali mrc 10.

S v a b a d n i e k i.

..... (saimnieka vārds), 1 arklis, viņš ir brīvs no visas vakas tiesas un zemnieku darbiem (klaušām), par kuŗu brīvību, dod katrā ziemas vakā jeb tiesā 10 mārkas.

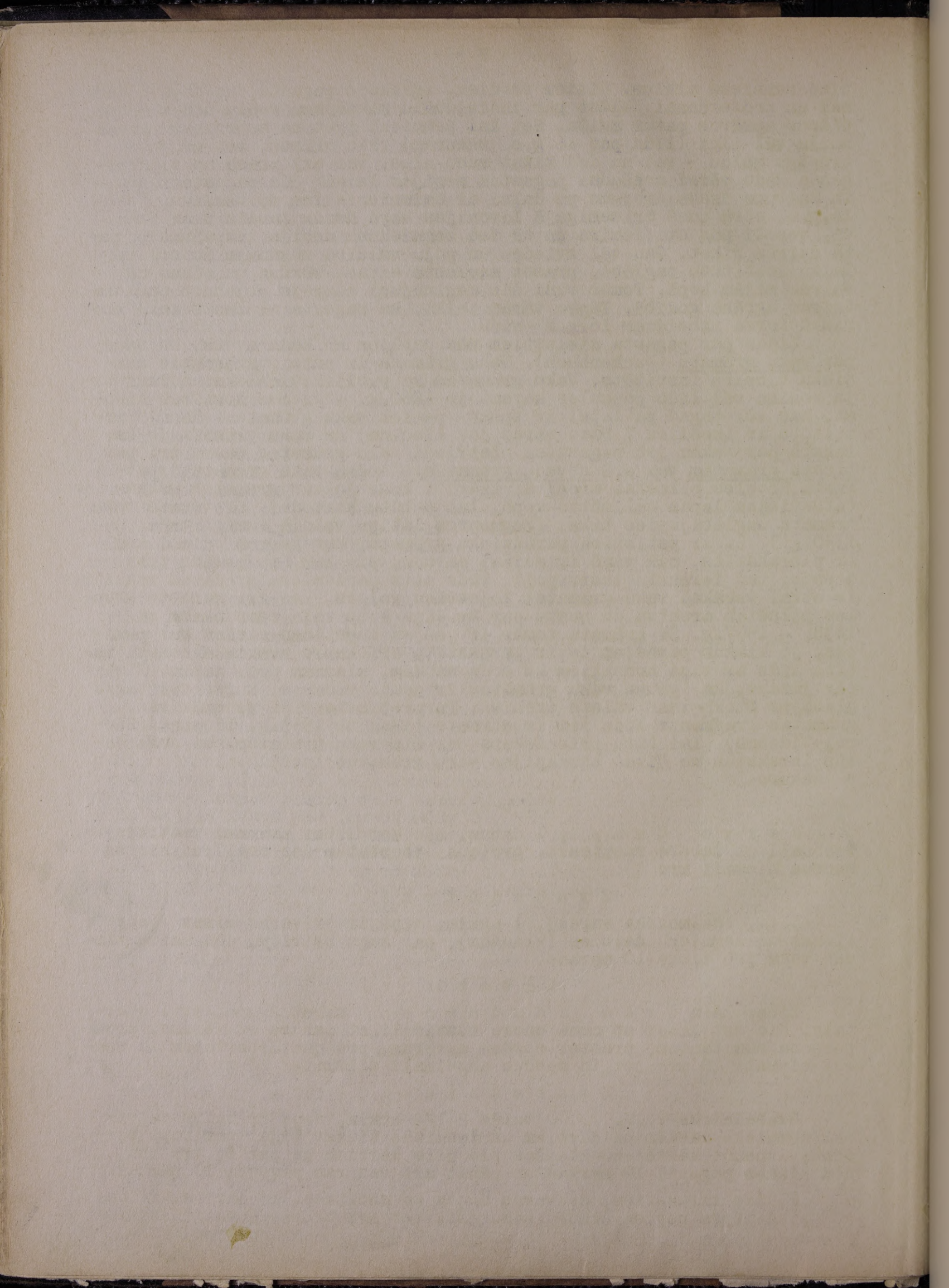
L i b e r i :

Liber A n d r e s J a n u s s o e n habet 2 unc. et 1 quartale, hic est liber ab omni onere rusticali et labore et decima, pro persona sua tantum, praeter cordam murorum, pro qua libertatem in waccua hiemali 10 mrc. et in waccua aestimali silimiter 10 mrc.

S v a b a d n i e k i.

Svabadnieks valda 2 1/4 arkla, viņš ir brīvs no visām zemnieku nastām un darbiem un desmitās tiesas tikai par savu personu, izņemot kārtnieku klaušas pie pils darbiem un par šo brīvību dod ziemas pagastā 10 mārkas un tāpat arī vasaras pagastā 10 mārkas.

No šie izrakstiem mēs varam daudz ko mācīties. 1) jau to, ka vakās piedalījās nevien klaušu zemnieki, bet arī brīvie, svabadnieki.

2) Vakas notiek 2 reizes gadā, vakas tiesa (iustitia waccuali) ir jādod visiem pagasta saimniekiem, bet viņi no tās varēja atpirkties ar vakas naudām, pie kam atpirkās vai nu tikai saimnieks vai arī visa saime. Kā jau teicu, vaku grāmatas ir izcēlušās no parādnieku grāmatām. Sai sakarībā jāaizrāda, ka vēl 19.g.s. vidū pagasta magazīnas parādnieku lietvedībai lietoja kādu koka dokumentu, ko sauca par birku jeb burtkoku. Par burtkoku tāpēc, ka šis dokuments sastāvēja no īpašām iegrieztām zīmēm jeb burtām. Birka ir radusies pēc diplomu parauga. Par diplomies sauc dokumentus, kas izdoti 2 eksemplāros, oriģinālos un kopijā. Birka ir četrkantains koka stabiņš, pie kam vidū tas bija gareniski tā iezāģēts, ka to varēja izvilkīt ārā un atkal savāst kopā. Vienu birkas daļu patur parādnieks, otru - kreditors. Birkas galā tika atzīmēts parādnieka - saimnieka vārds. Šādi pazīmētas birkas sakāra īpašā locīnā, kas glabājās pie kreditora. Kāds ir birkas labums? Labums ir tas, ka nevajaga prast rakstīt. Parādus vai citus maksājumus iezīmēja velkot ar zāģi vai citu priekšmetu līniju pāri abām birkas daļām, piem., 2 svītras nozīmēja 2 mārkas vai 2 pūrus vai tml. Birkai ir 4 plāksnes: viena rudziem, otra miežiem, trešā auzām, ceturrtā lopiem. Parādus ierakstīja ar vienu vilcienu pāri abām birkas pusēm. Viena puse paliek pie muižas klētnieka, otru pusi patur saimnieks. Pagasta dienās, kad bija maksāšanas termiņš, ja tad saimnieks gribēja nomaksāt, teiksim, 2 pūri kādas labības, tad 2 svītras no birkas izdzēsa, ja tika samaksāts viss parāds, tad visu birkas vienu pusi noēvelēja. Bet pamazām, blakus šim koka parāda zīmēm, ieviesās kā otra lietvedības staģija grāmatvedība šī vārda tiešā nozīmē, jādōmā gan, sākumā tikai lielākās kancelejās, kā ordeņa pilī, vai bīskapa katedrāles pilsētā.

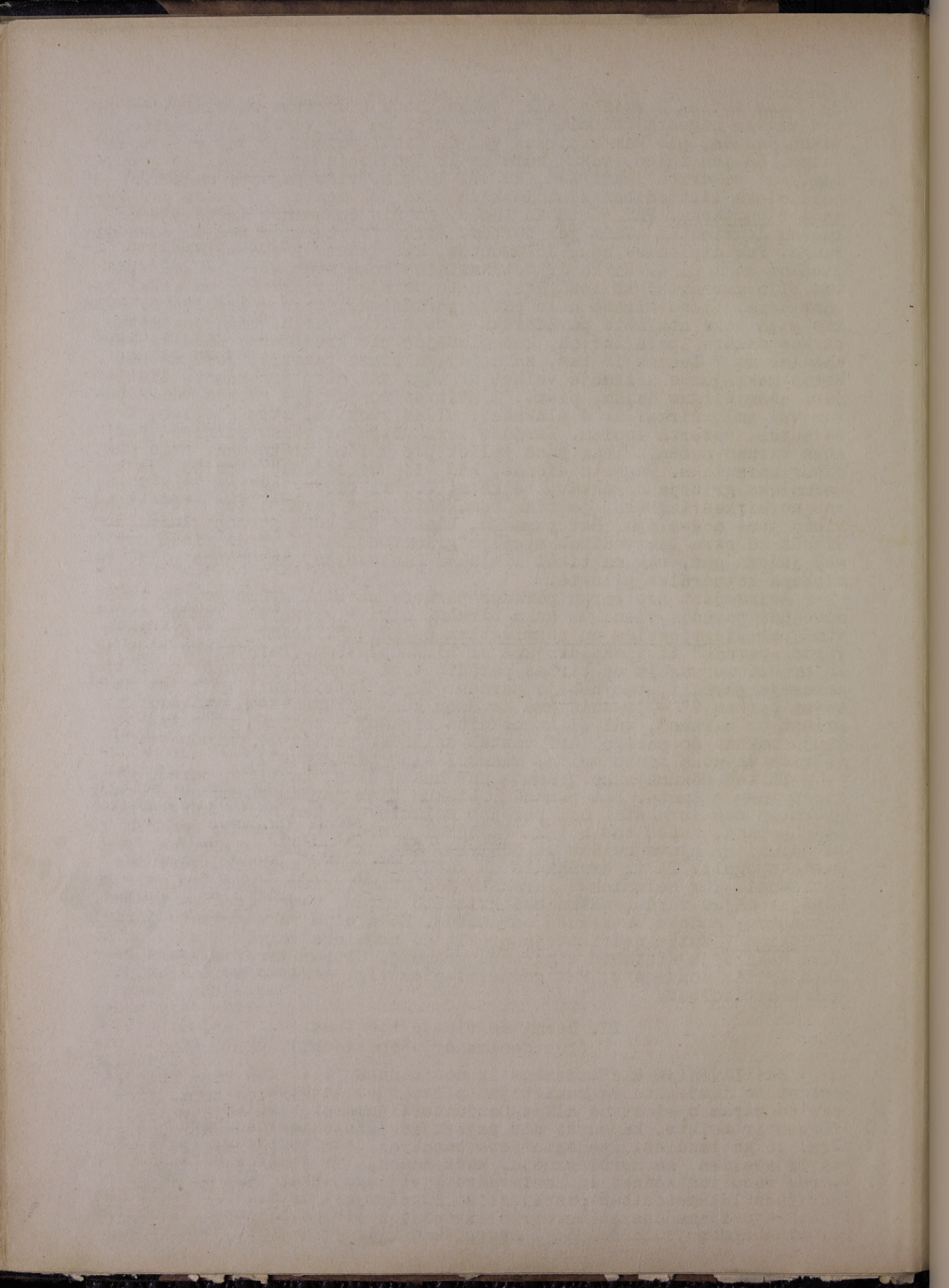
Acīmredzot šos birku parādus pārnesa uz vaku grāmatām. Tā radās divejādi parādi: vieni uz koka birkām, otri - grāmatās. Tamdēļ avoti runā par "iegrieztiem un negrieztiem parādiem". Acīmredzot arī pats vārds "parāds" ir izskaidrojams ar birku sistēmu. Parādnieks bija tas, ko kreditors varēja uz birkas parādīt visa pagasta priekšā un ko viņš nevarēja parādīt, tas nebija parāds. Tāpēc izteicieni: "cik iet uz tavas birkas?" - ir saistāms ar šiem koka dokumentiem, vai arī: "uzgriezt uz birkas", vai "likt uz cita birkas" - nozīmē dot citas atļauju maksāt šo parādu. Arī tautas dziesmas pazīst šo parādu veidu ("Griez uz koka tautu meita, manus lielus parādiņus").

Tā tad sākumā vaku grāmata nav nekas cits, ka birku parādu atzīmes vaku grāmatā. Bet pamazām, blakus šiem parādu saimniekiem vaku grāmatās sāk ierakstīt arī pārējos saimniekus, kas nemaz kungam nebija parādā. Kāpēc tas notika? Jādōmā tamdēļ, ka pamazām gandrīz visi saimnieki kļuva muižas parādnieki. Tā vaku grāmata kļūst par pagasta spoguļi. Tā ir drošākais un labākais avots zemnieku vēstures pētīšanai. Tur saimniekus ieraksta pēc atsevišķiem pagastiem, pie kam minēja: mājas vārdu, saimnieka kristīto vārdu, zemes lielumu arklos, inventāru, nodevu un kļaušu sarakstus. Kāda bija vaku grāmatu juridiskā nozīme? Muiža nedrīkstēja prasīt no zemnieka vairāk kļaušu un nodevu nekā bija atzīmēts viņa vaku grāmatā. Citiem vārdiem, vaku grāmata ir tas dokuments, kas gadusimteniem ilgi nokārto muižas un pagasta attiecības.

II. Desmitās tiesas tiesības.

(ius decimandi, Zehntrecht).

Kad Livonijā šīs tiesības ir nodibinātas? To mēs nezinām. Acīmredzot šo institūtu šē pazīst jau pirms vācu laikiem, vismaz Kursā. Par to varam spriest no Alnas Balduina līguma ar kuršiem 1230.g. Sai līgumā ir teikts, ka kurši dos saviem garīdzniekiem tās pašas nodevas, ko gotlandieši, pēdējie deva baznīcai desmito tiesu. Tā tad no tā ir skaidrs, ka kurši zināja, kādi nodokļi ir jāmaksā Gotlandē jau pirms vācu ienākšanas un, acīmredzot, vīkingu iekarotāji vismaz atsevišķos laikmetos būs prasījuši no kuršiem arī desmito. Desmito, kā vispārēju finanču tiesību normu Livonijā nodibina bīskaps Alberts un tā bija spēkā Vidzemē līdz 1688.g., kad zviedru valdība to atcēla.

Kurzemē desmitās tiesas atcelšanas gads nav zināms, jo te šis nodoklis parazām pārveidojās citos nodokļos.

Kas ir desmitā tiesa, lat. avotos decima, lejas vācu tekstos tegede, augšvācu Zehende?

decima ir 10% ienākuma nodoklis, pie kam tiek aplikti brutto ienākumi.

Kad šis nodoklis ir izcēlies un kāds ir tā juridiskais pamats? Ilgu laiku zinātnē valdīja uzskats, ka desmitā ir ius divini (dievišķīgo tiesību) institūts. Šo mācību aizstāv arī Livonijas chronists Ināriķis. Viņš saka: „padodamies kristietības jūgam, jums ir jāpieņem kristīgo likumi un tie prasa, lai jūs maksājat desmito tiesu no visa tā, ko kristīgā pasaulē ir parasts aplikt ar desmito, pie kam desmitā semper ad Deo statuta (no Dieva noteikta uz visiem laikiem)”. Ar ko viduslaiku zinātne pamato šo uzskatu, t. i. desmitās dievišķīgo dabu? Pa daļai ar večo derību, jo tur Levita ciltī bijis ieradums maksāt priesteriem ražas un jaunlopu desmito. Otrs arguments ir beznīcas tēvu raksti. Sv. Augustīns kādā vēstulē 405. g. raksta, ka Dievam pienākoties decima, bet Cezaram (laicīgam valdniekam) census.

Hugo Grōcijs ir pirmais, kas iedrošinājās uzstāties pret šo valdošo mācību un pierādīja, ka desmitā ir cilvēka tiesību institūts un ka baznīca ir saņēmusi šo tiesību no laicīgām rokām. Tomēr desmitās tiesas izcelšanās vēsturi pilnīgi noskaidroja tikai vācu vēsturnieks Nīburs un viņa mācība ir ļoti svarīga. Desmitā tiesa ir izcēlusies, pagānu laikos Romā, valsts zemēs uz t. s. ager publicus, kurās īpašnieks bija valsts, vai kā avoti saka, „romiešu tautā”. Šo valsts zemju apstrādātāji zemnieki nebija īpašnieki. Valstij piederēja netikvien dominium et proprietatis (publiski- un civiltiesiskā kundzība), bet arī usus fructus, tā tad tiesība uz augļiem. Turpretim zemniekiem piederēja tikai usus (lietošanas tiesība). Ja nu valstij piederēja usus fructus, tad tas nozīmē, ka tā var atņemt visus zemes agļus. Protams, tādus apstākļos neviens zemnieks neietu strādāt valsts zemi. Tamdēļ vajadzēja atrast zināmu kompromisu tādā veidā, ka valsts realizēja savas usus fructus tiesības tikai pa daļai, paturēdama sev vienu desmito no labības ražas un vienu piekto no dārza augļiem un vīna. Tā tad zemniekam palika 9/10 labības un 4/5 augļu un vīna. Kāpēc uz augļiem un vīnu nodoklis ir divreiz lielāks? Tāpēc, ka Itālijā augļi un vīns aug savvaļā un prasa mazāk darba nekā labības kopšana. No tā mēs redzam, ka desmitās tiesas institūts Eiropā ir izcēlies Romā. Kristīgai ticībai kļūstot par valsts reliģiju, ķeizara valsts laikā valdnieki sāka apdāvināt atsevišķas draudzes un klosterus ar valsts zemēm un baznīca šos savus īpašumus izdeva zemniekiem gan dzimtsnomā, gan daļas nomā (Teilpacht), gan arī kā prekāriju. Prekārijs ir līgums, ko nodibina vienas puses līgums un otras puses labdarība (beneficium). Prekārija īpatnība ir tā, ka viņu var katrā laikā atņemt atpakaļ, jo tas ir piešķirts līdz pieprasījumam. Un, lūk, šiem baznīcas prekāristiem bija jādod baznīcai census vel decima.

No tā mēs redzam, ka Romā desmito tiesu nodibina ar privāttiesisku līgumu. Purpretim viduslaikos, sākot ar Kārli Lielo (779. g.), desmito tiesu uzliek zemniekiem ar likumu un tā ir maksājama bīskapiem. Bez tam Kārlis Lielais blakus desmitai tiesai ievēda otru nodevu baznīcai par labu un to sauca par nonu (devītā daļa) un šī finanču tiesību formula skan uz priekšu sekoši: „decima et nona”, citiem vārdiem, faktiski desmitā tiesa ir kļuvusi par 1/5. Šis nodoklis, sākot ar Kārļa Lielā laikiem, jāmaksā baznīcai par labu tiem zemniekiem vai muižniekiem, kas valdīja baznīcai sēkulārizētās zemes. Tomēr viduslaikos kā zemnieki, tā muižnieki nelabprāt gribēja maksāt šos abus nodokļus. Tāpēc katoļu priesteri izlietoja katru neražas gadījumu, lai pārliecinātu savus draudzes locekļus, ka neraža izcēlusies tāpēc, ka tas ir Dieva sods par liegšanos dot baznīcai desmito tiesu. Baznīcas laicīgai varai vairākkārt pagrimstot, decima nonāk laju rokās, kāpēc Laterānas koncils 1179. g. pasludināja, ka desmitās tiesas atsvabināšana lajiem ir pretlikumīga un nav spēkā. Šo lēmumu pāvests Gregorijs IX. 1236. g. attiecina arī uz Livoniju. Tomēr tas

neko nepalīdzēja, jo ne Vācijas reichstāgs, ne arī Livonijas zemes kungi neievēroja koncila lēmumu. Vēl vairāk, bīskapi kā garīgie fīrsti bija spiesti atsavināt dievišķīgo desmito tiesu saviem vasāļiem, jo tas bija vienīgais reālais valsts ienākums, ar kuŗu algoja būvniekus - vasāļus. Tāpēc arī Livonijā pirmie lēņi bija desmitās tiesas lēņi, un desmitā tiesa bija lēņa tiesību materiālais saturs.

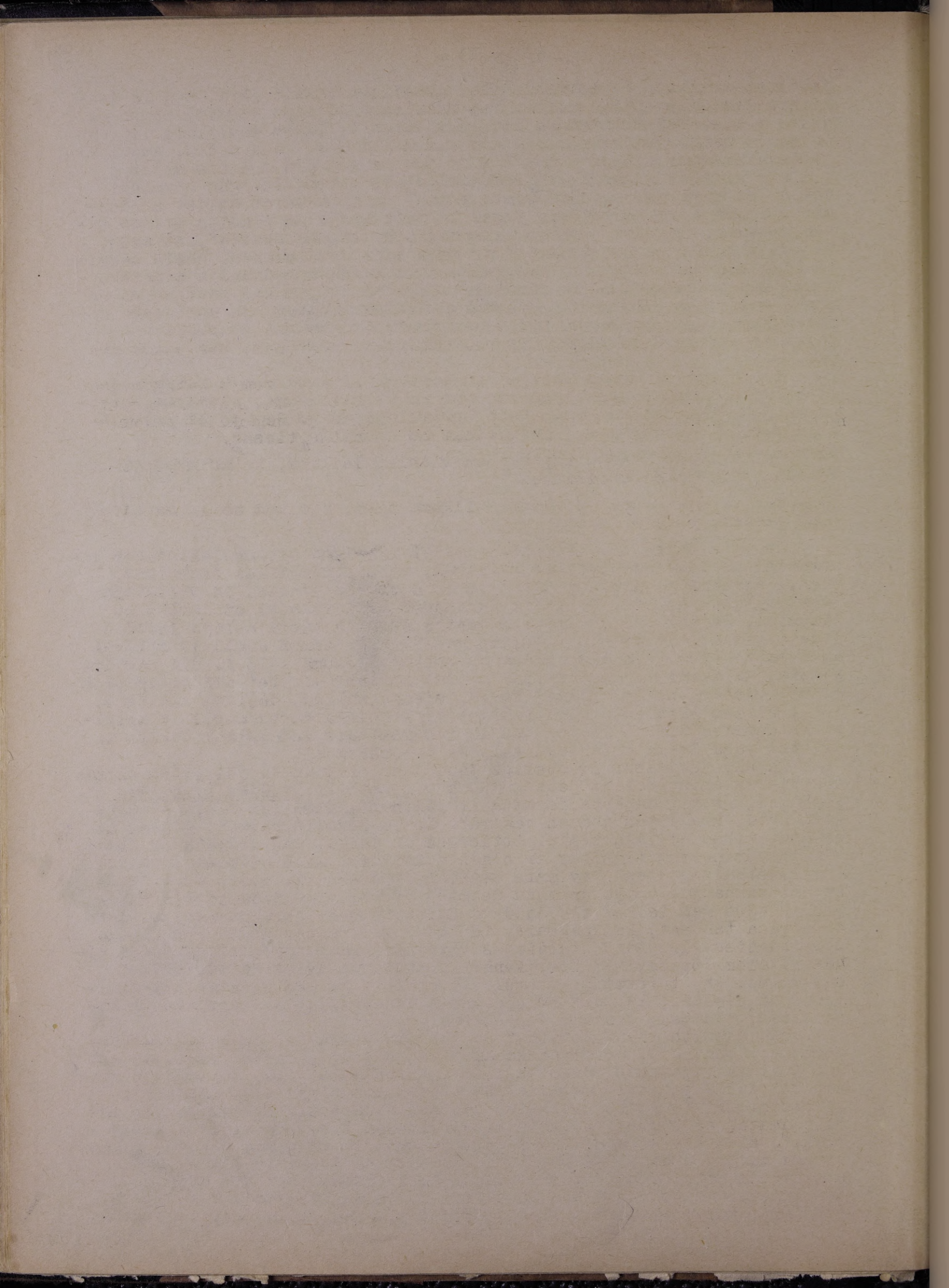
Kādus ienākumus aplika ar desmito tiesu? Zemniekiem visus; muižniekiem desmitā bija jāmaksā no zemnieku zemes, kuŗu bija vai nu atpirkuši, vai citādā veidā bija ieguvuši muižas dibināšanai. Bet muižnieki arī Livonijā drīz vien atbrīvojās no pienākuma dot desmito; tāpat arī bīskaps Alberts dibinādams Livoniju atsvabināja no šī nodokļa pilsētņiekus: namņiekus un tirgotājus. Tā tad desmitā tiesa palika par tipisku zemnieku nodokli; pārējās kārtas atbrīvojās. Bet desmitā bija jāmaksā nevien latviešiem, igauņiem un lībiešiem, bet arī senprūšiem, zviedriem, kas dzīvoja Roņu salā; un tā būtu jāmaksā arī vācu zemniekiem, ja tie ierastos Livonijā par kolonistiem.

Vai Livonijā bija spēkā pilnīgā veidā šī formula (decima et nona)? Jā. Abi šie nodokļi bija jāmaksā Livonijā zemniekiem, pie kam "nonu" latviešu valodā sauc par mācītāju sieciņiem. Nosaukums izskaidrojams vienkārši ar to, ka pūrā bija 10 sieki; atņemot vienu desmito bīskapam par labu, paliek 9 sieki; atņemot no 9 siekiem vienu devīto priesterim par labu, dabūja vienu sieku. Parasti mācītāja sieciņi bija: sieks rudzu, miežu un auzu no katra arkla. Mācītāju sieciņi bija Latvijā spēkā līdz pat pasaules kara, bet desmitā ir atcelta 17.g.s. Katolu laikos zemnieki "sieciņus" nodeva tāpat kā pagastu vienā termiņā, pie kam, tāpat kā ievācot pagasta nodokli, ievācot sieciņus rīkoja dzīres baznīcas kungam par godu. Avoti saka: "Mācītājs jā sieciņos", un viņu sagaidīja zemnieki ar mielastu; lai gan šis mielasts nebija tik kupls kā pagasta dzīrēs. Starpība ir arī tā, ka pagasta dzīru atliekas paturēja muiža, bet sieciņu dzīru pārpalikumus saņēma atpakaļ šī mielasta rīkotāji - zemnieki. Kā jau teicu, no paša sākuma Livonijas zemes kungi (bīskapi un mestrs) bija spiesti atsavināt desmito tiesu lēņa veidā. Kas tad palika pāri bīskapiem? Atsevišķam mācītājam paliek nona. Tā kā decima tika izlēnota, tad bīskapiem palika desmitā tikai g a l d a m u i ž ā s, t.i. tais muižās, kas nebija izlēnotas vasāļiem, bet bija nolemtas bīskapa galma uzturam. Bez tam bīskapam bija tiesība ievākt p r o k u r ā c i j a s (mielasta nodevu nosaukums latīņu valodā). Bīskapam prokurācijas tika dotas vizitācijas gadījumos, t.i. zināmos laikos bīskaps apceļoja savu diecēzi vizitēdams (pārraudzīdams) lauku draudzes. Šai vizitācijas ceļojumā bīskapam bija tiesība prasīt p r o c u r a t i o, tā tad mielastu, uzturu. Tā tad bīskapam no desmitās tiesas palika tikai vai nu desmitā tiesa no galda zemēm, vai arī tikai prokurācijas veidā, pārējā desmitā tiesa tika vasāļiem atsavināta. Ar to arī izskaidrojams, kāpēc viduslaiku jurisprudencē desmito tiesu uzskata par nekustamu lietu, tāpat kā zemnieka sētu vai muižu. Desmitai tiesai bija tā tad tāds pat juridisks stāvoklis, kā vēlākam dzelzs inventāram.

Tālāk, viduslaiku jurisprudencē izšķir trejādus desmitās veidus:

- 1) p e r s o n ā l o d e s m i t o ;
- 2) r e ā l o j e b p r e d i ā l o (no praedium) desmito un
- 3) j a u k t o d e s m i t o .

Personālā desmitā bija jāmaksā no personu peļņas, tā tad šāds nodoklis būtu jāmaksā arī amatņiekim, tirgotājiem u.t.t., bet desmitā personālā Livonijā nebija spēkā. Turpretim reālā un jauktā desmitā Livonijā bija spēkā. Reālā desmitā bija jādod no lietām, (res) vai no nekustamas mantas (praedium) vai no zemes augļiem. Reālo desmito dalīja: lielā desmitā un mazā desmitā. Lielo desmito ņēma no lielām labībām - no tām, kuŗas sēja tīrumā: rudziem, miežiem, auzām. Mazo desmito ņēma no mazām labībām, jeb pareizāk, no visa tā, ko stādīja vai sēja dārzā: galvenokārt no zirņiem, kaņepēm un liniem. Jauktā desmitā ir tā, kas nav ne personāla, ne reāla un kuŗu ņēma no lopiem (lops nav persona, bet aplikšanas veids ir personāls, jo nodokli ņēma no

jaunlopu skaita). Ja zemnieka kūtī piedzimst desmit jēri, tad ik desmitais jērs bija jādod muižai vai baznīcai. Ja lopu desmitā neizdeva dzīvā veidā, tad to izpirka citā ekvivalentā. Tādos gadījumos izpirkuma naudu sauca par m a z ā s d e s m i t ā s n a u d u. Avoti nāzo desmito sauc arī par d z ī v o j e b a s i ņ u d e s m i t o t i e s u. Pie dzīvniekiem pieskaitīja arī bites, lai gan zemnieki teica, ka bite esot „svēts Dieva putns” un to nevarot aplikt ar desmito. Tomēr desmitās tiesas kungi to neievēroja un prasīja arī no bitēm desmito. Protams, arī šē deva nevis bites „pēc skaita”, bet medu, tā tad izpirka „dzīvo desmito” ar kādu citu ekvivalentu. Reālā desmitā bija lietiska tiesība, kas reālnastas veidā apgrūtināja zemnieku zemi. Tas nozīmēja, ka no zemnieku zemes tā ir jāmaksā neatkarīgi no zemes valdītāja kārtas vai stāvokļa. Citiem vārdiem, ja muižnieks nopirka kādu zemnieka māju, tad viņam tomēr ir jāmaksā šī reālā desmitā, jo tā ir lietiska tiesība, kas neatkarīgi no personas, kas valda mājas.

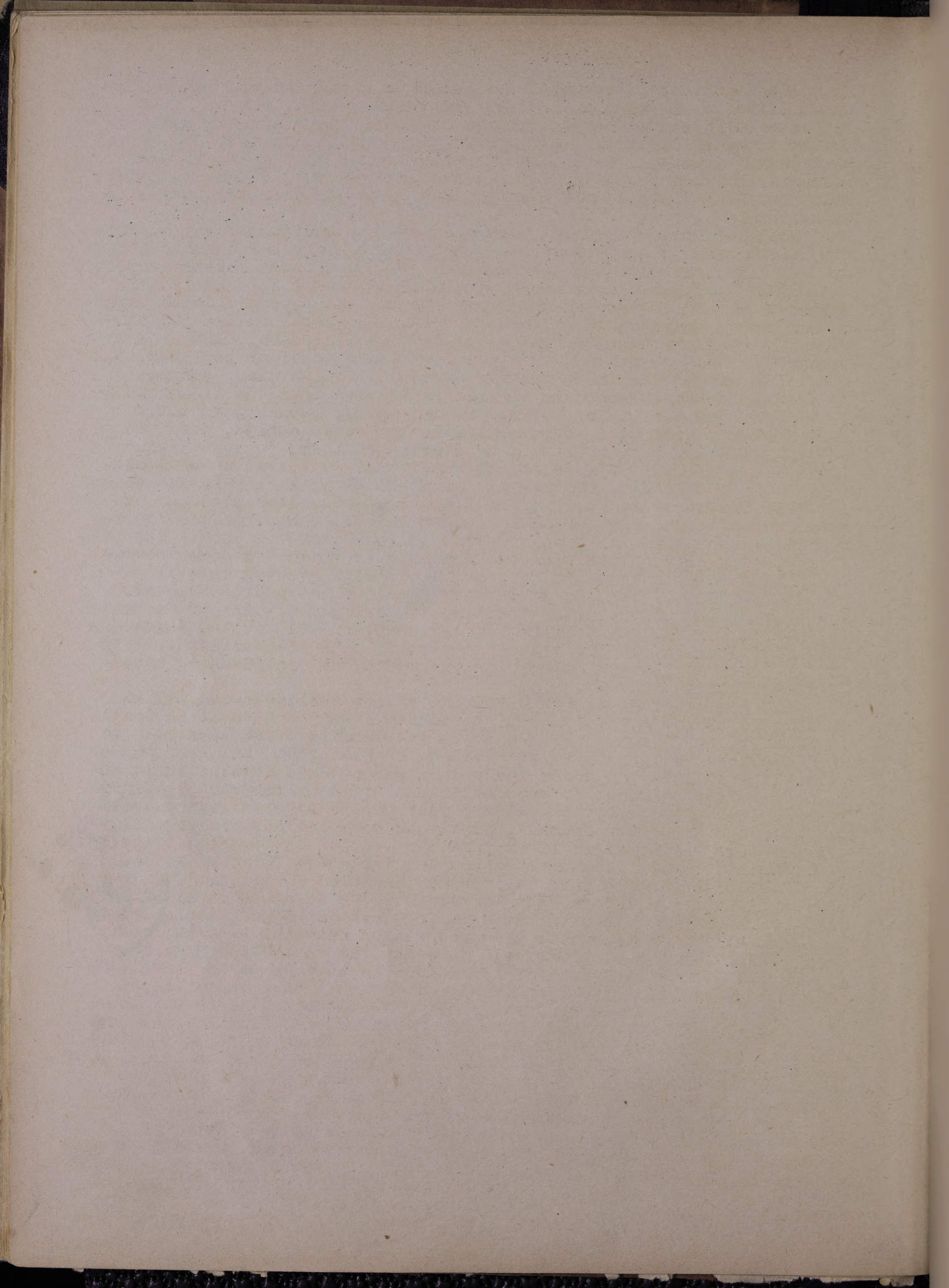
No desmitās tiesas varēja atbrīvoties zināmas zemju kategorijas:

- 1) Zināmas zemju kategorijas izņemot no šī pienākuma, piemēram, ordeņa muižas. Tas notika immunitātes privilēģijas veidā, jo šī privilēģija varēja zināmas zemes atsvabināt no desmitās tiesas.
- 2) Desmito tiesu varēja izpirkt uz viēsiem laikiem, ko acīmredzot Livonijā ir darījuši muižnieki.
- 3) Kungs varēja zaudēt desmito noilguma ceļā, pie kam noilguma termiņš parasti bija 40 gadi.

Ja nu desmitā ir reālnasta, tad tā ir jādod no zemnieku zemes neatkarīgi no lauksaimniecības kultūras, no apstrādāšanas tehnikas. Piem., neviens nevarēja atteikties no desmitās tiesas, ja viņš bija iesējis linus atmatā. Strīdīgs jautājums bija vienīgi attiecībā uz līdumiem. Parasti no līdumiem Livonijā desmitā tiesa nebija jādod 3 līdz 6 gadus, tie ir t.s. „brīvie gadi”. Kādi zemes augļi ir aplikti ar desmito tiesu, to mēs redzam no mantāga lēmuma 1473.g. Šis mantāgs nosaka, ka zemnieki dod desmito nevien no labības, bet arī no apiņiem, medus, vistām, zosīm, gaļas, speķa, siena, malkas, dēļiem, kārtīm u. t.t., citiem vārdiem, principiāli visi zemnieka darba augļi ir aplikti ar desmito tiesu. Tā tad tas ir vissmagākais zemnieka nodoklis un arī tai pašā laikā muižnieku galvenais ienākums.

Tālāk, juridiski ir svarīgs jautājums, kad un kā jāizpilda desmitās tiesas saistība. Uz jautājumu k u r, atbild Vidējās brūnlieku tiesības, proti: labības desmitā ir jāatņem tīrumā, jaunlopu desmitā „tāi sētā, kur lopus iedzen vakarā”. Zivju desmito parasti atņēma uz krasta, tikko izvilka tīklu. Attiecībā uz laiku, kad desmitā ir jādod, Vidējās brūnlieku tiesībās ir plaši noteikumi: mazā desmitā ievācama Vasarsvētku sestdienā, sviesta desmitā Jāņu vakarā, rudzu desmitā Jēkabos, sakņaugu, apiņu un auzu desmitā Bērtuļos un visa pārējā Miķeļos. Praksē gan laikam tik daudz desmitās tiesas termiņu nebija, bet to ievāca tad pat, kad pagastu, tā tad 2 - 3 reizes gadā. Pēc likuma desmitā tiesa ir jādod Lieldienās, protams, ka šī desmitā ir jādod tikai no tiem lopiņiem, kas Lieldienās ir palikuši dzīvi un var dzīvot bez mātes. Ja, turpretīm, starplaikā (piem., ja ņem kazuistisku gadījumu, un pielaiž, ka jērs ir piedzimis decembrī) šis dzīvnieks ir nobeidzies, tad mazo desmito nepieņēma.

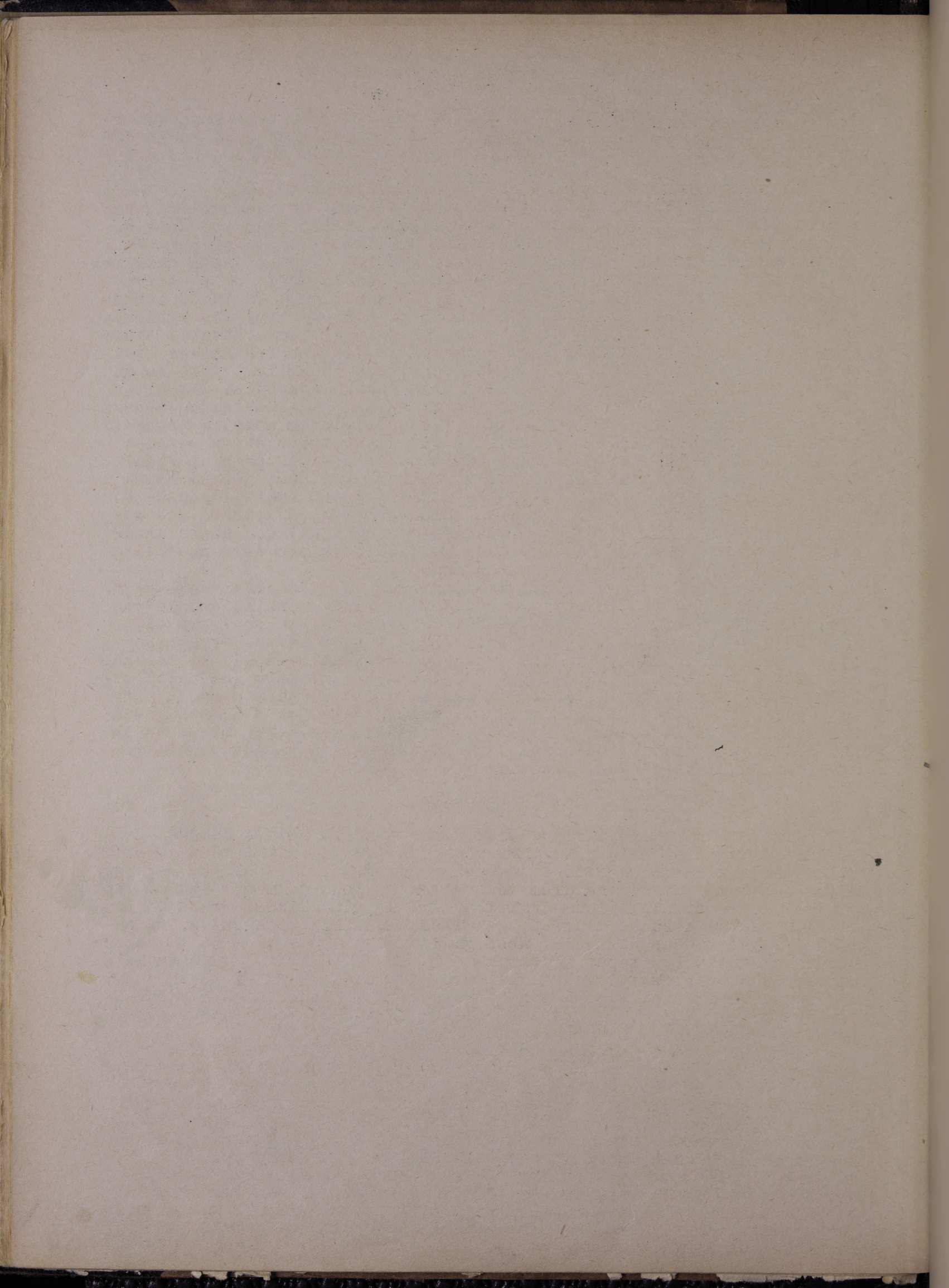
Kas desmito tiesu ievāca? Šo personu sauca par desmitnieku (decimator, Zehntner). Desmitnieka amats bija ļoti parasts Igaunijā, kur katrā ciemā bija savs desmitnieks. Turpretīm Latvijā, kur nebija ciemu, bet tikai pagasti, desmitnieka pienākumus bieži vien izpildīja „pagastnieks” (pagasta vecākais) vai arī viņa palīgs. Desmitnieks vedā grāmatas ar birkām. Desmito tiesu glabāja t.s. „desmitās tiesas klētī”, kāda ēka bija muižas centra sākums. Tā ir pirmā ēka, no kuras izauga muižas centrs. Kā desmitniekam desmitā tiesa ir jāievāc, par to atrodam noteikumus Vidējās brūnlieku tiesībās, bet šie noteikumi ir pārņemti no Sakšu spoguļa un radušies ciemu satversmē. Tur, kur bija ciemi, tur desmitnieks rīkojās šādi: pļaujas laikā desmitnieks iet

no viena saimnieka pie otra ar koku rokā un apgāž ikkatru desmito kopīņu. Livonijā un sevišķi Latvijā, kur ciemu nebija, vai tie bija maz izveidoti, saimnieks ziņoja desmitniekam, kad viņš ir nodomājis ievest savu labību rijā. Ja desmitnieks neieradās, saimnieks pats varēja atdalīt kunga tiesu 2 liecinieku klātbūtnē un pēc tam atstāja to uz tūruma, kur viņam bija pienākums apsargāt to 3 dienas un 3 naktis. Pēc tam saimnieks vairs nebija atbildīgs par desmitās tiesas labību.

No ievākšanas tehnikas viedokļa izšķir 2 gadījumus: vai nu desmito tiesu deva nekultā veidā vai arī graudos. Tur, kur desmito ņēma graudā, tur zemniekam bija pienākums šo labību uz sava rēķina aizvest kunga klētī un nodot klētniekam, bet tikai diecēzes robežās (katoļu baznīcas pārvaldes iecirknis). Turpretim labības kopīņu desmitā saimniekam nebija jāpieved klāt. Bet arī te muiža ar talcīnieku palīdzību prata izmantot zemniekus nekultās labības aizvešanai. Livonijā un jo sevišķi Latvijā abi šie desmitās ievākšanas veidi ir pazīstami jau l. g. s. Acīmredzot katrā novadā ir bijušas savas parašas. Kungam, resp. viņa desmitniekam bija tiesība izvēlēties desmitās tiesas labāko objektu, piem., labāko tūrumu, labāko pļavu, labāko jēru u. t. t. Tā tad pastāv izvēles tiesība. Latvijā, kur ciemu nebija, desmitās tiesas ievākšana bija savienota ar lielām grūtībām, jo atsevišķiem saimniekiem vienmēr bija iespējams desmito noslēpt, vai nu mežā slepeni iekopjot tūrumus, vai arī jau pirms desmitnieka ierašanās noslēpjot daļu nopļautās labības. Tāpēc Lībju zemes tiesības piedraud ar nāves sodu katram, kas zog savam kungam desmito tiesu. Acīmredzot te zagšana jāsaprot kā ienākuma slēpšana. Strīdi desmitās tiesas dēļ izšķirami šādā kārtā: desmitās tiesas kungam ir vairāk tiesības pierādīt nekā zemniekam to apstrīdēt, ka no strīdīgā gruntsgabala ir jāmaksā desmitā, t. i. kungam pieder procesuālo tiesību priekšrocība: kam bija pirmam pierādīšanas tiesība, tas arī prāvu vinnēja. Ja izcēlās strīds par to, vai desmitā tiesa ir maksāta vai nē, tad zemniekam bija savs apgalvojums jāpierāda ar zvērastu un 2 līdzzvērētājiem. Tā tad ar 3 zvērastiem zemniekam bija jāpierāda, ka viņš desmito tiesu ir tiešām kungam nodevis.

Lai gan desmitās tiesas pienākumu visiem garīdzniekiem uzlika kanoniskās tiesības, tomēr no šī pienākuma Livonijā bija atsvabināti: 1) namnieki un 2) muižnieki. Jājautā, vai desmitā tiesa bija pilnīgā mērā realizēta attiecībā uz zemniekiem. Te jāatzīmē, ka jau pašā sākumā bīskapam Albertam nācās reālpolītiskos nolūkos atteikties no mēģinājuma visur piemērot šo baznīctiesisko normu. Pirmkārt, lībiešiem izdevās īpašas privilēģijas veidā panākt to, ka Alberts viņiem decimu atvietoja ar mazāku nodokli, proti: ar mēru labības no katra zirga. Šis mērs varbūt bijis tikai pūrs. Ar „zirgu” šē jāsaprot vienzirga saimniecība. Vēl labāku noteikumu sev izkaulēja Tālavas latvieši, jo viņiem bija jāmaksā pūrs labības no ikkatriem 2 zirgiem. Turpretim kūrši un zemgaļi deva Vācu ordenim 2 pūrus no arkla (apm. 82 kg): pūru rudzu un pūru miežu vai kviešu. Ir vietā jautājums, kāpēc desmito tiesu atvietoja taisni ar šādu nodokli un ne citu. Protams, avoti par to klusē, bet analogijas ceļā jāsecina, ka te ir spēlējuši lomu 2 paraugi. Jau agrākā lekcijā atzīmēju, ka pirms vācu laikiem Livonijā bija spēkā kunga tiesa (Königszins), ko deva karālim vai viņa ierēdnim kā mielasta nodevu. Līdzīga lieluma nodoklis tā tad jau pirms vācu laikiem bija pazīstams Livonijas tautām. Protams, neviens negrib maksāt vairāk nodokļu nekā ir maksājis agrāk un tāpēc šīs tautas gribēja panākt, lai kunga tiesa paliktu tikpat liela kā agrāk. Tikai ar to būtu izskaidrojams jaunkrīstīto lūgums atļaut desmitās tiesas vietā maksāt kunga tiesu. Ar ko izskaidrojams tas, ka bīskapi un ordenis šo lūgumu paklausīja, lai gan ne vienmēr un ne visur. Ar to, ka Vestfālē, no krienes galvenokārt Livonijas vācu iekarotāji nāca, vācu zemniekiem bija jāmaksā tikpat mazi nodokļi. Bez tam Prūsijā, kur arī ordenis bija valdnieks, visi tie zemes īpašnieki, kam bija piešķirtas Magdeburgas tiesības neatkarībā no kārtas un tautības, maksāja desmitās vietā 2 mērus labības. Latīņu avoti šo nodokli sauc par c e n s u s, vācu teksti lieto nosaukumu Z i n s, vai visbiežāk

lieto vārdu, kas, acīmredzot, ir radies zem latviešu nosaukuma "kunga tiesa" iespaids, proti: Gerechtigkeit vai Berechtigkeit, Tā radās divējādi nosaukumi, kāpēc arī finanču tiesību formula skan: " d e c i - m a v e l c e n s u s".

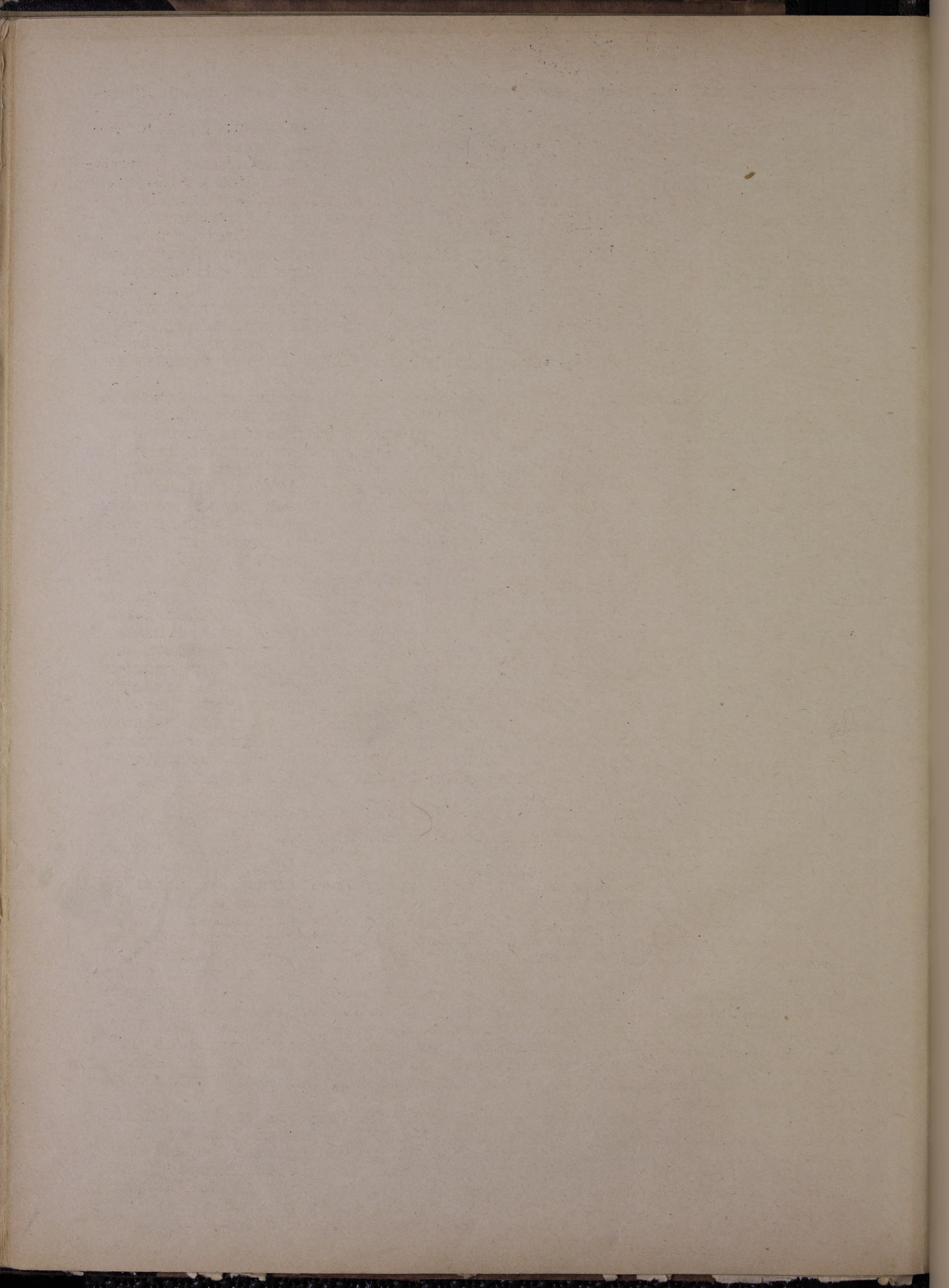
Kā jau aizrādīju, kunga tiesa bija nodokļu privilēģija, ko baudīja uzticīgās ciltis vai uzticīgie novadi. Ja kāds novads sacēlās, tad represijas veidā viņam atņēma šo privilēģiju. Tāpēc līdz pat 1688.g. Vidzemē abas šīs sistēmas konkurē viena ar otru, t.i. vienā pagastā ļaudis maksā desmito, otrā kunga tiesu, vai arī viena pagasta gals maksā desmito, otrs pagasta gals kunga tiesu, vai beidzot: no zināmiem ienākumiem ļaudis dod desmito, no citiem kunga tiesu. Tā radās ārkārtīgs raibums nodokļu sistēmā, kamēr 1688.g. Vidzemē abas šīs sistēmas saplūst kopā un izveidojas tikai viena nodokļu sistēma. Kāda ir starpība starp abiem nodokļiem: kurš nodoklis ir lielāks? Pirmkārt, jau no tā vien, ka iedzīvotāji lūdza atļauju maksāt desmitās vietā kunga tiesu, varam secināt, ka kunga tiesa bija mazāks nodoklis. Otrkārt, desmito tiesu ņēma no brutto ienākumiem, tā tad, ja raža bija lielāka, tad arī nodoklis bija lielāks. Kunga tiesu turpretim noteica neatkarīgi no ražas visiem laikiem vienādu. Tomēr šī starpība dzīvē pamazām izlīdzinājās, tāpēc, ka desmitā tiesa daudzos novados pamazām bija pieaugusi līdz ceturtaī tiesai, līdz ceturtam graudam, jeb kā avoti saka: "quarta pars jeb quarta mesura". Iai gan abi nodokļi sākumā bija publiskitīesiski, tomēr ar laiku zemes kungi bija spiesti šos nodokļus līdz ar citām tiesībām atsavināt saviem vasāļiem, ar ko kā decima, tā census pamazām zaudēja savu publiskitīesisko dabu un vēlāk to uzskata par privāttīesisku zemes nomu.

Beidzot apskatu par šo nodokļu sistēmu, vēl jāpiemin kāds apgrūtinājums, kas gan negūlās tieši uz individuāliem saimniekiem, bet uz visu pagastu. Proti: pagastiem kā kollektīvam, vai nu pa 1, 2 vai 3 kopā bija jātur kara un pasta zirgi. Šādus zirgus sauca par "kleperiem", acīmredzot tāpēc, ka tās uzturēja nevis individuāls saimnieks, bet viss pagasts un viņš tika ļoti vāji barots. Šo kara "kleperu" uzturam atsevišķi saimnieki nodeva auzas un sienu un kāds pagasta vīrs to baroja, pie kam bija noteikums, ka rudens vakā jeb rudens pagastā fōgts vai kāds cits pagasta turētājs apskatīja šos kara zirgus un ja šie zirgi bija kļuvuši nederīgi, tad pagastam bija jāgādā jauni. Parasti "kara klepera" mūžu skaitīja 7 - 10 gadus.

III. Klausu tiesības.

Klausas ir īpatnējs viduslaiku darba tiesību veids. Jādomā, ka zināmi klausu tipi bija pazīstāmi mūsu senčiem jau pirms vācu laikiem. Tā kā gandrīz katrā pagastā bija sava pils, kur ļaudis slēpās kara gadījumā, tad mēs citādi nevarām iedomāties šo koka piļu celšanu un atjaunošanu, ka vienīgi klausu kārtībā. Arī 13.g.s. līgumi prasa no Livonijas tautām dažādas klausas, kas izcelšanās ziņā bija vai nu kara-klausība vai tiesas klausība. Abos gadījumos klausas bija publiskitīesiska rakstura. Bet tāpat kā decima un census, tā arī klausas pamazām zaudēja savu publiskitīesisko raksturu un kļūst par privāttīesību zemes nomu. Tā ir t.s. klausu noma (Frohn-pacht). Klausu noma Kurzemē izbeidzās tikai 1867.g. un Vidzemē 1868.g. Tā tad tikai 50 gadus pirms Latvijas valsts dibināšanas izbeidzās klausas Latvijā.

Klausas varbūt kārtējas un ārkārtējas. Kārtējās klausas latvieši sauca par g a i t ā m, un cilvēku, kas gāja šādās gaitās sauca par d a r b i n i e k u, tā tad darbinieks ir klausu sistēmas termins. Turpretim ārkārtējās klausas sauca par liecībām un cilvēku, kas gāja šādās klausās par l i e c i n i e k u. Ja klausas izpilda ar zirgu, tad šādu darbinieku sauca par ī s t e n i e k u, ja turpretim klausas bija jāpilda kājiniekam, tad šādu klausnieku sauca par o t r i n i e k u. Beidzot, par k ā r t ā m sauca klausas, kas bija jādod nevis atsevišķam saimniekam, bet visam pagastam. Citiem vārdiem, kārtā gāja apkārt pa pagastu: vienu nedēļu vai veselu mēnesi kārtu sūtīja uz muižu viens saimnieks, otru nedēļu kāds cits saimnieks, kam bija pienākusi kārtā. Igaunī, un pēc viņu parauga arī vācieši, šādas

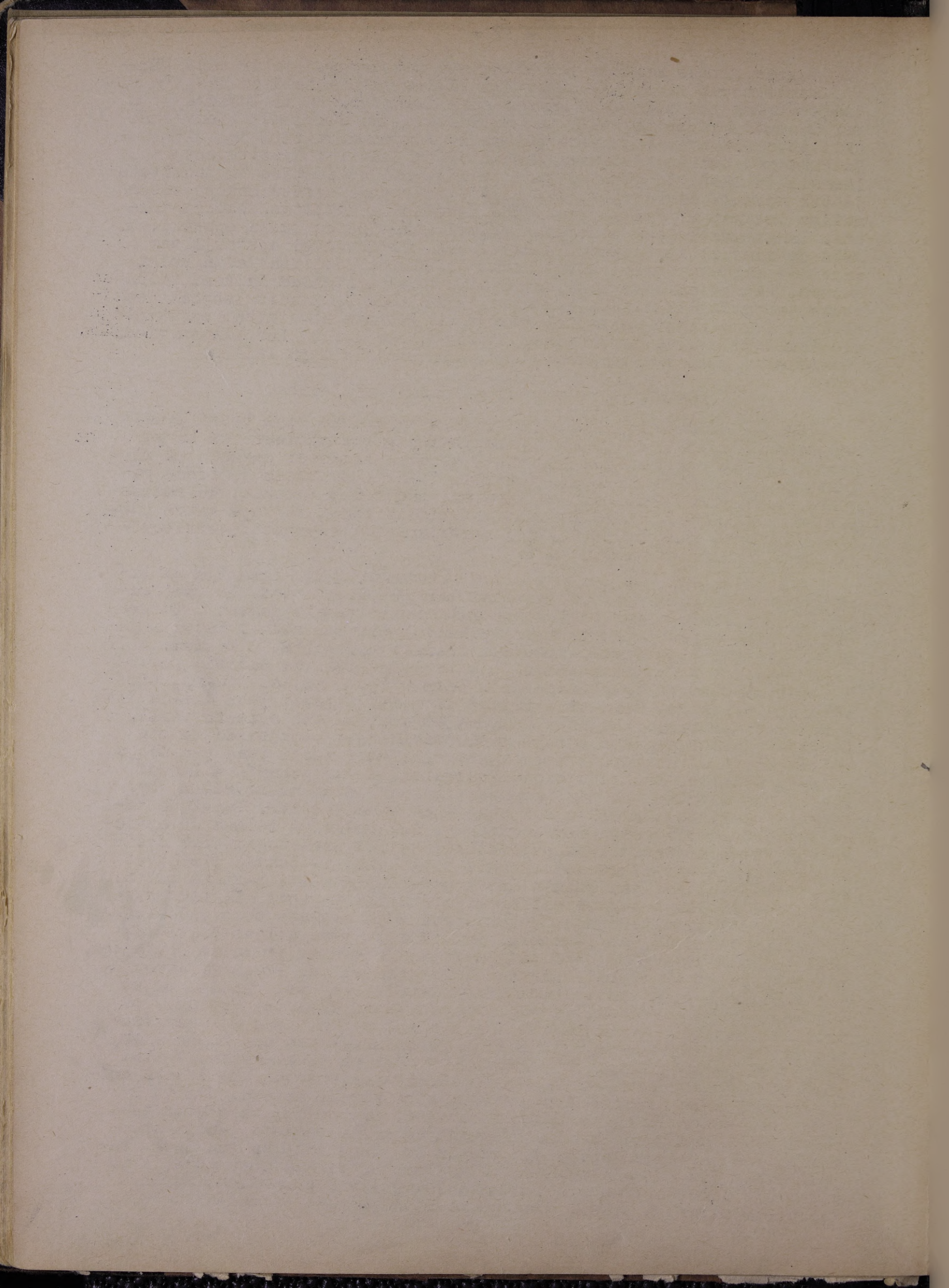
kārtinieku klaušas sauca par Korde (no igauņu vārda kord, rinda, kārta).

Cik lielas bija klaušas? Par lībiešu un latgaliešu klaušām 17. g.s. nav nekas zināms, jo dokumenti ir gājuši bojā. Turpretīm miera līgumi, kurus Vācu ordenis ir slēdzis ar kuršiem un zemgaļiem, precizē klaušas. 1230.g. līgumā ar kuršiem, ir teikts, ka jaunkristītie palīdzēs celt pils un baznīcas, taisīt ceļus un tiltus. Pēc kuršu sacelšanās 1267.g. līgumā šīs klaušas ir jau palielinātas un proti: viesiem, kas atkrituši no kristīgās ticības ir jākalpo savā maizē veselu mēnesi pie pils būvju darbiem. Šīs klaušas būtībā ir kara klaušas, kurās no saviem pavalstniekiem katra valsts prasa kara laikā. Tādas klaušas ir vēl tagad - 20.g.s. Turpretīm karām beidzoties 14., 15. un turpmākos g.s. šīs klaušas daļai atkrita, jo ordeņa un bīskapu pils bija uzceltas, ceļi sataisīti un tādēļ šīm militārām klaušām bija tendence gadu no gada iet mazumā. Kas attiecas uz citāda tipa klaušām, tad pāvesti tās aizliedza, lai nepamudinātu jaunkristītos atkrist no katoļu baznīcas.

Lai gan Romas kūrīja aizliedza Livonijā lauksaimnieciska rakstura klaušas, tomēr ordenis 13.g.s. II.pusē nepēma vērā šo aizliegumu. Tādēļ līgumos, kas slēgti šai laikā, blakus kara klaušām paredzētas arī citāda rakstura klaušas. Piem., 1267.g.līgumā ar kuršiem ir teikts, ka katram kursim jāstrādā priekš ordeņa 4 dienas gadā savā novadā, 2 vasarā, 2 ziemā. Tas pats noteikums uzņemts arī 1272.g. līgumā ar zemgaļiem. Acīmredzot šāds klaušu dienu skaits un sadalījums aizgūts no Saksijas un Vestfāles, kur arī ļaudīm bija jākalpa 4 dienas gadā. Klaušu pēmējs bija tiesas kungs, piem., fōgts - pēc formulas! "bei Grass und bei Stroh" (semel tempore germinum et semel tempore stranium). Šī ir t.s. "siena un salmu" formula, kas liecina, ka senāk bija jānodod ļaudīm arī Vācijā 2 gaitas gadā un proti: tiesas kungam, vedot viņam sienu un salmus zirgam un gūlas vietai. No šī divdienu dienesta pamazām, protams, klaušu skaits pieauga vispirms uz 4 dienām gadā un šīs 4 dienas gadā ir uzņemtas 13.g.s. līgumos ar kuršiem un zemgaļiem. Formulas pirmā daļa "pie siena jeb pie zāles" attiecas uz vasaras gaitām, formulas otrā daļa "pie salmiem" attiecas uz rudens vai ziemas gaitām. Ja nu šādas klaušas prasīja tiesas kungs, parasti kopā ar klaušām pie pils darbiem, tad no tā jāsecina, ka arī lauksaimnieciska rakstura klaušām sākumā ir bijis publiskitiesisks raksturs. Par abām klaušām var teikt, ka tā ir tāda pati zemes vai tiesas kunga publiska tiesība, kāda bija tiesība tiesāt ļaudis, iesaukt karā, prasīt kunga tiesu u.t.t.

Lai gan publiskās klaušas, kā redzējām no minētiem līgumiem, bija ļoti mērenas, tomēr principā tās ir neierobežotas. Tas nozīmē, ka valsts vara var šīs klaušas vienpusīgi palielināt tāpat kā ar likumu var grozīt nodokļu likmes, neprasot pilsoņu piekrišanu. Lai gan ziņas par Livonijas klaušām ir ļoti trūcīgas, tomēr zinām, ka Livonijā tās bija divreiz mazākas nekā Prūsijā, kur senprūšiem bija jākalpo 8 dienas gadā. 16.g.s. sākumā dažos Kurzemes novados klaušas bija jau 32 dienas gadā, pie kam bija jākalpo pilsdarbos 8 dienas (tās ir vecās kara klaušas), 24 dienas jākalpo "pie siena un pie salmiem", tā tad tās ir agrākās tiesas klaušas, lai gan toreiz, protams, to neviens nezināja, kāds šīm klaušām ir senais pamatojums. Jau no tā mēs redzam, ka pēdējā klaušu grupa strauji pieaug. 16.g.s. vidū klaušu dienu skaits laikam gan būs sasniedzis jau 40 - 50 dienas gadā. Tā tad katru nedēļu katram saimniekam bija jāšūta viens darbinieks uz muižu. Lai gan mēs nezinām, kādā ceļā klaušu dienu skaits ir pieaudzis no 4 dienām gadā uz 40 - 50, tomēr jādomā, ka tas ir noticis patiecoties talkām.

T a l k a ir pazīstāma visā Eiropā. Tā atšķiras no klaušām ar to, ka talciniekam nav pienākuma nāktš darbā, bet viņš ierodas no brīva prāta, paklausīdams lūgumam. Kas ir psiholoģiskie iemesli tam, ka cilvēki labprātīgi laužas uz darbu? Tie ir dažādi. Pirmkārt, talakas darbi beidzas vienmēr ar dzīrēm un deju, jo tā ir atlīdzība par darbu. Tāpēc avoti runā, ka tādu vai citādu darbu beidzot muiža devusi alu, tā ir zīme, ka šis darbs ir talkas darbs. Otrkārt, lūgumam

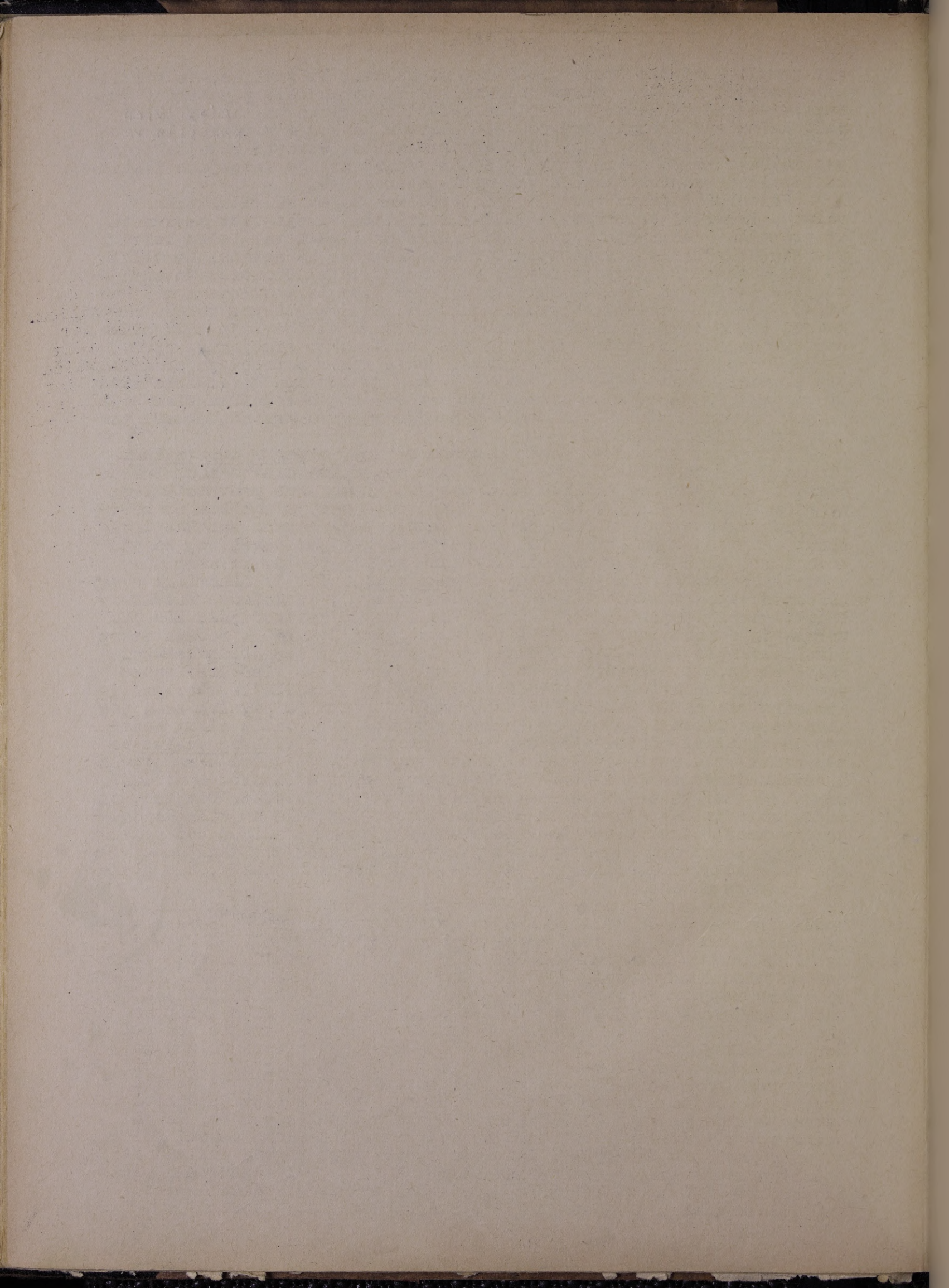

ir vienmēr zināma iekšēja psiholoģiska motivācija, jo ir tādi lūgumi, kurus nevar neizpildīt. Sevišķi lūgums saista ielūgto tad, ja lūdzējs pieder pie augstākas kārtas nekā ielūgtais. Tā kā lūdzējs bija vai nu kāds ordeņa ierēdnis vai muižnieks, tad zemniekam bieži vien tīri psiholoģiski bija neiespējams šo lūgumu noraidīt. Kad bija vajadzība pēc tādiem ielūgtiem darbiniekiem (vāciski Arbeitsgast) ? Iemesli ir šādi: 1) gadu no gada pieauga muižas platība un iedzīvotāji tik strauji nevaicējās, lai ar 4 dienām gadā varētu nokopt visus muižas laukus; 2) talkas institūts izceļas un attīstas sezonas darbības. Lauksaimniecības ražošanas ir ļoti atkarīga no laika apstākļiem. Vēls pavasaris, ilgs lietus periods u.c. nelabvēlīgi apstākļi var aizkavēt darbus. Tāmdēļ bieži rodas vajadzība ļoti īsā laikā veikt darbus, kas normālos apstākļos bija paredzēti ilgākam laikam. Muiža prāta šo talkas institūtu izmantot, zinādama, ka ļaudis labprāt iet talkās, jo te puši un meitas varēja sacensties izveicībā, satikties, pēc tam izdejoties, izdzerties, izdziedāties u.t.t. Par kļūstu tiesībām vēlākos g.s. mēs runāsim tālāk, apskatot zviedru laikus.

Pagasts kā novads un pašvaldības vienība.

Kā jau aizrādīts, Livonijas tautas vairākums bija brīvi ļaudis, kas savam kungam 2 - 4 reizes gadā deva pagasta mielastu un kunga tiesu. Mēs jau apskatījām pagasta 2 vecākās nozīmes: pagastu kā mielastu un pagastu kā mielasta termiņu. Tagad apskatīsim šo trešo pagasta institūta formu, citiem vārdiem, mēģināsim izsekot, kā radies pagasts tagadējā nozīmē. Pagasta pašvaldībā tāpat kā kurā katrā publiskitīesiskā varā ir jāizšķir 3 konstitūitīvi elementi: teritorija, iedzīvotāji un valsts vara.

1. P a g a s t a n o v a d s (teritorija). Igaunijā un Lībā pagasts jeb vaka sastāv no viena vai vairāk ciemiem. Ir tādi gadījumi, ka liels ciems ir arī tai pašā laikā vesels pagasts. Turpretīm parasti pagastā jeb vakā ir apvienoti vairāki ciemi. Latvijā pagasti parasti bija tikai atsevišķu ciematu apvienība. Cik ciematu ir bijis pagastā ? To mēs nezinām, bet ir iespējams, ka dažreiz pagastos bija apvienota t.s. „desmite”, desmit lauku mājas. Zināms, tīri mākslīgs veidojums drīz vien izjuka un radās pagasti ļoti dažāda lieluma tāpat kā tagad. Pagastu nosauca kāda ciema vai ciemata vārdā, Latvijā parasti pagasta vecākā mājas vārdā. Bet blakus šādiem mēs redzam arī t.s. etnografiskos pagastus. Piem., avoti runā par Lībju pagastu Koknesē, Krievu pagastu Krustpilī, Kuršu pagastu Krimuldā u.t.t. Tās liecina, ka šādi pagasti ir izcēlušies no novadiem, kur kādreiz vairākumā ir dzīvojuši nosaukumā minētā cilts. Tāpat kā tagad pagasta teritorija nav negrozāma, bet principā dalāma un apvienojama, tā arī viduslaikos pagasti vēl vairāk nekā tagad tiek dalīti, pie kam viens ciems vai ciemats tiek izdalīts laukā, piešķirot to citam pagastam, vai agrāko lielo pagastu sadala 2 pagasta galos, no kuriem ar laiku var izcelties 2 pātstāvīgi pagasti. Tā tad principā pagasta teritorija ir dalāma. Šai ziņā pagasts seko viduslaiku valsts teritorijas liktenim. Arī tā tika pēc patikas iekļāta, mainīta, novēlēta pūrā, vai pat pārdota. Sakarā ar to rodas jautājums, vai visi ciemi un ciemati piederēja pie pagastiem. Protams, atsevišķos gadījumos bija nevien mazi zemes gabali, bet pat veselas mājas vai māju grupas, kas nepiederēja ne pie viena pagasta. Protams, tā ir tikai pārejoša parādība un ē r p a g a s t n i e k u izcelšanās ir šāda. Teiksim pagastā M bija 20 saimnieku mājas. Muižniekam, kas ir šī pagasta kungs ir 3 bērni - 2 dēli un viena meita. Meitai pūrā novēlētas 2 pagasta saimnieku kļaušas un nodevas. Muižnieka meitu apprecē kāds bruņnieks no pavisam cita attāla novada. Minēto 2 saimnieku kungs ir tagad šīs meitas vīrs. Pieņemsim, ka sievas tēva pagasts šai gadījumā atrodas Krimuldā un znota pagasta ļaudis atrodas Salacā. Attālums starp šīm vietām ir tik liels, ka tās lauku mājas, kuras šīs Salacas vasālis ir saņēmis no sievas tēva pūrā, viņš nevar šīs teritorijas pļevienot saviem Salacas pagastiem. Jaunais muižnieks nevarēja prasīt kļaušas no šiem pagasta saimniekiem vai

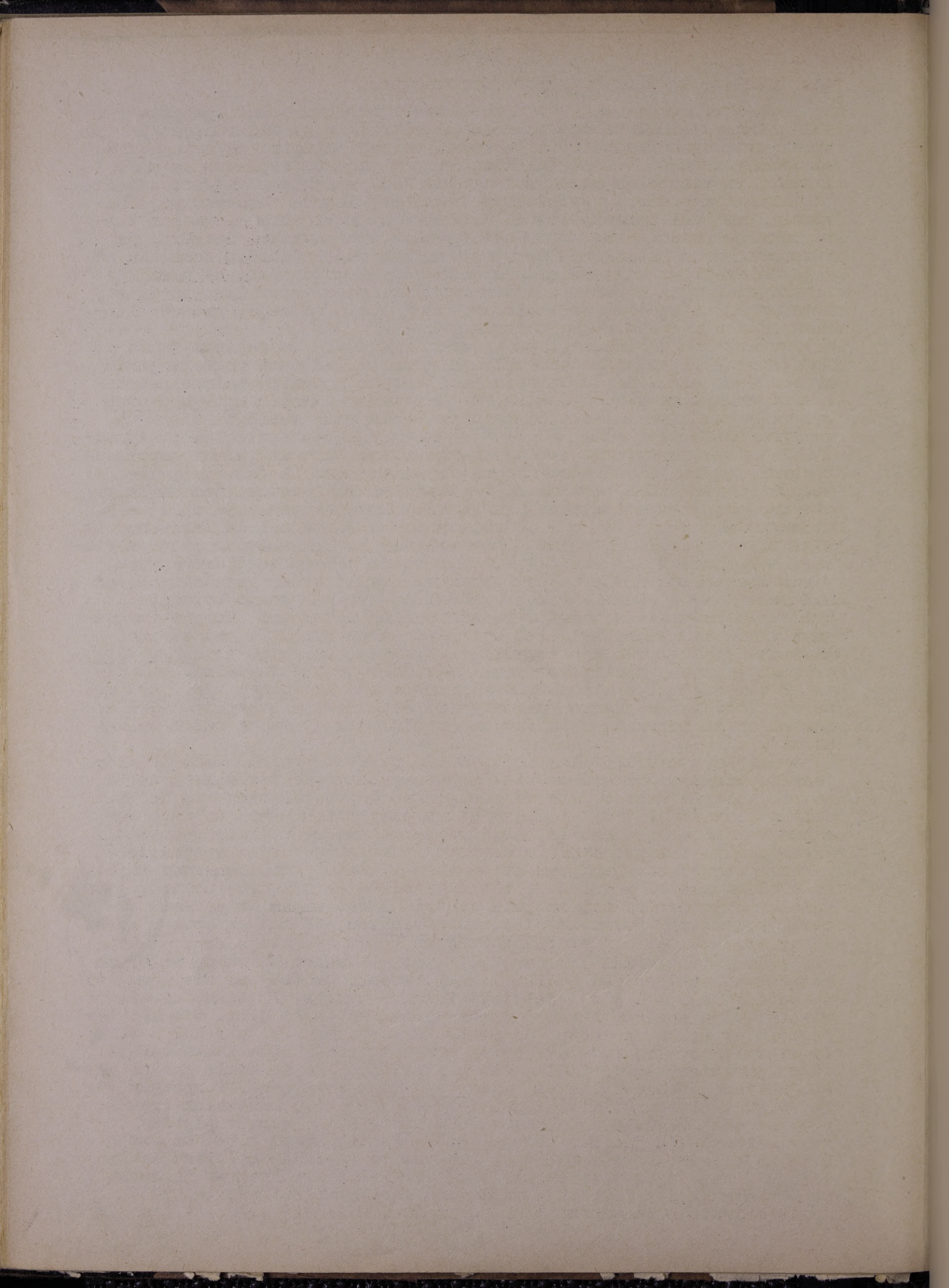

arī prasīt, lai tie brauc tiesāties uz Salaci. Tā gadījās, ka tik ilgi, kamēr šie 2 t.s. starpgabali nebija apmaiņas ceļā pievienoti jaunam pagastam, neskaitījās arī pie vecā. Tādā kārtā uz zināmu laiku daži saimnieki izkrita ārā no vecā pagasta un kamēr viņi netika pie-
daļīti pie kāda cita, viņi bija ārpagastnieki. Parasti pēdējie nodevas maksāja naudā un tāpat no klausām, kuŗas nebija iespējams faktiski izpildīt, atpirkās naudā vai citā ekvivalentā.

Principā pagasta teritorija ir dalāma tāpat kā viduslaiku valsts. Tomēr šī principiālā dalāmība it labi varēja tikt savienota ar praktisku nedalamību, t.i. bieži vien uz ilgāku vai īsāku laiku pagasts tika uzskatīts kā teritoriāla vienība, kā novads. Ne velti, kā jau aizrādīts, Kurzemē novads atvieto pagasta jēdzienu. Novada juridiskā pazīme ir robeža. Pagastu robežas tika ierakstītas zemes grāmatās, pie kam robežu nosprauda arī dabā, izlietojot par robežu zīmēm kokus, kuŗos iegreba zināmas burtas, kas savā būtībā bija māju zīmes. Bez burtām robežu zīmēm izlietoja arī heraldiskus zīmējumus, piem., domkapituls liliju, t.i. domkapituls savas zemes norobežoja ar kokiem vai stabiem, kuŗos bija iecirsta lilija. Virsbīskapa heraldiska zīme ir virsbīskapa krusts un zizlis. Ordeņa valstij heraldiska zīme bija ordeņa krusts. Robežas viltošana bija ārkārtīgi smags noziegums, par kuŗu draudēja nāves sods.

Pēc savas tiesiskās dabas pagasta novads ir pagus censitīvus, Zinsland, tā tad gobas zeme, jo tā bija apgrūtināta ar census vai decima, citiem vārdiem, ar reālnastām apgrūtināta zeme pretstatā lēna novadam, kas bija brīva zeme, jo tā principā nebija aplikta ar reālnastām. Pagasta novads kopā ar kāda vasāļa lēna novadu sastāda kopā kunga valsti jeb kunga novadu. Tāpēc varam gan jau apgalvot, ka sākot vismaz ar 15.g.s. un droši vien jau agrāk, pastāv principiāla starpība starp t.s. muižas zemi un vaku zemi. Tas ir ārkārtīgi svarīgi tāpēc, ka arī visos vēlākos g.s., zemnieku likumdošanas nolūks ir bijis: pēc iespējas stingri šķirot šīs 2 zemju kategorijas. Mēs jau varam tīri teorētiski iepriekš teikt, jo kādā likumā šī robeža starp šīm lielāka un grūtāk pārkāpjama, jo likums bija zemniekam labāks. Sākot ar 16.g.s. pagasta jeb vakas zemi avotos sāk vienkārši saukt par B a u e r n l a n d. Arī citādā ziņā šī starpība ir svarīga, jo spriežot pēc dažām prāvām, pagasta ļaudis uzskatīja pagasta zemi par pagasta un Dieva īpašumu, no kuŗas muižnieks var prasīt tikai nodevas un klausas, citiem vārdiem, var prasīt t.s. tiesiskos augļus no šīs zemes, bet nevis reālos, t.i. tos augļus, ko pagasta zeme atmēta tiesisku darījumu rezultātā. Tā tad muižai nebija tiesība apstrādāt zemnieku zemi kā arī to piesavināties uz visiem laikiem. Pat tad, ja muiža gribēja sava novada noapaļošanai apmaiņas ceļā no kāda ārpagasta pievienot savam pagastam kādu niecīgu pļavas gabaliņu, tad priekš tam bija vajadzīga pagasta ļaužu piekrišana. Tāpēc arī darījumos vienmēr tiek stingri uzskaitīts, kas pieder pie muižas novada, kas pieder pie pagasta novada.

Starp atsevišķu pagastu vai arī muižu novadiem ordeņa laikos atradās diezgan plaši mežu gabali un nederīga zeme, kas nepiederēja ne pie viena pagasta, ne pie vienas muižas. Šī zeme bija t.s. r e s n u l l i u s (bezsaimeka lietas). Šo zemi varēja izmantot, iegūstot no tās fiziskos augļus, kā kaimiņu pagasti, tā arī muiža, pie kam šie pirmajam okupantam bija priekšrocība. Tādā ceļā bieži gadījās, ka kādā lielā mežā vairākiem pagastiem bija mistru mistriem iekoptas pļavas, nolīsti tīrumi, ierīkotas dravas u.t.t. Lai zinātu, ka šai kopumā kāda persona ir nodibinājusi īpašumu, vai vismaz valdījuma tiesības, okupētais zemes gabals bija vai nu jāatšķir ar sētu, vai jāiesprauž tas, ko vēl tagad uz laukiem bieži redz, mājas savītā krustā, t.i. jāaizkrusto pļava vai līdums, vai arī bija jāiegriež sava mājas zīme, piem., kādā biškoka. Tā bija liecība par to, ka tā vairs nav res nullius, bet atrodas jau kādas individuālas vai kolektīvas personības valdījumā. Latviešu tauta tādus kopumus individuāli iekoptus zemes gabalus sauca par ā r i e m. Ir vēl tagad tādi pagasti, kur 10 - 20 un vairāk māju nosaukumi beidzās ar vārdu - āres. Tas liecina, ka šīs mājas ir dibinātas kopzemē, no kolonistiem un ti-

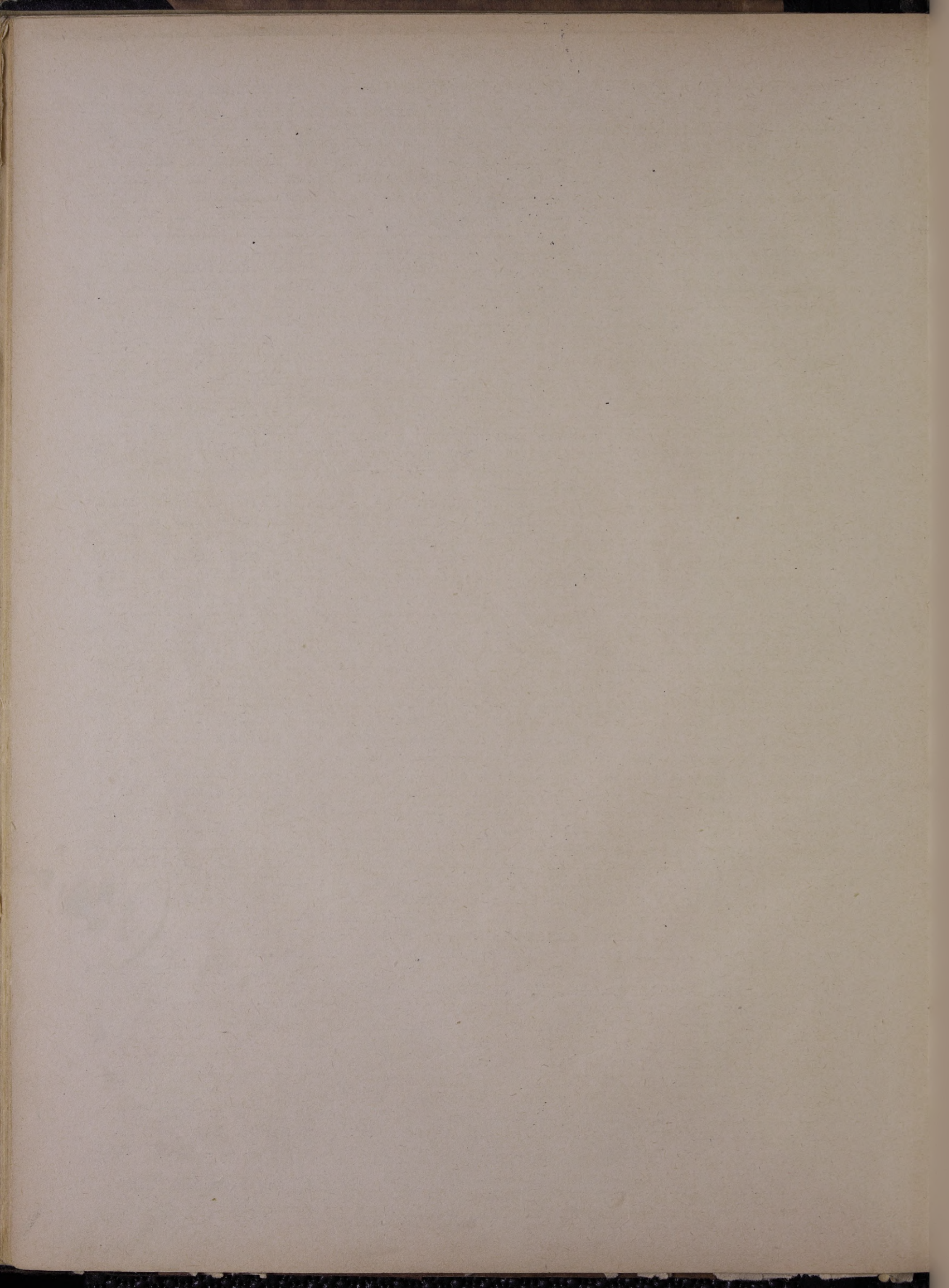

kai vēlāk no viņiem ir izveidojies pagasts.

2. P a g a s t a t a u t a. Avoti parasti saka: "pagasta ļaudis", kāds termins mūsu avotos jau minēts 1424.g. Jau runājot par pagasta teritoriju redzējām, ka avoti stingri atšķir: pagasta novadu un muižas novadu. No tā jāsecina, ka pie pagasta nepieder ne muižas novads, ne muižas ļaudis. Ja teiksim, kāds muižnieks vai arī namnieks pirkšanas vai kāda cita darījuma rezultātā ieguva zemnieku māju pagastā, kas bija pamesta postā, tad šāda pagasta sēta kļuva par kunga sētu jeb muižu, kas nepiederēja vairs pie pagasta. Otrkārt, ja namnieks vai muižnieks iegūst kādu apdzīvotu, apļaužotu zemnieku māju, tad šī māja joprojām paliek pagastā. Ne muižnieks, ne namnieks nevar izmantot šīs zemes fiziskos augļus, viņš nevar likt to apart, nopļaut, bet viņš var to izmantot tikai tiesiskā ceļā, prasot klausas, nodevas, dzimts- vai gruntsnomu.

Jau sākot ar 13.g.s. varam droši apgalvot, ka pagasta tauta ir jau sociālā un saimnieciskā ziņā saskaldīta. Galvenā pagasta ļaužu grupa bija saimnieki un viņu saime. Saimnieks nozīmē saimes priekšnieku, saimes vecāko. Saime tāpat kā romiešu familia aptver nevien personas, bet arī lietas un tiesības. Šāda sevī noslēgtā lietu un personu apvienība attiecībā pret zemes kungu vai attiecībā pret muižu ir universitāte, tas nozīmē korporāciju, kuŗu uz ārieni reprezentē kāds orgāns, kas šinī gadījumā ir saimnieks. Tā tad, ja muižai ir vajadzīgas no kādas pagasta mājas klausas vai nodevas, tad muiža griezās nevis pie atsevišķas saimes ļaudīm, kādu saimēs bija no 15 - 70 cilvēku, bet gan tikai pie saimnieka un tā ir saimnieka darīšana, ko viņš sūta uz muižu klausās. Tāpēc arī tautas dziesmās ir ļoti raksturīgi formulēta šī saimes korporatīvā daba: "Pieci seši druvā gāja, viens kungam atbildēja". Vaku grāmatas iegūst tikai vecākais bāliņš vai saimnieks - "Ņems kundziņš grāmatīņu, sauks vecājo bāleliņu". Patiesībā saimnieks ir pašas saimes radīts nosaukums. Turpretim kunga priekšā nav saimnieku, bet ir tikai kunga vīri. Tā tad tā pati persona, ja viņa ar seju pagriežas uz muižu, tad viņa ir kunga vīrs, tā pati persona, ja viņa ar seju pagriežas pret savu saimi, tad viņa ir saimnieks, un atsevišķi saimes locekļi ir saimes vīri. Arī mūsu tauta ir apzinājusies šo juridiski interesanto stārpību, kādā notājās viena persona - "Nu man kungi vīru sauca, saime saica saimnieku".

Kā jau uzsvēru, saime ir lietu un personu kopība. Kāds ir lietiskais moments? Avoti parasti neatšķir saimi kā lielgimēni no tā novada, no tās vietas, kur šī lielgimēne dzīvo. Kā vācu, tā latīņu avotos parasti ir viens termins abiem jēdzieniem. Vācu tekstos Ģēsinde nozīmē gan saimes ļaudis, gan saimnieka sētu līdz ar novadu. Tāpat latīņu tekstos familia deserta (burtiski, tukša, neapdzīvota gimēne), ar ko šai gadījumā ir domātas tukšas, postā pamestas mājas. Ar šo lietiskā un personiskā elementa ciešo saistīgumu izskaidrojams visiem pazīstāms fakts, ka ļoti daudzām lauku mājām ir personu uzvārdu nosaukumi. Saimi kā lietisku apvienību, tā tad kā novadu un kā sētu, protams, aplika ar reālnastām un tāpēc bija vajadzīgi zināt, vai saimes ir vienāda lieluma, vai pareizāk sakot, vienāda stipruma maksāšanas spēju ziņā. Gaitas likumi parasti skaita pēc zirgiem, leišu valodā a r k l y s, latviskā forma - arklis. Protams, zirgam šie vienmēr bija nozīme tikai kā darba zirgam un tāpēc zirgu vienmēr skaita kopā ar arklu un ecežu, jo arklis leišu valodā ir a r k l a s. Šī stārpība ir arī ievērota un ja senie latvieši kādu zemes gabalu sauca par vienu arklu lielu, tad viņi zināja, ka šie arklis nozīmē zirgu. Tā tad vienarklu lielas mājas bija vienzirgu zeme. Turpretim vēlākos g.s. šī stārpība ir tikai formāla stārpība, kas vēlāk izzuda, pie kam sāka sajaukt kopā darba lopu ar to rīku, kuŗā viņš tika nodarbināts. No tā jau mēs redzam, ka arklis nav nekas cits, ka arāja sēta un novads, ko saimnieks un viņa saime apstrādā ar vienu arkli (zirgu), kas iejūgts spīļu arklā un var vilkt arī ecežas. Un tā kā senāk saimniecība pastāvēja nevien no lauksaimniecības, bet ļoti liels saimnieka ienākums blakus aranzemei bija arī mežs, kā dravnie-

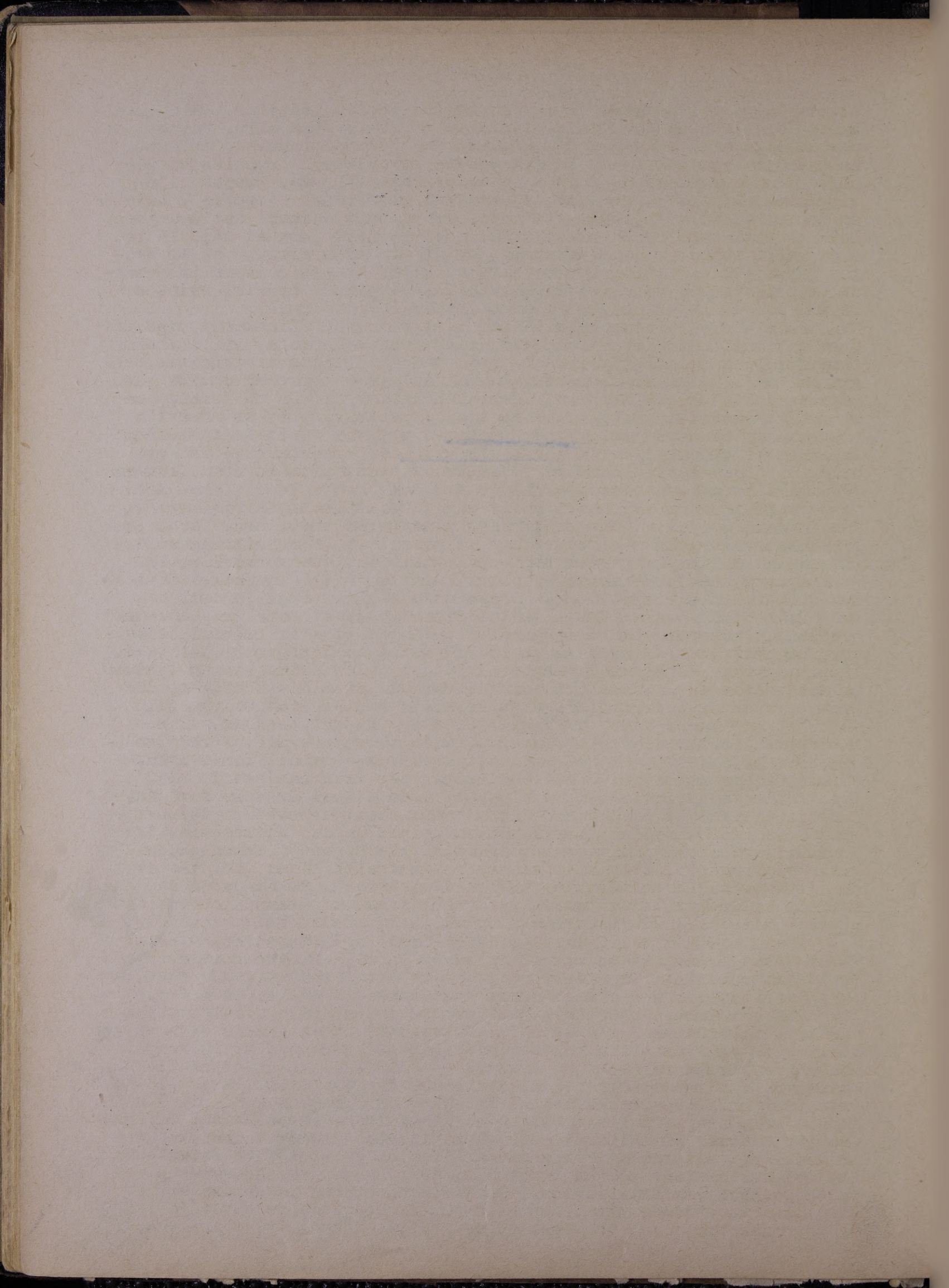
cības un medību vieta un ūdens kā zvejas vieta, tad redzam, ka arkls aptver ne tikai aramzemi vien, bet arī arkla piederumus (pertinences): mežā, pļavā un ūdeņos. No tā Jūs redzat, ka arkla formālais jēdziens ir šaurāks. Tas aptver tikai aramzemi, ko apstrādā ar 1 zirgu, nekā arkla faktiskais saturs, jo tas aptvēra arī mežus, pļavas un ūdeņus. Tas ir no svāra ievērot tāpēc, ka vēlākā mūsu likumdošana ne vienmēr prata to izšķirt un tā radās divējādi arkli: zviedru laikos 60 dalderu lielais arkls, kas formāli ņemot aptver tikai aramzemi, un 80 dalderu lielais arkls, ko radīja 1804.g. Vidzemes zemnieku likumi, un kas arklā ieskaita bez aramzemes arī pļavas un dārzus.

Senos un arī viduslaikos blakus arklam kā zemes vērtības noteicējam, pastāvēja vēl citi darba rīki, ar kuriem noteica saimnieka tiesību kvoti mežā un pļavā. Un proti, pļavā to noteica pēc izkapšu skaita, mežā - pēc cirvju skaita. Piem., ja blakus lielam mežam atradās 3 ciemi, tad noteica, ar cik cirvjiem katrs var iet mežā cirst malku. Pagasta ļaužu plašākā grupa ir saimnieki, tāpēc saimes stiprumu noteica pēc arkliem un avoti saimniekus sauca par arkla vīriem. Šim nosaukumam ir pieskaņoti arī citi institūti, piem., arkla tiesneša (Hakenrichter) amats. Arklu vācu tekstos sauca par Haken (spīļu arkls) un latīņu tekstos - uncus. Arkla tiesnesis bija tas tiesnesis, kas iztiesāja tikai saimnieku - arkla vīru lietas. Tāpat arī avoti runā par arkla tiesu nodokļa nozīmē, Tie ir atsevišķam saimniekam uzlikti reāli nodokļi, galvenokārt decima.

Normāls saimniecības tips ir vienzirga saimniecība un šādu saimnieku sauca par pilnu vīru. Blakus šim normālam tipam radās ar laiku lielākas, bet galvenokārt mazākas saimniecības, kas izcēlās vai nu kā jaunsaimniecības, vai vecsaimniecībai daloties starp mantiniekiem. Ja pilna vīra sēta tika sadalīta starp 2 dēliem vai 2 znotiem, tad izeļas t.s. p u š e l n i e k i j e b p u s e n i e k i, kādi avotos ir minēti jau 13.g.s. Vēlāk daudzi pagasti sastāv tikai no pušelnieku mājām, un tās var viegli atšķirt, jo pušelnieki vēl ilgi saucās savas tēva mājas vārdā, piem., Indriķis Jaunietis un Dīriķis Jaunietis - 2 māju saimnieki Bērzaunes draudzē 15.g.s. "Jaunietis" ir tēva mājas nosaukums un abi pušelnieki patur to arī uz priekšu, tikai saimniekiem katram savs vārds. Vai viņi ir brāļi? Bieži gan, bet ne vienmēr. Piem., viņi var būt arī pusbrāļi, bet var būt arī pilnīgi sveši saimnieki un proti, šādos gadījumos: ja kāds saimnieks palika vecs un viņam nebija dēlu, tad muiža, ieinteresēta savās gaitās un nodevās, ie lika šī vecā saimnieka vietā kādu kalpu par saimnieku. Grāmatas šo pilnīgi svešo saimnieku sauca tāpat kā veco, tikai ar kristamo zīmi viņi atšķiras viens no otra. Sākumā pušelniekiem paliek tās pašas vecāk ēkas vai nu kopīgā lietošanā, vai tikai pa daļai atšķiras. Viņi sadala savā starpā galvenokārt aramzemi. Turpretīm pļavas, ganības un meži bieži g.s. ilgi paliek pušelniekiem kopīgi. Tāpat ar pušelniecības institūtu ir jāizskaidro tā lauku pagastos parastā parādība, ka blakus kādam māju nosaukumam lieto vārdus: jaun-, vec-, kaln-, lejas-, liel-, maz-. Šie vārdi norāda uz pušelnieku mājām.

Pušelniecība nebūt neapstājās tai stadijā, ka no vienām mājām bija radušās divas mājas, bet ir gājusi vēl tālāk. Arkls var dalīties vēl tālāk, ne tikai 2 pusēs, piem., 4 ceturtniekos, katrs ceturtnieks var dalīties vēl uz pusēm. Tā radās šīs dažādās arklu kategorijas un tās var būt šādas: 1 arkls - pilns vārs, 1/2 arkla - pušelnieks, 1/4 arkls - ceturtnieks, 1/8 arkls - asmitnieks. Šī dalīšanās var iet vēl tālāk, dažreiz pat līdz 1/16 un pat līdz 1/32 arkla. Vai ir iespējamā tādās lauku mājas, kuru lielums ir 1/3, 1/5, 1/7, 1/9, arkla? Tādu arkla māju nav. Arklu kategorijas var būt tikai daloties uz pusēm, vai arī var būt 3/4 arkla lielas mājas, tāpat arī 3/8, 5/8, 7/8 arkla. Tāpat bija neliels skaits māju, kas pārsniedza 1 arklu. Tāpat varēja būt arī 2 un 3 arklu lielas mājas, bet patiesībā tās jau ir muižas. Bet mēs redzam starp saimniekiem arī: 1 1/4, 1 1/2 augstākais 1 3/4 arkliniekus.

Runājot par šīm lauku mājām, kas ir lielākas par normālo tipu, mēs gandrīz vienmēr varam teikt, ka tās ir t.s. leimāņu vai bajāru sētas, pie kam šādu sētu ir ļoti neliels skaits. Vārds bajārs ir

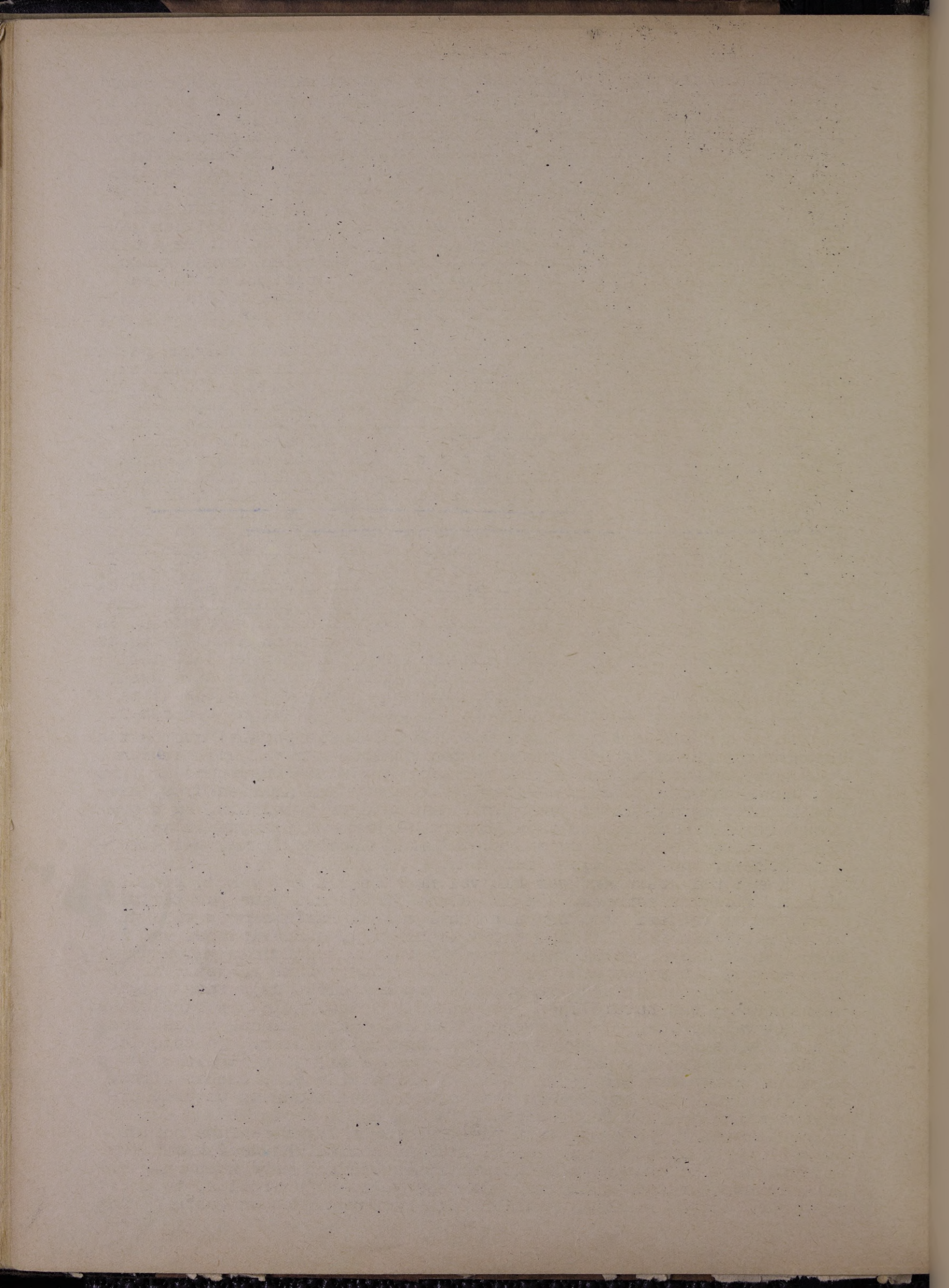

krievu tiesību jēdziens, tāpat arī leišu tiesību jēdziens. Vārds "leimanis" ir vācu lēptiesību jēdziens, un nozīmē - lēņa vīru. Parasti par leimaņiem sauca tādus lēņa vīrus, kas nebija bruņnieku dzimma, un pildīja kara gaitas uz kaujas zirga, bet pretēji bruņniekiem dienēja vieglā kavalērijā, t.i. ar vieglāku apbruņojumu. Bruņas bija vieglākas, mazvērtīgākas, un arī mazvērtīgāks "kara kleperis". Latviešu tautas tiesiskā apziņā krievu bajāri un vācu leimaņi saplūda kopā. Leimaņi savu zemi tāpat kā bruņnieki dabūja karā jāšanas dēļ. Tā tad viņi kalpo valstij nevis ar arklu, nevis ar darba zirgu, bet ar kaujas zirgu; ne ar arklu, bet ar zobenu. Tāpēc tautas dziesma izzoboda ma bajārus un leimaņus saka: "Kur palika bajāriņš, nedzird vairs aurējam, klibas kājas, tizlas rokas, netiek vairs kumelā".

Ja arkla vīra zeme bija klausu un gobas zeme (Zinsland), tad turpretīm leimaņa jeb lēņa vīra zeme ir brīvzeme. Jājautā, vai leimaņa zeme joprojām paliek par pagasta zemi vai nē? Ziņas ir trūcīgas, bet gan jādama no daudzām liecībām, ka leimaņa zeme joprojām palika par pagasta zemi, un netika uzskatīta par muižas zemi. Ja nu leimaņu zeme palika zemnieku zeme, bet tika atbrīvota no klausām un desmitās tiesas, tad ir saprotams, kāpēc leimaņus vēlākie avoti dzimtsbūšanas laikā sauca par b r ī v z e m n i e k i e m (Freibauer), lai gan stingrāki ņemot, brīvzemnieka jēdziens ir daudz plašāks nekā leimaņa jēdziens. Starp brīvzemniekiem bija arī tādi brīvi ļaudis, kas nebija leimaņi, tie ir t.s. g o b z e m j i (Zinsbauer, Erbzinsmann), kas desmitās tiesas vietā deva tikai gruntsnomu (Erbzins). Tāpat pie brīvzemniekiem pieder l e i d a s v ī r i, kuŗi no klausām atpirkā ar leidu. Tā tad nekādā ziņā ne leidas vīru, ne gobzemi nevar saukt par leimaņi. Leimanim ir jāiet karā un tāpēc viņam tiek dota zeme, turpretīm iepriekšējiem nav kara vieglā kavalērijā jādien.

Ir strīdīgs jautājums, vai leimaņiem bija tiesība un pienākums piedalīties pagastnieku dzīrēs. Daži domā, ka viņi ir piedalījušies kopā ar pārējiem saimniekiem un tā tad devuši arī pagastu jeb vaku. Turpretīm citi domā, ka leimaņiem ir bijis jādod savam kungam īpašas privātas dzīres, kuŗas avoti tāpat sauc par pagastnieku dzīrēm. Cik šādu brīvzemnieku ir bijis ordeņa laikā? Nekādu statistisku ziņu nav, bet gan tikai gadījuma ziņas par atsevišķiem novadiem. Ir noskaidrots, ka visvairāk svabadnieku bijis ordeņa valstī. Otrā vietā nāk bīskapiju valstis un trešā vietā muižnieku novadi. Tomēr nekādā ziņā nevajaga iedomāties, ka svabadnieku jeb brīvzemnieku ir bijis ļoti maz - tā ir ļoti bieži sastopama kļūda literātūrā. No šīm gadījuma ziņām, kas ir zināmā mērā ļoti raksturīgas, pievedīšu dažus tipiskus skaitļus. 15.g.s. Daugavgrīvas novadā no 105 saimniekiem 55 bija brīvzemnieki. Ikšķiles novadā 16.g.s. vidū no 50 saimniekiem 15 bija brīvzemnieki. Protams, tās nav statistiskas ziņas, bet tās ir t.s. tipiskās ziņas un tās liecina, ka līdz 1561.g. nekādā ziņā nevajaga lauku pagastus tēlot tādus, kas sastāv tikai no klausu ļaudīm, bet starp viņiem ir liels procents pilnīgi vai pa daļai brīvu zemnieku.

V a ļ e n i e k i. Tā ir pilnīgi pretēja kārta saimniekiem. Vārds jau liecina, ka šē pamatā ir vārds "v a ļ a", kas nozīmē brīvību un arī tiesības. Tiesību nozīmē "vaļu" lieto vēl 19.g.s. vidū. Vācu avotos vaļeniekam ir savs īpašs nosaukums - l o s e m a n n (lejasvācu valodā), pie kam "lose" nozīmē to pašu, ko "frei". Vēlākos augšvācu tekstos šo kārtu sauc par Lostreiber. Kādi ļaudis bija vaļenieki? Kā jau Jūs atminēsaties, arī "ļaudis" nozīmēja brīvu kārtu. Kā tad nu varēja rasties jauna kārta - vaļenieki, kuŗai atkal tiek uzsvērts brīvības moments? Izskaidrojums ir vienkāršs. Vārds "ļaudis" ir radies citā vēsturiskā laikmētā nekā vārds "vaļenieki", pie kam ļaudis min sakarā ar kungu, vaļeniekus sakarā ar saimniekiem. Lai gan jau vācu forma Lostreiber ir sastopama 13.g.s., tomēr vaļenieku kārta izveidojas Latvijā tikai sākot ar 15.g.s. kā pretstats saimniekiem, kas šai laikā kļūst par dzimtsļaudīm. Kā zināms, dzimtsbūšanas pirmā pazīme bija kustības aprobežojums un šis aprobežojums sākumā attiecas tikai uz saimniekiem. Turpretīm pārējie pagasta iedzīvotāji varēja joprojām brīvi iet no viena pagasta otrā, tamdēļ arī vaļenieks ir

dzimtsbūšanas termiņš. Tā tad tai laikā, kad saimnieki zaudēja savu vaļu, to joprojām patur vēl tās aprindas, kuŗas avoti sauc par "Los-treiber". Latviešiem ir arī vēl cits nosaukums - g ā j ē j i, tā tad ļaudis, kuŗiem dzimtsbūšanas laikā vajaga iet no viena pagasta otrā, no viena kunga pie otra. Tas ir tehnisks nosaukums "nesaimniekam".

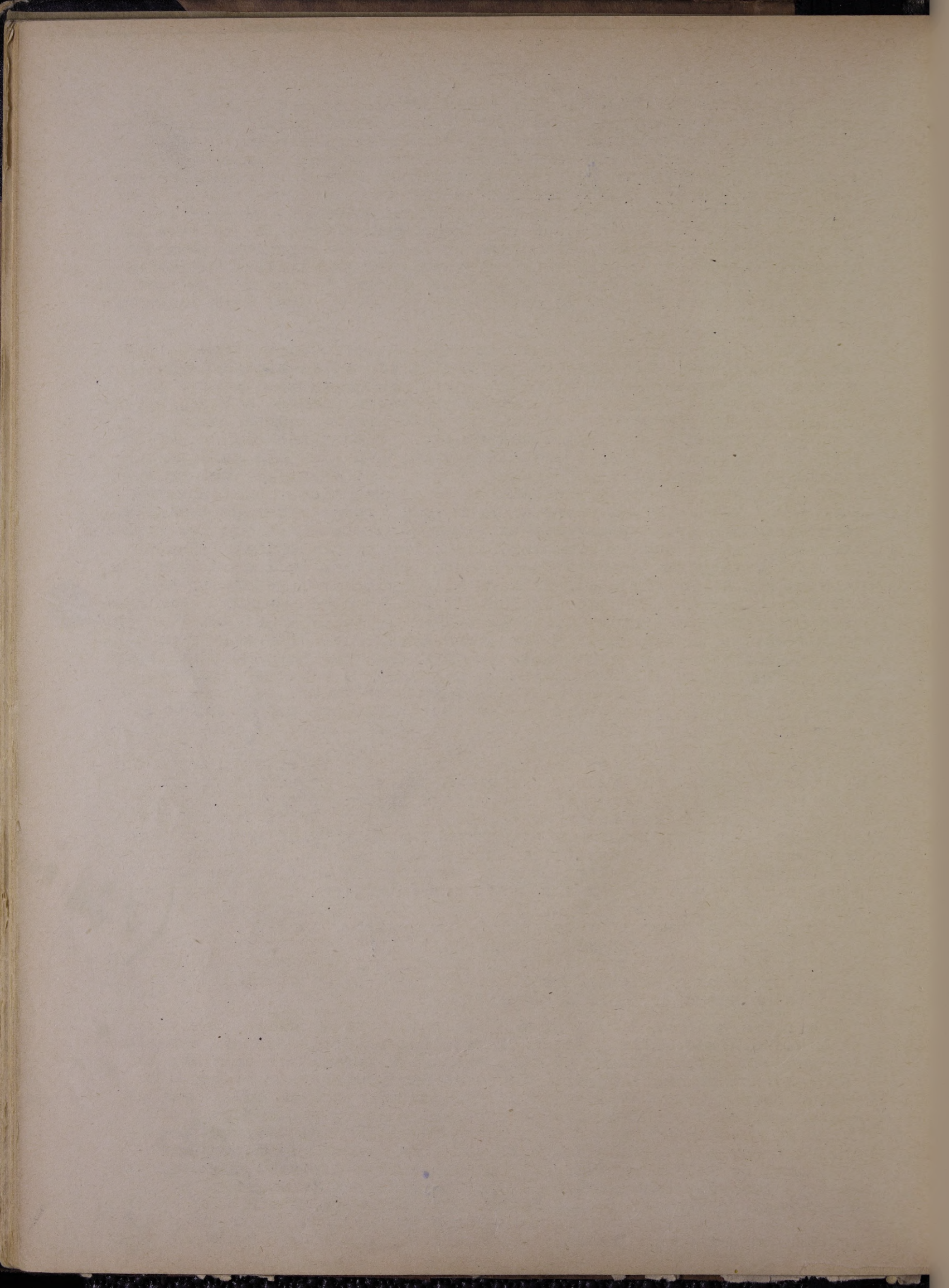
Kas tad nu pieder tie vaļenieku kārtas 16.g.s.? To mēs dabūjam zināt no Igaunijas brunniecības raksta Rēveles rātei 1515.g. Tur ir teikts šādi: "ļaudis, kam nav bijusi zeme un kas to nav lietojuši, kalpotāji un algādži, kuŗi ir brīvi un sevi uzskata par brīviem ļaudīm un kuŗiem nav zemes, bet kas līgst pie citiem". No citiem avotiem zinām, ka vaļenieki sastādās no amatniekiem, hāreņiem, svešu kungu bēgļiem, zvejniekiem u.c. No kalpiem vaļenieki atšķiras ar to, ka nav ar patstāvīgu kalpotāja līgumu saistīti pie darba devēja, nedzīvo viņa maizē un algā. Latvieši šos ļaudis sauc arī par r o k p e ņ i e m. Viņi pelnās uz savu roku.

Vaļenieki ir pirmais lauku proletariāts, kas savā vairumā pastāv no bezzemniekiem. Protams, kā jau visiem tautas dotiem nosaukumiem, tā arī blakus šim, ir ševēla rinda citu nosaukumu tiem pašiem ļaudīm. Katrs nosaukums tver šo kārtu citās attiecībās. Pārējie vaļenieku nosaukumi ir šādi: p i r t n i e k i, ja viņi dzīvo saimnieka pirtī; g u l t n i e k i, ja viņi dzīvo tikai gultas vietā - šis termins sevišķi izplatīts 16.g.s.; k a m b a r n i e k i, tā sauca vaļeniekus, kas dzīvo saimnieka rijas kambarī. Bez tam ir vēl kāds cits nosaukums, kas gluži nesakrīt ar vaļenieka jēdzienu, bet tomēr bieži tiek attiecināts uz vaļeniekiem, prāti: i e b ū v i e š i. Valodnieki domā, ka šis vārds sastāv no latviešu prefiksa ie- un lejas vācu vārda būwen (būvēt), kas nozīmē, nevien celt namu, bet arī kopt zemi, apmesties uz dzīvi. Latviskais vārds "iebūvietim" būtu i e d z ī v o t ā j s j e b p i e d z ī v o t ā j s, t.i. cilvēks, kas piedzīvo pie kāda cita. Tāpēc Kurzemē šos ļaudis sauc arī par piemītniekiem, kas piemetas uz dzīvi pie citiem. Avoti neatšķir kambarnieku no iebūvieša. Ka iebūvieši ir tiešām šādā nozīmē saprotāmi, ko liecina mūsu tautas dažādie izteicieni, piem., "Labāk akmeni ievelt kaktā nekā iebūvieti ieņemt". Tas jau vien liecina, ka iebūvietis dzīvo nevis savā namā, bet cita nama kaktā - vai nu rijas kambarī, pirtī vai gultas vietā - tas nav no svara. Iebūvieši parasti bija dīvejādi: ar un bez zemes.

1. B e z z e m e s i e b ū v i e š i. Tie parasti avotos tiek nosaukti šī vārda šaurākā nozīmē - par pirtniekiem vai vaļeniekiem. Daži vācu teksti viņus dēvē arī par "siena vīriem" (Heumann) un igauņi vaļeniekus sauc par "plāvējiem". Izskaidrojums ir vienkāršs. Avoti liecina, ka saimnieks ņēma pirtnieku mājā ar noteikumu, ka viņam īres vietā zināmas dienas gadā jākalpo saimniekam plaujas laikā. Ja šāds vaļenieks slēdz ar saimnieku vai muižu darba līgumu, vai kalpotāja līgumu, tad viņš kļūst par kalpu.

K a l p i savukārt var būt vai nu p ā r i n i e k i, piem., 19.g.s. Vidzemes zemnieku likumi kalpotāju līgumus sauc par pārinieku līgumiem vai arī p u s p ā r i n i e k i. Pārinieks ir vīrs un sieva, puspārinieks, kad iet darbā tikai vīrs, puspāriniece, kad iet darbā tikai sieva. Tālāk kalps var būt vai nu bandinieks vai monnieks, t.i. kalps, kas saņem monu (igauņu vārds, kas nozīmē to pašu, ko deputāts). Monnieks ir tāds kalps, kas saņem lielāko daļu savas algas nevis naudā, bet naturālijās jeb deputāta veidā. Kalps ir bandinieks, ja viņš vai nu visu, vai galveno algas daļu saņem bandas veidā. Par b a n d u sauc kalpa algu zemes vai lopu veidā. Piem., ja saimnieks ar kalpu līgst, ka viņam kā algu dos jaunu kumēlu, ar tiesībām to uzaudzināt saimnieka labībā un ganībās, tad tas ir t.s. bandas zirgs. Ja turpretīm kalps saņem savu atalgojumu tikai naudā un uzturās pie saimnieka galda, tad šāds kalps ir a l g ā d z i s.

Saimniekam piederēja vara pār ģēmiem un saimi šaurākā nozīmē, bet arī par kalpotājiem jeb saimi plašākā nozīmē. No dažiem avotiem var spriest, ka ordeņa laikā saimnieks varēja pat savu kalpu nogalināt, acīmredzot tais gadījumos, ja viņa kalps bija drellis, t.i. cilvēks, kas kritis pilnīgā verdzībā kāda nozieguma, nesamaksāta parāda

vai kara gūsta dēļ. Drellis bija tikai lieta. līdz pat 15.g.s. sākumam. Vēlākos gadusimteņos, līdz pat 19.g.s. otrai pusei, saimniekiem piederēja disciplināra vara par kalpiem. Ka kalpi tiešām ir cēlušies no nebrīvības, to jau var secināt no tā, ka pat vēl 16.g.s. ne kalpiem, ne vaļeniekiem nebija ieroču tiesības. Piem., Ventspils noteikumā paredz, ka šie ļaudis nedrīkst nēsāt ne zobenu, ne tuteni, bet tikai maizes nazi. Par kalpiem un algādžiem saimnieks maksāja *kungaa* t.s. k a l p u n a u d u, un atbildēja muižas priekšā par sava kalpa vai vaļenika gaitām. Jādomā, ka ne kalpi, ne vaļenieki nevarēja piedalīties pagastu sapulcēs un, protams, arī pagastnieku dzīrēs. Nekādu statistisku ziņu nav par vaļeniku skaitu, bet no dažiem avotiem varam spriest, ka 16.g.s. vaļeniku nebija daudz, apm. uz 2 lauku mājām viens.

2. V a ļ e n i e k i a r z e m i. Par viņiem pirmās ziņas nāk no Igaunijas, kur vaļenieki ar zemi pirmo reizi minēti 1435.g. ar savādu nosaukumu - e n f o ð l i n g, kam augšvācu tekstos atbilst E i n f ū s s l i n g. Tā tad šī vārda pamatā ir Fuss, un domājams, ka abi šie vācu nosaukumi ir tulkojums no igauņu vārda ū x - j a l g (burt., viena kāja). Laikam no šī paša vārda cēlies arī latīņu u n i p e s (vienkājis). Par šī vārda nozīmi mēs dabūjam zināt no kāda dokumenta, kas izdots 1503.g. no tagadējā Vācijas iekšlietu ministra fon Gaila senčeim. Un attiecīgā vietā šai dokumentā skan šādi: „Andrejs Gails saņem lēnos postā pamesto Dekšņa zemi Tuku- ma prefektūrā, Arlavas pagastā ar atļauju noņemt uz šīs zemes ļaudis, kas parasti saucas Einfüssling, un kas pilda kājnieku klaušas (servitia pedestria praestantes)”. No šī Andrejam Gailam dotā raksta dabūjam zināt, ka šie „Einfüssling” bija: pirmkārt, jaunsaimnieki; otrkārt, viņam no šīs zemes ir jādod tikai kājnieku gaitas. Jaunsaimniekiem viņu zemes parasti ir ļoti nelielas, tāpēc viņus sauc arī par asmītniekiem, jo viņiem ir tikai viena asmīte jeb 1/8 arkla zemes. Parasti šīs zemes ir vēl mazākas un nesastāda pat arkla daļas. Tāpēc poļu laikos (16.g.s.) latīņu teksti šos pašus „unipedes” sauc par h o r t u l a n i (no hortus), par „dārznieceņiem”, lai uzsvērtu šo zemes gabalu niecīgumu. Tomēr tā kā zeme viņam ir, tad viņam ir jāpilda muižai kājnieku klaušas. Viņš iet kājām klaušās - tāpēc arī šie latīņu, igauņu un vācu nosaukumi - ūxjalg, unipes u.c. No tā mēs redzam, ka šie jaunsaimnieki acīmredzot ir bijušie vaļenieki, kurus muiža noņēma vai nu līdumā, vai postā pamestā, ar mežu aizaugušā saimnieka mājā, pie kam muiža bieži deva viņiem inventāru. Parasti muiža šiem jaunsaimniekiem iznomā kādu govī vai vērsi. Tas ir rets gadījums, kad šiem ļaudīm ir arī zirgs, un tāpēc viņi var iet tikai kājnieku gaitās. Kā latvieši ir saukuši šos ļaudis, par to tagad vairs nav nekādu šaubu, jo latīņu unipes, vācu Einfüssling ir tas pats, kas latviešu i e b ū v i e t i s. Citiem vārdiem, tas ir cilvēks, kas noņēms uz svešas zemes ar nolūku palikt par saimnieku. Vai iebūvieši ir piedalījušies arī vakas dzīrēs un pagasta sapulcēs? Šai ziņā nav skaidrības, bet jādomā, sākumā nē, jo kamēr viņiem nebija tik daudz zemes, ka to varētu novērtēt arklos, viņus neuzskatīja par pilntiesīgiem pagasta saimniekiem. Spriežot pēc dažām ziņām, 16.g.s. apm. uz 3 saimniekiem ir bijis 1 iebūvietis.

3. P a g a s t a v a r a u n t ā s o r g a n i z ā c i - j a. Viduslaikos katrai kārtai ir sava pašvaldība. Namnieku pašvaldība ir organizēta rātēs un gildēs, bruņnieku pašvaldība mantāgos un zemnieku pašvaldība pagastos. Tas vien jau liecina par viduslaiku valsts varas decentralizāciju un ļoti daudzām publiskitīesiskām apvienībām, kam piederēja sava autonomija. Ja nu pagasts bija nodokļu maksātāju un klaušu gaitnieku teritoriāla vienība, tad, protams, te gribot negribot bija jāizveidojas autonomai varai un tās orgāniem. Ne valsts ne muiža negriezās ar savām prasībām pie atsevišķa saimnieka, bet gan pie visa pagasta kā vienības. Kādas funkcijas piekrita pagastu pašvaldībām? Te jāņem vērā viduslaiku valsts tiesību neizveidotais stāvoklis, kas vispār nepazīst funkciju dalījumu tagadējā nozīmē. Patiesībā ir jāsaka, ka publiskitīesiskā vara viduslaikos ir

The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work done during the year. It is followed by a detailed account of the various projects and the results achieved. The report concludes with a summary of the work done and the prospects for the future.

The second part of the report deals with the financial situation of the organization. It gives a detailed account of the income and expenditure for the year and shows how the funds have been used. It also discusses the financial position of the organization at the end of the year and the measures taken to improve it.

The third part of the report deals with the personnel of the organization. It gives a list of the staff and their duties and discusses the work done by each of them. It also discusses the measures taken to improve the efficiency of the staff and the results achieved.

The fourth part of the report deals with the work done by the various committees and sub-committees of the organization. It gives a list of the committees and their members and discusses the work done by each of them. It also discusses the results achieved by the committees and the measures taken to improve their work.

The fifth part of the report deals with the work done by the various departments of the organization. It gives a list of the departments and their members and discusses the work done by each of them. It also discusses the results achieved by the departments and the measures taken to improve their work.

nedalāma, jo viena un tā pati persona viduslaikos zināmā novadā (pēc tā sauktā reģionālā principa) apvieno sevī visas varas. Piem., fōgts, kas pirmkārt, ir zemes kunga iecelts tiesnesis, dažos avotos tiek saukts par gubernātoru tai nozīmē, ka zināmā valsts teritorijā viņš pilnā mērā atvieto zemes kungu: fōgts ir tiesnesis, nodokļu piedzinējs, kara priekšnieks u.t.t. Tā kā viduslaikos, sevišķi likumdošanas laukā maz iniciatīvas parāda valdnieki, jo likumu māksla ir pārāk grūta un likumus parasti noraksta no svešiem gataviem paraugiem. Piem., ja mēs nemam mantāgu kā bruņnieku pašvaldības orgānu, tad redzam, ka mantāgs kā likumdevējs darbojas tikai izņēmuma gadījumos. Par pagastu kā likumdevēju iestādi mums nav nekādu ziņu, izņemot 13.g.s., kad pagasta vecākie kopā ar zemes kungiem, ar bīskapiem, ar mestru vienojās par zināmām tiesībām, t.s. z e m e s t i e s ī b ā m. Turpretīm pagastos tāpat kā mantāgos ir ļoti attīstīta tiesas vara. Mēs varam apgalvot, ka katra pagasta saulce tai pašā laikā bija arī tiesas sesija, kas ir tikpat stipra kā pagasta administratīvā vara, kara, protams, darbojās pastāvīgi - arī starp pagastu sesijām. Ja pagasta tiesas konstrukcijā mēs varam noteikti atšķirt pagasta vēlētos orgānus - tiesnešus un valsts varas ieceltos orgānus, piem., fōgtu, tad turpretīm attiecībā uz administratīvo aparātu ir grūti noteikt, vai zināms pagasta orgāns darbojas pagasta vai muižas pilnvarā. Parasti pilnvarojumu dod abi. Pagasts vai nu vēlē, vai prezentē kādu amata personu, un muiža to ieceļ amatā. Bet muižas varai pastāvīgi pieaugot, un pagasta varai pastāvīgi dilstot - iestājas brīdis, kad patiesībā visus pagasta orgānus ieceļ muiža. Protams, šī pārēja katrā novadā notika savā laikā un grūti konstatējama.

Kādi ir pagasta administratīvie orgāni? Lai gan Igaunijā un Latvijā pagasti būvēti pēc viena principa, tomēr zināma starpība izceļas tāpēc, ka Igaunijā pagasta šūniņa, ja tā var teikt, ir ciems, turpretīm Latvijā pagasta šūniņa ir ciemats (viensēta). Tādēļ arī tāds pagasta termiņš, kā c i e m a v e c ā k a i s, kas Latvijā bija galvenokārt sastopams tikai Kursā un Lībā, šis amats ir neizveidots, un bieži ciema vecāko Latvijā nav, un viņa funkcijas šē pāriet uz pagasta vecāko jeb pagastnieku, kāds amats Latvijā ir jau pierādīts 15.g.s. Igaunijā ciema vecākā uzdevumi ir organizēt klausas un ievākt desmito tiesu. Tāpēc avoti ciema vecāko visbiežāk dēvē par d e s m i t n i e k u (decimator). Desmitnieka amats acīmredzot bija atceļams, pie kam atceļšanas iemesls ir nolaidība, neuzticība u.c. Tāmdēļ arī avoti runā par veco un jauno desmitnieku. Desmitnieka galvenais uzdevums ir ievākt desmito tiesu, bet viņam bija arī citi pienākumi: viņš uzrauga pagasta gaitniekus muižas klausās; palīdz muižkungam vadīt muižas saimniecību; rūpējas par pagasta uzturētiem kara zirgiem; gūsta aizbēgušos dzimtsļaudis un noziedzniekus u.t.t. Spriežot pēc nēdaudz avotiem, ordeņa laikā Latvijā bija pagastos pa vienam desmitniekam. Vēlāk gan, laikam, Latvijā šo amata personu sauc par š ķ i l t e r i. Par desmitniekiem ir izdots īpašs likums Kurzemē 19.g.s., par ko savā laikā būs runa. No šī likuma ir redzams, ka 19.g.s. katrā pagastā nav vis vairs viens, bet vairāki desmitnieki. Blakus desmitniekiem pastāv pagasta vecākais, ko Igaunijā sauca par v a k a s j e b p a g a s t a s a i m n i e k u. Viņam tāpat ir jā rūpējās par pagastu kā saimniekam par savu saimi. Igaunijā vakas saimnieka galvenais uzdevums bija rīkot vakas mielastu, un vākt no pagasta ļaudīm šim nolūkam vakas tiesu. Parasti vakas saimnieks bija brīvs no klausām, un pats no vakas tiesas atpirkās ar vakas naudu.

Pagasta vecākā funkcijas. Kā jau aizrādīts, par pagasta vecākā uzdevumiem dabūjām zināt galvenokārt no Igaunijas avotiem. Turpretīm Latvijā līdz pat 1561.g. pagasta vecākā stāvoklis bieži saplūst kopā ar desmitnieka stāvokli. Pagasta vecāko Latvijā avotos pirmo reizi sastopam 1424.g. Kurzemē un 1472.g. Vidzemē. 16.g.s. avotos pagasta vecāko sauc par vagari. Acīmredzot vārds cēlies no vakas. Vēl tagad somiem ir vārds wakkuri (vakas trauka taisītājs, tā tad amatnieks, kas taisa vakas). Pagasta vecākā uzdevums bija uzraudzīt klausu darbiniekus un ievākt nodevas. Viņam piederēja arī disciplināra vara par klausu ļaudīm.

The first part of the document discusses the general principles of the system, including the importance of maintaining accurate records and the role of the various departments involved. It emphasizes the need for a clear and concise reporting structure to ensure that all necessary information is captured and analyzed in a timely manner.

The second part of the document provides a detailed overview of the current status of the system, highlighting the progress made since the last report. It notes the successful implementation of several key initiatives and the resulting improvements in operational efficiency and data accuracy.

The third part of the document outlines the challenges faced during the reporting period and the strategies employed to address them. It discusses the impact of external factors on the system's performance and the steps taken to mitigate any potential risks or delays.

The fourth part of the document presents the findings of the analysis and offers recommendations for future actions. It suggests areas for further improvement and provides a clear roadmap for the next reporting period, ensuring that the system continues to evolve and meet the organization's needs.

Finally, the document concludes with a summary of the key points and a statement of confidence in the system's ability to continue to deliver high-quality results in the future.

Pats viņš amata laikā bija brīvs no klaušām un muiža viņu uzturēja savā maizē.

Trešais pagasta vīrs ir šķilte r i s, kas cēlies no vārda Schildreiter, saīsinātā formā - skilter. Latviešu avoti šķilteri sauc dažādos vārdos. Rīgas pilsētas zemēs šķiltera nosaukums ir vēstnieks. Viņa pienākums bija atnest vēsti, t.i. muižas pavēles, un tās paziņot ļaudīm. Otrs nosaukums ir prātnesis, t.i. viņa uzdevums ir atnest "tā kunga prātu", jo arī bībelē teikts: "Lai notiek tā Kunga prāts". Te prāta nozīmē gribas izteikumu; tā arī šie prātnesis ir cilvēks, kas paziņo ļaudīm kunga gribu. Trešais latviešu nosaukums šim amatam ir jātnieks, jo arī vācu Schildreiter nozīmē jātnieku. Nosaukums izskaidrojams ar to, ka viduslaikos brīvās kārtas vispār neiet kājām, bet jā; un jāja nevien brūņnieki, garīdznieki, bet jāja arī amata personas, kam bija jāuzrauga nebrīvie ļaudis. Šķilteris savu amatu pildīja jāšus; viņš bija vagara palīgs, un uzraudzīja galvenokārt otriniekus, t.i. tos darbiniekus, kas gāja klaušās kājām. Tai pašā laikā šķilteris ir muižas un pagasta policists, kuŗa uzdevums bija gūstīt un apcietināt noziedzniekus u.t.t. Beidzot pie pagasta amata personām jāpieskaita pagasta tiesneši, kuŗu vienā pagastā ir 2 - 4, atkarībā no pagasta lieluma.

Kāds bija pagasta saeimu kārtība s r u l l i s, t.i. kādā kārtībā pagasta sapulcēs tika vestas lietas? Ziņas par pagasta kārtības ruļļiem ir ļoti trūcīgas. No kāda tiesību avota, ko 16.g.s. otrā pusē ir uzrakstījis Igaunijas brūņniecības priekšnieks Tenis Maidelis, dabūjam šādu pārskatu. Piedalīšanās pagasta sapulcēs ir obligāteriska. Par neierašanos draud sods līdz 14 dienām cietuma.

Pagasta saeimu dienas kārtība.

- 1.punkts. Iepriekšējo gadu parādu un pagaidu piedzīšana. Šai nolūkā muiža uzrāda pagasta sapulcei savas vaku grāmatas vai birkas.
2. " Tekošā gada vakas tiesas nodevas, t.i. visi tie izdevumi, kas ceļas nodevu kungiem, jānot vakās attiecībā uz virtuvi, pagrabu un stalli.
3. " Naudas maksājumi: pirmkārt, vakas naudas piedzīšana, soda naudas piedzīšana u.t.t.
4. " Tiesas spriešana un sprieduma izpildīšana, ja to nepārsūdzēja tālāk.
5. " Pēc tiesas sēdes beigšanās likumu izsludināšana, t.i. sapulcētiem pagasta ļaudīm nolasīja priekšā vecās muižas vai zemes tiesības, un arī jaunos muižas vai kunga rīkojumus.
6. " Vēlākos laikos notika katēchizācija, tā tad katēchisma atprasīšana; pie kam, kas prata skaisti lūgšanas, tiem atļāva piedalīties pagasta dzīrēs, kas neprata, tos sodīja ar rīkstēm. Šādu kārtību ieveda virsbīskaps Jaspers Linde 16.g.s. sākumā.
7. " Vakas dzīres, kas spriežot pēc dažiem avotiem, bija savienotas ar dejām, bet arī ar sacīkstēm, ar turnīriem.

Protams, nevajaga domāt, ka šī dienas kārtība visur tika stingri ievērota. Dienas kārtības punkti varēja būt pēc vietējiem paradumiem iekārtoti arī citādi. Šis Maidela avots labi raksturo tās daudzās un dažādās funkcijas, kas tika saistītas ar pagastasaeimām.

Kā darbojās pagasta tiesa, kas arī noturēja savas sesijas pagasta saeimas laikā? Saskaņā ar 13.g.s. līgumiem fōgtam bija tiesība ierasties uz tiesas sesijām pagastos 2 - 3 reizes gadā, pie kam tiesa bija jānotur pēc Latvijas un Igaunijas zemes tiesībām un ieradumiem. Kā jau Jūs atcerēsaties, fōgts ir zemes kunga delegēts tiesas kungs. Viņa amata varu avoti sauc par a d v o c a t i a, jo arī pats fōgta nosaukums ir sakropļots advokāta vārds. Kā jau aizrādīts, fōgts savā personā savienoja vismaz 3 dažādas funkcijas. Viņam pieder: tiesas vara, finanču

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and is mostly unrecognizable due to its low contrast and ghosting.

vara un militāra vara. Fogts, protams, viens pats nesastāda tiesu, bet viņam jāspriež tiesa pēc zemes vecājo padoma. Šie „vecājie” bija kā pagasta vecākie, tā tiesneši.

Pagasta tiesa bija organizēta tādā veidā, ka izšķīra: valsts priekšstāvjus un pagasta priekšstāvjus tiesā. Tā tad ir divējādi orgāni ar dažādām funkcijām. Valsts orgāni pagasta tiesā ir fogts, lauku skrīveris un muižkungs. Pagasta priekšstāvji ir pagasta tiesneši. Valsts orgāni pagasta tiesā netiesā, bet tikai ierosina prāvu, seko tās izspriešanai, gādā par likumību, liek spriedumu apstiprināt vai grozīt, un beidzot to izpildīt. Tā tad jautājumu par vainu un soda lielumu izšķīr pagasta vēlētie uzticības vīri. Vācu tekstos šos pagasta uzticības vīrus sauc par „Rechtsfinder”. Šis termins izskaidrojams ar pagasta tiesas gaitu, un proti, kad lieta ir izmeklēta, liecinieki nopratināti, puses ir cēlušas savas ierunas un devušas savas atbildes; tad fogts griežas pie tiesnešiem - zemniekiem ar pavēli „das Recht finden”. Citiem vārdiem uzāicina viņus „atrast tiesības”, tā tad normu, pēc kuras šī konkrētā lieta ir apspriežama. Līdz ar to process tiek pārtraukts, tiesneši atstāj tiesas namu un savā starpā „meklē tiesības”. Kad viņi bija normu atraduši, tad no jauna sākās pārtrauktā tiesas sēde un tiesneši „das Recht hineinbringen” ienesa šīs tiesības atpakaļ tiesas namā, t.i. viņi ienāca atpakaļ tiesas namā jau ar gatavu spriedumu uzdotā lietā. Ar šo procesa gaitu izskaidrojams arī latviešu nosaukums „tiesnesis”, t.i. viņš nes iekšā gatavu tiesas spriedumu. Pēc tam spriedumu pasludināja, un ja puses piekrīt, un ja spriedums saskan ar likumu, liek to izpildīt. Ja turpretim spriedums nesaskan ar likumu, tad fogts var uzdot lietu otrreiz izspriest vai arī pats var nodot lietu citai augstākai tiesai; vārbūt arī pats fogts varēja zināmos gadījumos spriedumu grozīt apsūdzētam par labu vai ļaunu. Tā tad savelkot kopā sacīto, mēs varam teikt:

1) pastāv īpaša pagasta tiesa, kas tiek noturēta pagasta sesijās visa pagasta priekšā un kur kā redzējam, jāpiedalās visiem pagasta pilntiesīgiem iedzīvotājiem;

2) pagasta tiesa tiek spriesta pēc zemes tiesībām, pie kam šīs zemes tiesības satur galvenokārt tikai krimināltiesiskas normas; un šādā pagasta tiesā, kas darbojās kā krimināltiesā, vienmēr prezidē fogts, vai arī privātās muižnieku zemēs (t.s. lēna novados) fogta vietā prezidē tas muižnieks, kam šis novads ir izlēnots, pie kam šādā gadījumā tiek pieaicināti 2 kaimiņu muižnieki par piesēdētājiem. Tomēr arī šais tiesās, kas notiek muižnieku novados, muižnieki neizšķīra jautājumu par apsūdzētā vainu un sodu, bet tāpat kā fogta tiesā, šos jautājumus izspriež pašu zemnieku tiesneši.

Kas attiecas uz cīvīllietām, tad spriežot pēc dažiem avotiem, tās izsprieda paši zemnieki, tā tad nepiedaloties ne fogtam, ne muižniekam, parasti 3-4 tiesnešu sastāvā. Bez tam avoti min vēl t.s. vaka sodu, kas ir 4 pāri rīkšu liels. Šis vakas jeb pagasta sods tika uzlikts par pagasta noteikumu pārkāpšanu, kā piem., par kaušanos pagasta sapulcēs, par nepareizu mēru un svaru lietošanu nododot nodevas un tml. pārkāpumiem pret pagasta kārtības rulli. Vai pagasta tiesas spriedumus arī protokolēja vai nē? Acīmredzot te rīkojās atkarībā no apstākļiem. Parastā kārtība bija tā, ka vaku grāmatās ierakstīja tikai sodu. Tikai dažreiz (pagaidām šīs ziņas iegūtas tikai no Igaunijas) Igaunijas vaku grāmatās ierakstīja arī noziegumu, par kuru šis sods ir uzlikts.

Sakarā ar pagasta tiesu ir ļoti svarīgs sekošs jautājums.

Gerichtsherrschaft (tiesas vara).

Kam pieder tiesas vara jeb tiesas kundzība (Gerichtsherrschaft)? Tais novados, kas bija izlēnoti vasāļiem, citiem vārdiem, kas piederēja kādam muižniekam? Še stingri jāizšķīr starpība starp Vācu ordeņa valsti no vienas un Rīgas virsbīskapiju no otras puses. Kas attiecas uz Kurzemes bīskapiju, tad tā tiesu iekārtas ziņā ir pielīdzināma ordeņa valstij. Ordeņa valstī ordenis paturēja savu tiesas kundzību arī

tais novados, kas bija izlēnoti brunniekiem. Tā tad ordeņa teritorijā pastāv tikai f o g t a vai k o m t ū r a t i e s a s. Turpretīm Rīgas virsbīskapijā fogta tiesas pastāv tikai valsts novados. Turpretīm brunnieku novados tiesas kundzība bija piešķirta pašiem brunniekiem. Zemes kungs, tā tad Rīgas virsbīskaps šo tiesas varu nodeva saviem vasāļiem brunniekiem ar īpašu formulu: "tiesība uz kaklu un roku". Ar šo formulu brunnieks ieguva kriminālās jurisdikcijas varu, t.i. vieglu noziegumu gadījumos, viņš varēja likt izpildīt tādus pagasta tiesas spriedumus, par kuriem noziedzniekam draudēja rokas nociršana, pie kam parasti nocirta labo roku, jo tā bija zvērasta roka un cilvēks bez labās rokas vairs nevarēja uzstāties tiesā. Formula "tiesība uz kaklu" nozīmē to, ka brunnieks bija kakla kungs, t.i. viņam bija tiesība likt izpildīt tādu pagasta tiesas spriedumu, pēc kura noziedzniekam draudēja nāve vai nu nocērtot galvu, vai pakarot. Lūdzu Jūs šo starpību starp ordeņa valsti un virsbīskapiju stingri ievērot.

Tā tad bīskapijās, izņemot Kurzemes bīskapiju, brunniekiem pieder "kakla kundzība", tas, ko vēlākie avoti sauc arī par "ius vitae ac necis" (dzīvības un nāves vara),

G r u n d h e r r s c h a f t (gruntskundzība)

Blakus tiesas kundzībai, kas galvenokārt bija vērsta pret pagasta iedzīvotāju personu, tā tad pret viņa dzīvību, veselību, godu (varēja pērt ar rīkstēm, iededzināt zagļa traipu uz pieres), brunniekiem un arī zemes kungiem piederēja t.s. g r u n t s k u n d z ī b a. Kā jau vārds liecina, tā ir kundzība par zināmu novadu (Grund und Boden), par gruntsgabalu. Ja tiesas kundzība savā būtībā ir publiskitiesisks institūts, pat tad, ja kakla kungs ir brunnieks, tad turpretīm gruntskundzība savā būtībā ir privāttiesisks institūts - pat tad, ja gruntskungs ir valdnieks, fisks. Gruntskundzība ir Eiropas saimnieciskās un sociālās dzīves organizācija sākot ar 8.g.s. Ja pretstatā tiesas kundzībai gruntskundzība ir vērsta nevis pret personām, bet pret lietām, tad gruntskungam tā dod tiesību prasīt no sīkgruntnieka savā labā gruntsnomu (Erbzins) un cita veida nodevas, kā arī klaūšas. Gruntskundzību raksturo šādas pazīmes.

1) Vienam gruntskungam piederošie gruntsgabali ir izkaisīti nevien pa dažādiem pagastiem, bet pat pa dažādām valstīm; tā tad gruntskundzība neaptver veselu, nepārtrauktu teritoriju.

2) Gruntsgabali ir iegūti dažādā laikā un ar ļoti dažādiem tiesiskiem darījumiem, piem. kā valsts lēnis, kā dāvinājums, pirkuma vai maiņas rezultātā un tml. Gruntskungam uz saviem gruntsgabaliem pieder visādas virsīpašnieka tiesības, un viņš šos gruntsgabalus izmanto iegūstot nevis f i z i s k o s, bet tikai c i v ī l o s a u g ļ u s. Tas nozīmē, ka gruntskungam parasti nav savas muižas, kā arī savu tīrumu. Bieži vien gruntskungs dzīvo pilsētā, un viņa uzdevumā desmitnieks vai pagasta vecākais ievāc no sīkgruntniekiem dažādas nodevas, kas apgrūtina viņu zemi. No tā Jūs redzat, ka gruntskungs nav ieinteresēts klaūšās. Viņam nav savas muižas un klaūšas nespēlē visā šai tautsaimnieciskā sistēmā gandrīz nekādu lomu. Gruntskungam rūp tikai savu sīkgruntnieku nodevas. Tā tad visa lauksaimnieciskā produkcija notiek zemnieku sētās. Pat tad, ja gruntskungam ir sava muiža, tad tā nepārsniedz pārtikuša saimnieka sētu. Gruntskundzība saista sīkgruntniekus tikai lietiski, pretēji tā tad tiesas kundzībai. Tas ir, ar šiem gruntsgabaliem ir saistīta nevis persona, bet lietas. Sīkgruntnieki ir tādi paši tiesību subjekti kā gruntskungs. Kāds ir Livonijas stāvoklis, vai šē pastāv gruntskundzība? Uz to jāatbild pozitīvi. Visā Livonijā un vispār arī Latvijā viduslaikos pastāv gruntskundzība - tikai ar to starpību, ka bīskapiju zemēs gruntskundzība ir savienota ar kakla kundzību.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is too light to transcribe accurately.

G u t s h e r r s c h a f t
(muižas kundzība)

Ordeņa zemēs kakla kundzības nav, bet toties šē grunstkundzība jau 13.g.s. sāk pārveidoties kādā citā svaigā institūtā, kas kļuva liktenīgs visai Līvonijas un Latvijas zemnieku kārtai, un ko sauc par Guts-herrschaft. Šis trīs dažādās tiesiskās konstitūcijas precīzā jāizšķir, jo tas ir vajadzīgs, lai izprastu zemnieku un muižnieku attiecības.

Kā izcēlās muiža ?

Kas ir muižas kundzība ? Lai atbildētu uz to, vispirms, jājautā - kas ir muiža ? Vārds „muiža” aizgūts no somu-ūgru valodām (igauņu mois, izr., myis, lībju moiz, somu moisio, sēta) ar pirmnozīmi „kunga sēta jeb kunga mājas”. Latviešu forma „muiža”, „muižnieks” pirmo reizi rakstos aplūkota tikai 1468.g., bet jādodomā gan, ka šis vārds ir bijis pazīstāms jau daudz agrāk. Tautas valodā starp muižu un sētu nav nekādas starpības. Tautas dziesmas apdzied nevien muižnieka, bet arī bālina muižu. No tā jāsecina, ka kunga sēta, vienalga, vai to sauca par muižu vai nē, bija pazīstāma Latvijā jau pirms vācu laikiem, protams, citās tiesiskās un saimnieciskās formās.

Kādi ir muižas nosaukumi latīņu un vācu avotos ? Latīņu tekstos muižu sauc par a l l o d i u m, pie kam ir stingri jāizšķir šī vārda nozīme Rietum- un Austrum-Eiropā. R.Eiropā par allēdu no vācu all-od (all = viss un od = manta), sauc privātu neierobežotu īpašumu, kam nav kunga. Allōds, kā vēlāk redzēsīm, ir diametrāli pretējs jēdziens feōdam (fe - od). Turpretīm Līvonijā, Prūsijā un vispār A.Eiropā allods nav lēna pretstats, bet nozīmē nekustamu mantu, par kuŗu avoti saka: „face-re, construere, aedificare” (celt, taisīt, būvēt). Vācu teksti allodium tulko ar Vorwerk. Tas nozīmē, ka allods bija viss tas, kas celts kādas bruņnieku pils priekšā, ārpus pils mūriem; un vēlāk, un pat vēl tagad Latgalē šo pašu jēdzienu lieto pēc vācu vārda parauga, proti: kā foļvar-ku (maļas jeb lopu muiža).

Šī principiālā starpība starp allodu Latvijā un R.Eiropā stingri jāievēro. Kā jau teicu, katrs allods šē bija sākumā foļvarks, tā tad ēkas, kas celtas pils priekšā, ārpus mūriem. Kas tās varēja būt par ēkām, kuŗas bruņnieks uzceļ ārpus pils vaļņiem? Tās ir saimniecības ēkas, pirmām kārtām, dzirnavas, kāpēc arī daži avoti saka: „allods jeb dzirnavas” (allodia sive molendina). Tālāk jāmin labības klētis. Tas arī saprotams, jo kā Jūs redzējāt, bruņnieks ir grunstkungs un tā tad viņam ir tiesība uz sava novada sīkgruntnieku nodevām, pie kam šo nodevu labību saimnieki savēda kādā ciemā, kur bruņnieks ierīkoja sev „desmitās tiesas klēti”. Līdz ar to bija vajadzīgs pirmais rūpniecības uzņēmums, lai šos graudus pārstrādātu. Bez tam dzirnavām bija arī otra nozīme, jo parasti dzirnavu tiesības viduslaikos ir regālija. Līdz ar citām regālijām bīskapijas bruņnieki ieguva arī tiesību celt dzirnavas, kur arī saimnieki bija spiesti braukt ar savu labību, ciktālu viņi nelietoja mājā rokas dzirnavas.

Vai ir kāda juridiska starpība starp allodium un pārējo bruņnieka novadu ? Nekādas starpības nav. Tā tad arī allodium ir jāapspriež pēc lēna tiesībām. Allods tā tad ir muižas sākums, pie kam par pionieriem muižu saimniecībai jāuzskata klosteri, un šē Latvijā starp tādēm ir jāmin Cisterciešu klosteris, kāds jau 1208.g. pastāy Daugavgrīvā, tas ir tagadējais Mīlgrāvis (burt. „Dzirnavu grāvis”). Šie mūki iekopa laukus un cēla dzirnavas, kādiem nolūkiem izraka arī īpašu kanāli. Aiz klosterāem tūlīt otrā vietā ir jāmin Vācu ordenis, par kuŗa muižām mums jau ir drošas ziņas 13.g.s. Vācu ordenis bija spiests ierīkot muižas nevien tamdēļ, ka viņam bija jāuztur savi kavalērijas zirgi, bet arī tamdēļ, ka Vācu ordenim dažubrīd piederēja faktiski labības monopols Prūsijā un Līvonijā. Beidzot, ordenis tirgojās nevien ar zemnieku nodevu labību, bet arī ar savās muižās ievātkto ražu, kas arī saprotams, jo

Memorandum

TO : [Illegible]

FROM : [Illegible]

SUBJECT : [Illegible]

[The following text is extremely faint and largely illegible. It appears to be a memorandum detailing a project or report. Key words that are faintly visible include 'Project', 'Report', 'Status', 'Progress', 'Recommendations', and 'Conclusions'. There are several paragraphs of text, some starting with 'The', 'It', and 'We'. A large, faint signature or name is visible at the bottom right of the page.]

kaŗa gadījumā saņēma gūstekņus un tos kā kalpus nodarbināja savās muižās.

Kas attiecas uz brunnieku muižām, tad tādas 13.g.s. bija reta parādība. Brunnieku muižas avotos plašāk tiek minētas tikai 14.g.s., pie kam blakus nosaukumam „allodium”, muižas tiek sauktas arī par kūrjām (curia) un Haus und Hof, pie kam „Haus” nozīmē pili un „Hof” ir allodium, muiža. Jādomā, ka brunnieku muižu vairums ir radies no kāda zemnieka ciema. Par to liecina muižu nosaukumi, kas bieži vien beidzas ar salikteniem: -ciems, piem., Auciems, -dorf un -kill. Kas attiecas uz otru salikteni, piem., Ungurpils, tad tas nozīmē, ka muižas nosaukums ir radies tai laikmetā, kad kādam vasālim piederēja tikai pils (Haus), un kad viņam vēl nebija muižas (Hof), jo citādi šis muižas nosaukums būtu „Ungurmuiža”, kāds nosaukums arī citā vietā sastopams. Tā tad šie divi dažādie nosaukumi ir vēstures laikmetu attīstības stadiju liecinieki. Par Ungurpili mums ir zināms, ka tā piederēja 1339.g. brunniekam Gerardo ab Ungaria. Un, lūk, šis vasāļa nosaukums ir vēlāk pārņemts uz viņa muižu. Pirmā gadījumā tā tad muiža patur savu agrāko ciema nosaukumu (pirms vācu laikiem); otrā gadījumā muiža dabū vasāļa nosaukumu. Bieži ir arī gadījumi, kad vasālis savu uzvārdu dabū no muižas, piem., Ikšķiles.

Sprīžot pēc trūcīgām ziņām, var apgalvot, ka 15.g.s. muižu caurmēra lielums ir 7 arkli, lai gan avoti vēsta arī par muižām 2 - 20 arklu lielumā. No tā varam tālāk secināt, ka caurmēra muiža 15.g.s. bija 14 - 28 reizes lielāka par vidēja zemnieka sētu. Ja runājam šai gadījumā par arkliem, tad jāaizrāda, ka 15.g.s. arkls ir jau platības mērs, kuŗa lielums pēc viena liecinieka izteicieniem ir 30 pūrvietas, pēc otra - 60 pūrvietas. Kā šo nesaskaņu novērst? Tādā ceļā, ka pūrvietas lielums atkarājas no pūra lieluma, un mēs zinām, ka šai laikā ir bijuši divejādi pūri. Rīgā un, laikam, vispār pilsētās pūrs bija apm. 5 siekus liels, turpretīm kuršiem pūrs bija līdzīgs 10 siekiem. Tā tad jāreķina ar lielo pūru, tad arklā bija 30, ja reķina ar mazo, tad arklā bija 60 pūri. Cik zināms, tad Vidzemē un Kurzemē arkla platība šai laikā svārstas starp 30 - 36 pūrvietām aramzemes, kas pastāvot trejlauku sistēmai, katrā laukā dod 10 - 12 pūrvietas. Turpretīm vidējas muižas tīrumu mērs bija 210 pūrv. vai zemniekam reķinot 10 ha, muižniekam bija 78 ha caurmērā. Protams, blakus lieliem muižniekiem bija arī ļoti mazi muižnieki, kuŗu muiža nebija lielāka par zemnieku sētu. Bez tam mums arvien vajaga paturēt prātā, ka muižas zemes platība nesastāda visu brunniekam lietošanā nodoto zemi. Muižas novads ir tikai daļa no lēņa novada. Rozbeķu muiža 1419.g. muižas zeme ir 20 arkli, turpretīm lēņa novads ir 67 arkli. Tā tad lēņa novads vienmēr ir plašāks kā muižas novads, jo te pieder arī zemnieku zeme. Šo zemnieku zemi brunnieks var izmantot tikai netieši, prasot no ļaudīm nodevas un klausas, bet muižas zemi var izmantot tieši, apstrādājot laukus vai nu ar klausu ļaudīm vai ar kalpiem.

Rodas svarīgs juridisks jautājums: kādā ceļā brunnieki ieguva muižas novadu? Protams, ka te nevar būt viena atbilde. Gruntskundzība sastādās no gruntsgabaliem, kas iegūti ar ļoti dažādiem tiesiskiem darījumiem. Tas pats sakams par muižas novadu.

1) Nav šaubu, ka bieži vien brunnieki nopirka kādu tīrumu no kaimiņu zemnieka.

2) Ciems vai atsevišķs ciema saimnieks varēja izpirkt kādu reālnastu, piem., desmito tiesu ar zemi, t.i. ja kādam saimniekam bija 30 pūrv. aramzemes, no kuŗas bija jādod desmitā tiesa, tad viņš varēja līgumā, ka uz priekšu zemnieks nedos desmito tiesu, bet tai vietā paturēs 20 pūrv., bet 10 pūrv. nodos uz visiem laikiem brunnieka īpašumā. Tā tad zemnieks varēja izpirkt ar to, ka viņš zināmu tīruma daļu nodeva desmitās tiesas kungam īpašumā.

3) Trešais veids ir okupācija. Protams, brunnieks neokupēja visu zemnieku zemi, bet gan tikai res nullius, piem., mežu, kas līdz tam ne-

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Main body of faint, illegible text, appearing to be several paragraphs of a document.

Bottom section of faint, illegible text, possibly concluding remarks or a signature area.

piederēja nevienam; uz ^{muižu} muižu bija vienādas tiesības kā bruņniekam, tā zemniekam.

4) Muižas saimniecības ierīko ar maiņas darījumu. Gruntskundzību raksturo gruntsgabalu izkaisītais stāvoklis. Ja grib dibināt muižu, tad šos gruntsgabalus vajaga teritoriāli apvienot. Ja šais nolūkos bruņnieks un muižnieks apmainījās dažādiem objektiem, tad ar nolūku noapaļot novadu, vai kā avoti saka: „salasīt pļavas, lukstus un āres vienās rokās”, kas bija izkaisīti pa dažādiem pagastiem un pat pa dažādām valstīm.

5) Ius recadentiae, t.i. zemes kungam un arī bruņniekam ar 13.g.s. līgumiem piešķirtās tiesības pārņemt savā īpašumā bezsaimnieka mantu. Ja teiksim, kāds ciems tika kaŗā izkauts, vai izmira sērgās, tad kaimiņu bruņnieks uz ius recadentiae pamata uzskatīja šos ciemus un viņu zemi par bezsaimnieka mantu un tur likumīgā kārtā ierīkoja muižu.

6) Pēdējais gadījums, ko mēs jau zinām no avotiem, ir tas, ka muižnieki nelikumīgā kārtā piesavinājās zemnieku zemi. Tas redzams no dažām sūdzībām jau 13.g.s. Preti, igaunī sūdzas, ka bruņnieki padzenot viņus no agrākām zemēm ar draudiem, sitieniem, lūgumiem un naudu. Tāpēc dažreiz zemes kungs prasa no bruņnieka, lai viņš ar zvērastu pierāda, kādā ceļā viņš ir ieguvis īpašuma tiesības uz muižas zemi.

Tomēr visumā mēs varam teikt par laikmetu līdz 1561.g., ka bruņnieku mēģinājumi nelikumīgā kārtā piesavināties zemnieku zemi muižu dibināšanai, tiek nosodīti vai nu ar tiesas spriedumiem, vai arī ar toreizējās sabiedrības tiesisko apziņu. Ir uzglabājušies testamenti, kuŗos testamentā devējs bruņnieks apliecinā uz nāves gultas, ka „viņš neesot atņēmis zemniekiem zemi ne plaukstas platumā”. Tā kā toreiz testamentam, kā cilvēka pēdējā dzīves stundā dotiem rīkojumiem, piešķīra ārkārtīgi svarīgu nozīmi, tad, protams, šīm testamentu liecībām ir piešķirama liela ticamība.

Kāpēc bruņnieks savā laikā no gruntskunga paliek par muižnieku ?

Uz šo svarīgo jautājumu ir vairākas atbildes, jo mums tagad ir grūti izprast nevien tos psihologiskos, bet arī saimnieciskos apstākļus, kas spiež profesionālu kaŗa vīru, kāds taču bija bruņnieks, mainīt profesiju, no dižciltīgā, dēkainā un romantiskā bruņnieka kļūt par prozaisku, materiālistisku lauksaimnieku, jo tai laikmetā, kad vācu bruņnieki ieradās Livonijā, R.Ēiropā un arī Vācijā, valda nevis muižu saimniecība, bet gruntskundzība. Bruņnieki te ieradās nevien dibināt muižas, bet kaŗot ar pagāniem un aizstāvēt jauno valsti pret krieviem un lešiem. Kādi ir šī lielā apvērsuma cēloņi ? Uz to gadus 50 atpakaļ ievērojamais tautsaimnieks G e c r g s K n a p p s deva šādu atbildi. Reformācijas laikmetā esot mainījusies kaŗaspēka iekārta. Pieaugusi infantērijas nozīme un bruņniekiem - kavalēristiem bieži vairs nebijis darba. Viņš kāris zobenu vadzī un sācis nodarboties ar lauksaimniecību, pie kam galveno vērību piegriezis ne vairs savu zemnieku nodevām, bet klausām. Šai Knappa izskaidrojumā ir tikai daļa patiesības. Viņam ir taisnība, ka 16.g.s. kaŗaspēka infantērija iegūst arvien lielāku nozīmi. Tāpat rodas jauns kaŗaspēka veids - artilērija. Bet Knapps neizskaidro, kāpēc šie bijušie kavalērijas virsnieki nevarēja kļūt par infantērijas virsniekiem un tā tad joprojām palikt par kaŗa vīriem ? Laikam gan izskaidrojums ir meklējams veselā rindā citu cēloņu, un tie ir šādi:

I. Militāra rakstura cēlonis. Ordeņa mestrs Plettenbergs 1502.g. sakāva krievus un pēc tam iestājās veselu gadusimteni ilgs ārējs miers (1503. - 1551.g.). Kā zinām, lēņa kungs aicina savu lēņa vīru, bruņnieku kaŗa gaitās tikai kaŗa gadījumā, bet miera laikā bruņnieks dzīvo nevis kazarmās, bet savā pilī. Ja nu bruņnieka personīgās kaŗa gaitas ilgā miera dēļ kļūst liekas, tad pamazām nodibinas uzskats, ka šis personīgais bruņnieka dienests ir lieks un nesvarīgs un tai vietā sāk ieviesties t.s. j ā t n i e k u d i e n e s t s jeb jātnieku gaitas (Rosstdienst). Starpība starp, b r u ņ n i e k u (Ritterdienst) un jātnieku dienestu ir šāda. Bruņnieku dienests ir personisks, kaŗā jājāj pa-

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

šam - nevar sūtīt vietnieku. Turpretīm jātnieku dienestu bruņnieks var uzdot izpildīt citai personai, to uzturot un apgādājot. Parasti šai nolūkā bruņniekam bija 16. un 17.g.s. jādod jātnieki samērā ar zemašeku zemes lielumu. Sākumā viens jātnieks ik uz 20 saimniekiem. 17.g.s. viens jātnieks ik no 15 arkliem zemnieku zemes un vēlāk muižnieki ieguva tiesību jātnieku dienesta vietā dod valdībai tikai „jātnieku naudu”, proti: 4 dalderus no katra zemnieku zemes arkla. Tas ir raksturīgs gadījums, ka viens tiesisks institūts pamazām kļūst lieks, pārveidojas, kamēr beidzot iznīkst. Bruņnieka dienests ir lēna darījuma būtiskā sastāvdaļa (naturalija). Šī dienesta dēļ taču tika radīta vispār lēna tiesību sistēma. Bet 16.g.s. ilga miera dēļ bruņnieki no šī dienesta pamazām atbrīvojās, atvietojojot to ar surrogātiem.

II. Polītiska rakstura cēlonis. Jau 15.g.s. bruņnieku kārta iegūst tādu politisku varu Livonijā, ka zemes kungi valda vairs tikai vārda pēc. Tāpēc bruņnieku priekšstāvji sēdēdami valdībā un tiesā panāk savas kārtas labā grozījumus lēna sistēmā, ar ko lēna kungam tiek atņemta cita pēc citas viņa personiskās un lietiskās tiesības. Piemēram, pēc lēna tiesībām lēna kungs var vakantu lēni vai nu paturēt sev, t.i. pieskaitīt valsts zemēm, vai atkal izdot lēnos citam bruņniekam. Bet bruņnieki jau 16.g.s. pirmā pusē panāca to, ka lēna kungam tiek uzlikts par pienākumu katru muižu vai katru novadu, kas jebkad ir izdots lēnos, no jauna izlēnot vasāļiem. Tas nozīmē, ka tika radīta tiesiska robeža starp valsts zemi no vienas puses un bruņnieku zemi no otras puses. Otrkārt, ar savu politisko varu bruņniecība panāca sava civiltiesiskā stāvokļa uzlabošanu arī mantošanas ziņā. Pēc klasiskām lēna tiesībām muižu manto tikai dēls. Ja tāda nav, lēnis atgriežas atpakaļ lēna kunga rokās, t.i. atkal kļūst par valsts zemi. Pastāvot šai šaurai un nosacītai mantošanas kārtībai muižas gāja no rokas rokā. Protams, nevienam bruņniekam nebija interese ieguldīt darbu un kapitālu tādā lēna objektā, kas jau varbūt nākošā paaudzē pāries svešās rokās.

Bet jau 1397.g. Igaunijas vasāļi un 1457.g. Rīgas virsbīskapijas vasāļi izkaņo sev īpašu mantošanas privilēģiju, par kuŗu būs vēlāk plašāka runa. Ar šo privilēģiju mantinieku skaits tiek paplašināts un līdz ar to kāda lēna muiža arvien ilgāk paliek kādas bruņnieku dzimtas rokās. Lūk, ar savu politisko varu panākot šos divus svarīgos grozījumus lēna tiesību sistēmā, tā tad paplašinot mantinieku skaitu un piespiežot lēna kungu vakantos lēnos atkal izlēnot bruņniekiem, bija izredze paturēt lēna objektu vairākas paaudzes savā dzimtā.

III. Saimnieciskas dabas cēloņi. Šais 50 miera gados, 16.g.s. pirmā pusē, Livonijā sākās straujš saimnieciskās dzīves uzplaukums, kas vispirms parādās pilsētās, kuŗu labklājība bija dibināta uz tirdzniecību ar Krieviju. Sekas bija tās, ka namnieku dzīves standarts strauji pieauga. Namnieku sievas staigāja zīdā un samtā, valkā ļoti greznas zelta rotas. Pilsētu rātes gan ar t.s. l u x u s a l i k u m i e m c i n ā s pret šo izšķērdību, bet bez panākumiem. Tas, protams, atsaucas uz laukiem. Protams, bruņnieku sievas un meitas grib tāpat vai vēl lepnāk gērbties, jo taču bruņniecība bija augstāka kārta nekā namnieki. Tāpēc bruņnieki ir spiesti meklēt savai materiālai labklājībai citus ienākuma avotus. Kamēr bruņnieks ir tikai gruntskungs, viņa ienākumus sastāda galvenokārt zemnieku desmitā tiesa. Šī nodeva nebija paaugstināma, jo tā taču bija pamatota dievišķīgās tiesībās. Mēs jau redzējām, ka gadusimteniem ilgi šis nodoklis paliek tai pašā augstumā, kas ir ārkārtīgi raksturīgi viduslaikiem. Turpretīm klausas bija principā neierobežotas un te nu atklājās plaša iespēja arvien vairāk paplašināt klausu darbu organizāciju. Kamēr muiža bija maza, kamēr bruņnieks bija pirmām kārtām kara vīrs, kas sava mūža ilgāko laiku pavadīja nevis mājā, bet kaujās, tikmēr klausas paaugstināt nav nekādas tautsaimnieciskas nozīmes. Turpretīm

16.g.s. iestājoties ilgākam mieram, brunnieks paliek bieži uz visu mūžu savā muižā; brauc dažreiz gadā uz pilsētām svinēt kāzas un kristības gildes namā, un tur šais dzīrēs ir spiests izturēt konkurenci ar pilsētniekiem - gan apgērba, gan rotu, gan bagāta mielasta ziņā. Un arī brunnieki sāka domāt, vai nav iespējams izmantot muižu tirdzniecības nolūkiem. Citiem vārdiem, brunnieka programmai vajaga būt - pārvērst savu pili par kapitālistisku uzņēmumu, kas ražo vairāk nekā patērē. Šais nolūkos nepietiek ar to nodevu labību, ko maksāja zemnieki. Muižai pašai vajaga paplašināt savu tīrumu platību, jo taču darba spēks brunniekam itnekā nemaksāja. Bez tam, kamēr brunnieks ir atkarīgs tikai no zemnieku nodevu labības, viņam jādzīvo trūkumā tad, ja neražas, sērgas vai kāda cita nelaime padara zemniekus maksātnespējīgus. Citiem vārdiem, kamēr pastāv gruntskundzība, tad - kamēr ir ko ēst zemniekam, tikmēr ir ko ēst arī brunniekam, turpretīm pārejot uz savu maižu saimniecību, muižnieks kļūst neatkarīgs no zemnieku tautsaimniecības, jo zemnieku nodevu labība nespēlē vairs nekādu jūtamu lomu visā muižnieka kopienākumā. Zemnieku nodevu labība iztaisa tikai apmēram 10%, salīdzinot ar to labības vairumu, ko ražo pati muiža. Bet tikai tad muižniekam bija nozīme paplašināt savus tīrumus palielinot klaušas, ja saražoto labību varēja eksportēt. Tā tad muižu izcelšanās vēsture ir saistīta ar saimnieciskās konjunktūras vēsturi, pie kam šī konjunktūra 15. un 16. g.s. ir ārkārtīgi labvēlīga. No cenu vēstures mēs zinām, ka starptautiskā tirgū rudzu cena 1415.g. bija 13 mārkas par lasti rudzu (1 laste = 45 pūri), turpretīm 1557.g. par lasti rudzu maksā 135 mārkas. Tā tad rudzu cena šai laikā ir pieaugusi vairāk kā desmitkārtīgi. Tā tad augstāk minētie saimnieciskie apstākļi dara izdevīgu muižu saimniecību dibināšanu un labības ražošanu.

Pagājušo reizi apskatīju dažādos cēloņus, kuŗu rezultātā attīstījās muiža un brunnieks no gruntskunga pārvērsās par muižnieku un rodas Austrumeiropai īpatnējais sabiedriskās iekārtas tips, ko mēs saucam par G u t s h e r r s c h a f t. Gutsherrschaft ir raksturīga Austrumeropai jeb t.s. koloniālai Vācijai (apm. no Berlīnes uz austrumiem).

Kādi tiesiski institūti apvienoti muižas kundzībā ?

Tā ir vairāku institūtu „kausējums”. Pirmkārt, katrā muižas kundzībā ietilpst g r u n t s k u n d z ī b a, tas ir tas pamats, no kuŗa muižas kundzība var izveidoties un kā Jūs atminēsaties, gruntskundzības sekas ir sīkgruntnieka zemes apgrūtināšana ar gruntsnomu un citiem maksājumiem gruntskungam par labu. Otrkārt, muižas kundzībā ietilpst t i e s a s k u n d z ī b a s institūts. Kā Jūs atcerēsaties, klaušu sistēmas izcelšanās ir cieši saistīta ar tiesas kunga tiesībām prasīt no saviem ļaudīm klaušas. Treškārt, muižkundzībā ietilpst t.s. d z i m t s k u n d z ī b a (Erbherrschaft), t.i. dzimtskunga attiecību nosaukums pret dzimtsļaudīm.

Divi pirmie institūti - g r u n t s k u n d z ī b a un t i e s a s k u n d z ī b a Livonijas bīskapijās, izņemot Kurzemes bīskapiju, ir apvienoti jau no paša sākuma. Ordeņa valstī, izņemot Igauniju, pastāv tikai gruntskundzība, tiesas kundzību bijušie ordeņa vasāļi iegūst tikai 1561.g. ar Sigismunda Augusta privilēģiju. Beidzot, kas attiecas uz dzimtskundzību, tad arī tā maz pamazām saplūda kopā ar divi augstāk minētiem institūtiem dažādā laikā, par ko būs vēlāk plašāka runa.

Šo pārmaiņu rezultātā muiža Austrumeiropā nav tikai gruntsgabals vien, bet valsts teritorijas daļa, kur gruntskungs valda zemes kunga vietā un viņam pieder nevien policijas vara (t.s. muižas policija), bet arī zināma tiesas vara pār ļaudīm, kas tagad ir kļuvuši par viņa

The first part of the document discusses the general principles of the system. It outlines the objectives and the scope of the project. The second part details the methodology used in the study, including the data collection and analysis techniques. The third part presents the results of the study, showing the effectiveness of the proposed system. The final part concludes the document with a summary of the findings and suggestions for future research.

The results of the study indicate that the proposed system is highly effective in achieving its objectives. The data shows a significant improvement in performance compared to the existing system. The analysis of the results suggests that the system is robust and can handle various scenarios. The conclusions drawn from the study are that the proposed system is a viable solution for the problem at hand. Further research is needed to explore the long-term implications of the system and to optimize its performance.

privātiem pavalstniekiem, Blakus muižas kundzībai tiesiskā nozīmē mēs varam runāt arī par muižas saimniecību (G u t s w i r t s c h a f t), tā tad par muižu, kā tautsaimniecisku faktoru. Pie kam jāaizrāda, ka Gutsherrschaft izceļas agrāk nekā Gutswirtschaft un otrādi, pat tad, ja nelabvēlīgu tirgus apstākļu dēļ muižas saimniecība itkā sabrūk, kļūst dzīveš nespējīga, tomēr muižas kundzība pastāv, reiz nodibināta, joprojām. Šai ziņā ļoti raksturīgs 18.g.s. pēc Ziemeļu kara. Muižas saimniecība ir galīgi ruinēta tāpat kā zemnieku saimniecība, turpretim muižnieks patur pilnīgos apmēros visas tās tiesības, kas izriet no viņa muižas kundzības. Tā tad muižas kundzība un muižas saimniecība nav saistāmi kopā obligātoriski. Tie bieži gan saplūst kopā, bet zināmos laikmetos var atdalīties un pastāvēt neatkarīgi. Muižas saimniecība kā tautsaimniecības tips, nozīmē to, ka lauksaimnieciskā ražošana koncentrējas muižā, nevis vairs zemnieku saimniecībās, un muiža ražo galvenokārt ārzemju tirgum. No šī dēfinējuma redzam, ka muižas uzņēmums, kas ražo tirgum, protams, ir atkarīgs no tirga. Tā tad ārzemju labības tirgum sabrūkot, sabrūk arī muižas saimniecība. Protams, kā gruntskundzība, tā muižas kundzība un saimniecība ir tīri abstrakti, teorētiski formulēti tipi. Dzīvē parasti šādu tīri tipisku veidojumu nav, bet pastāv ļoti daudzas dažādas jauktas formas starp gruntskundzību kā tīru formu no vienas puses un muižas kundzību kā tīru formu no otras puses.

D z i m t s k u n d z ī b a.

Cits šī institūta nosaukums ir dzimtsbūšana. Pirms mēs šo ļoti grūto tiesību institūtu apskatām tīri dogmātiski, mēģināsim atrast tos dažādos cēloņus, kas veicināja šādas sadzīves iekārtas nodibināšanos Latvijā. Ja nu meklējam pēc šādiem cēloņiem, tad ir kāda zīmīga parādība, kas blakus muižas rašanās procesam norit vairāk gadusimtenus no vietas. Tā tad mēs varam teikt, dzimtsbūšana nav nodibināta no augšas ar vienu vai dažiem likumdošanas aktiem, bet tā ir zināma attīstības procesa rezultāts. Tāpat uz jautājumiem: kad dzimtsbūšana izcēlusies un kad tā ir izbeigusies, uz šiem jautājumiem ir dažādas atbildes. Uz jautājumu - kad dzimtsbūšana atcelta - jāatbild: ne uz reizi. Piem., Vidzemē dzimtsbūšana tiek mīkstināta ar 1804.g. likumu, bet atcelta ar 1819.g. likumu; bet tajā pašā laikā joprojām pastāv Vidzemē muižas kundzība, piem., muižas policija. Beidzot muižas kundzība šī vārda plašā nozīmē, galīgi tiek atcelta Latvijā tikai ar 1920.g. agrāreformas likumu, jo līdz tam muiža ir un paliek teritorija saistīta ar zināmām publiskām tiesībām. Piem., vienīgi muižniekiem bija landtāga spēja. Tā tad tāpat kā dzimtsbūšana muižas kundzība un citas ar šo sadzīves iekārtu saistītās tiesiskās un tautsaimnieciskās formas attīstās pamazām, tā arī viņu likvidēšana notiek tikai pakāpeniski, kas ilgst gandrīz veselu gadusimteni.

Kad dzimtsbūšana ir izcēlusies? Šai jautājumā nespeciālistš vēl šodien domā, ka dzimtsbūšana Latvijā pastāvējusi 700 gadus, proti, no 13.g.s. sākuma. Šis nevēsturiskais uzskats, kas tagad plaši izplatīts latviešu sabiedrībā, ir radies 18.g.s. vācu muižnieku historiografijā, un sevišķi šo uzskatu veicināja kāds Vidzemes bruņniecības oficiāls raksts - tā sauktā barona Rozena deklarācija, kas 18.g.s. sākumā tika iesniegta Krievijas valsts iestādēm. Barons Rozens šai savā rakstā apgalvo, ka latvieši esot nokļuvuši vergu stāvoklī 13.g.s. iure belli. Tā tad ar "kaŗa tiesībām" vācu zobenbrāļi un citi sakāvuši vietējās ciltis, un tās ar kaŗa laupījuma uzvarētāja tiesībām pārvērtuši par saviem vergiem. Lūk, šo 18.g.s. vācu muižnieku radīto izskaidrojumu, bez kādas kritikas vēlāk pieņēma šejienes vācu un latviešu publicisti, un tā arī radās "legenda par 700 gadus ilgo verdzību". Nemaz jau nerunājot tīri psiholoģiski par to, ka kāda tauta, kas būtu 700 gadus atradusies vergu stāvoklī, sen būtu aizgājusi bojā; arī no juridiskā viedokļa šis uzskats ir pilnīgi nepareizi formulēts. - Tā var runāt tikai nejurists un nevēsturnieks. Mēs varam gan tagad ar absolūtu drošību teikt, ka nevar būt nekāda runa par dzimtsbūšanas izcelšanos Latvijā 13.g.s. Šis process sākās gan jau 14.g.s. otrā pusē, bet kā par tiesisku institūtu - par dzimtsbūšanu var runāt tikai sākot ar 15.g.s. otro pusi, pie kam ir jāievēro kāda ļoti svarīga parallēle. - Tāpat kā bruņniecības privilēģijas vispirms izveidojas Igaunijā, sevišķi Ziemeļ-igaunijā (Harijā un Virijā), tā arī tas zemnieku nebrīvības veids, ko saucam par dzimtsbūšanu, izceļas turpat, kur ceļas bruņnieku privilēģijas, t.i. Harijā un Virijā. Un, lūk, no ziemeļiem uz dienvidiem, no Igaunijas uz Latviju - tāds ir dzimtsbūšanas uzvaras gājiens Livonijā. Protams, dzimtsbūšana vispirms iespējas Vidzemē, un tikai daudz vēlāk Zemgalē un Kurzemē.

Kādi ir dzimtsbūšanas cēloņi? Par to zinātnē nav vienprātīga slēdziena. Bet, protams, gan visi ir vienprātīgi par to, ka dzimtsbūšanas cēlonis nav i u s b e l l i. It dabīgi par dzimtsbūšanas vienu cēlienu uzskata zemnieku krišanu parādos. Jau runājot par vaku grāmatām es aizrādīju, ka visvecākā Livonijas vaku grāmata ir Virijas vaku grāmata no 1330.g. No šīs vaku grāmatas ir redzams, ka lai gan igauņu zemnieki nav vēl dzimtslaudis, tomēr lielais vairums no viņiem ir kļuvuši par sava grunstkunga parādniekiem. Ar to arī izskaidrojams, kāpēc vaku grāmatas vispirms izceļas kā parādnieku grāmatas. Šai 1330g. vaku grāmatā aiz katra saimnieka vārda (protams, tur nav ierakstīti visi saimnieki) stāv latīņu vārds "t e n e t u r" (ir parādā), tālāk seko parāda lielums, nodrošinājumi u.t.t. Parasti nodrošinājumi bija

divejādi: kīlas un zvērasts. Saimniekam parādniekam muiža vispirms apķīlāja sudraba rotas lietas, galvenokārt saktis, pēc tam apķīlāja viņa lopus. Kāds ir šī saimnieka apķīlāto lopu tālākais liktenis? Vai kreditors viņus pārdo? Nē, tad zemnieka sēta paliktu tukša, jo saimnieks bez lopiem nevar saimniekot. Tamdēļ notiek tikai tiesiska pārmaiņa. Bijušais lopu īpašnieks skaitās tikai par muižnieka nomnieku, tā tad juridiski apķīlātie lopi tiek ierakstīti grāmatās kā zemnieka nomas lopi. Bet, tāpat kā tagad, nobankrotējis vai bankrotam tuvu esošais var mēģināt bēgt, tā arī toreiz bija diezgan parasts parāda gājiens, ka parādos iekritušais saimnieks, kuŗa dzīvais inventārs ir apķīlāts, bēg ar visu dzīvo inventāru (ar sēklu, darba rīkiem u.c.). Un, lūk, lai šos parādniekus saistītu pie mājām un pie novada, parādniekam bija jādod zvērasts. Kāds ir bijis šis zvērasts, par to mēs neesam skaidrībā, jo avoti vienkārši saka: „iuravit uncum” (viņš apzvēroja aīklu, tā tad savu sētu), vai arī citos ierakstos: „tenetur pro iuramento” (ir parādā uz zvērasta pamata). Ko šie ieraksti īsti nozīmē, un kādā nozīmē še jāsaprot „zvērasts” (iuramentum), skaidri nav zināms. Tomēr ar lielu varbūtību var teikt, ka ar šo zvērastu parādnieki solījās savam kreditoram gruntskungam neatstāt savu sētu un novadu, kamēr parāds nebūs dzēsts.

Lai gan parasti parādniekus gruntskungs neizķīlāja, bet acīmredzot tikai tajos gadījumos, ja parādnieks bija saimnieks un ja ar to tiktu apdraudēta viņa saimniecība. Ja turpretīm parādnieks bija kāds saimnieka dēls vai kāds vaļenīks, tad, laikam, gan no šāda parādnieka gruntskungs vai cits kreditors centās visu parādu piedzīt. Tāpēc arī pagastu sapulcēs vecu parādu piedzišana bija viens no svarīgākiem fōgta uzdevumiem. Bet ja nu parādnieks izrādījās par maksātnespējīgu, tad viņu notiesāja visa pagasta priekšā par d r e l l i (no lejasvācu drell, kas savukārt saistāms ar ziemeļnieku thrāl). Vīkingu laikos drellis ir sava kunga neierobežots īpašums. 13.g.s. drellu stāvoklis uzlabojas visā Skandināvijā un beidzot 14.g.s. M a g n u s E r i k s o n s 1335.g. Zviedrijā pilnīgi atcēla drellību. Arī Latvijā ir bijuši drelli, jo avoti pazīst šo ziemeļnieku nosaukumu. Parasti drelli bija muižām un starp viņiem bija nevien maksātnespējīgi parādnieki, bet arī kuŗa gūstēkņi. Drellis bija sava kunga lieta un bez viņa atļaujas to nevarēja atstāt. Citiem vārdiem, drelli vienmēr ir bijuši saistīti pie sava kunga personas un tā tad viņu dzīves un darba vietu nosaka viņu kungs. Ja drellis bēga, viņu katrā laikā kungs varēja prasīt atpakaļ.

Par drelliem ir kāds noteikums Vidējās bruņnieku tiesībās, kas bija Livonijas likumu grāmata jau no 1422.gada sākot un šis noteikums skan šādi: „Ja kādu parāda dēļ iesūdz tiesā un viņš nespēj ne parādu samaksāt, ne arī dot galviniekus, tad tiesai parādnieks jāizdod prasītājam, kas to ieskaita savas saimes ļaudīs, dod viņam ēst un liek parādu atstrādāt. Viņš var parādnieku arī ieslēgt važās” (§ 218). Tā tad drellis ir tā sauktais parāda kalps (Schuldknecht), kam parāds ir „jānodrellē”.

1424.g. landtāgs uzsāk drellības institūta likvidāciju, noteikdams, ka nevienu kristīgu cilvēku nedrīkst ilgāk par 10 gadiem turēt drellos, pie kam pašam drellim, vai citam viņa vietā atļauts izpirkt, atbrīvot sevi, maksājot par katru nenodrellētu gadu 1 māru. Šis gadījums ir jāzin, jo svarīgs mūsu tautas dzīvē. 1455.g. drellā vārds izzūd uz visiem laikiem no mūsu vēstures avotiem un 1458.g. Tērbatas bīskapijā pirmo reizi rakstos sastopam vārdu „dzimtskungs”. Acīmredzot abas šīs parādības ir savā starpā saistītas.

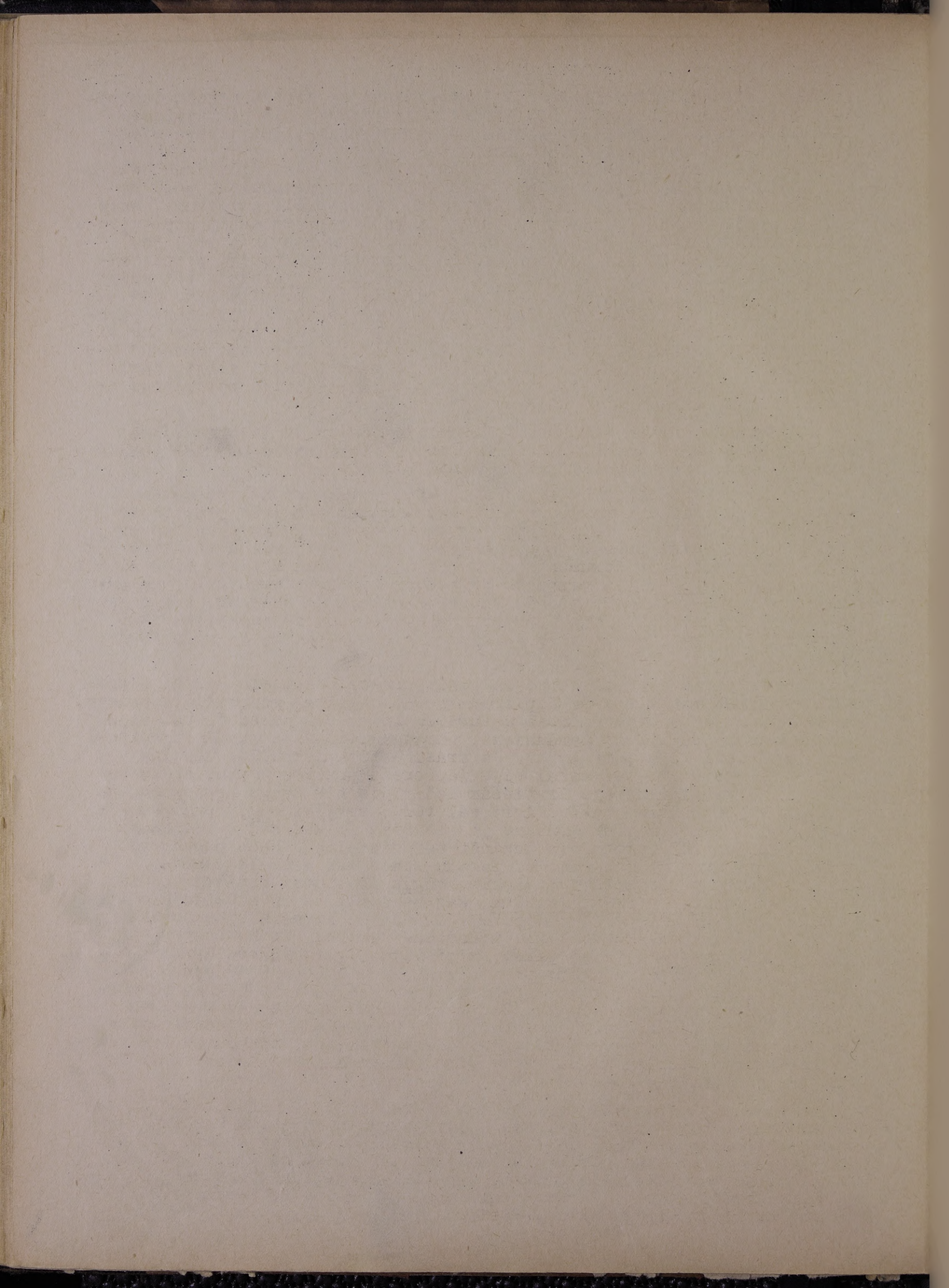
Jājautā, kāpēc 1455.g. vairs avotos nesastopam vārdu „drellis”? Vai tad Livonijā vairs nebija maksātnespējīgu ļaužu? Nē, pavisam otrādi. Dažādu ļoti grūtu apstākļu dēļ maksātnespējīgo parādnieku skaits nevis samazinas, bet pakāpeniski pieaug. Kāpēc parādniekus pagasta tiesā nenotiesā par drelliem? Laikam gan tāpēc, ka parādnieku ir tik daudz, ka nav vairs nekāda saimnieciska aprēķina kreditoram parādniekus notiesāt par drelliem un pēc tam ņemt viņus savā maizē un likt pa-

rādu atstrādāt. Pavisam otrādi, no dažām liecībām ir jāsecina, ka muiža cenšas tikt no saviem dreļļiem vaļā, nosēdinot viņus kā iebūviešus (unipedes) uz līdumiem un saimnieku pamestām postažu zemēm. Protāms, arī toreiz valdība un kārtas centās cīnīties ar šo lielo saimniecisko krīzi, ko mēs novērojam 15.g.s. visā Livonijā. Šīs krīzes cēloņi ir dažādi: neražas, mēris, bads, naudas devalvācija, pilsētnieku spekulācija ar sāli un dzelzi (ziemnieku saimniecībā absolūti nepieciešamas lietas).

Tāpat kā tagad daudzi mēģina saimniecisko krīzi atrisināt ar naudas emisiju, tā arī toreiz valdība cenšas dzēst vienu daļu no zemnieku parādiem un proti, šādā kārtā: 1422.g. landtāgs atļauj kalt jaunu naudu un nosaka tās vērtību trīsreiz augstāk kā līdzšinējai naudai, pie kam landtāgs un valdība grib panākt to, lai pilsētnieki zemniekam maksā par lauku ražojumiem vai nu jaunā naudā, vai arī vecā, bet pēc jaunā trīskārtējā kursa. Tai pašā laikā zemniekiem 1424.g. landtāgs nosaka īpašu parādu dzēšanas kārtību, pie kam zemnieki var vecos zemes grāmatās ierakstītos parādus, tāpat aizdotos kapitālus un iekāļātos lopus nolīdzināt agrākajā, tā tad trīsreiz nevērtīgākā valūtā. Tāgad jūs sapratīsāt, kāds ir valdības šī finanču projekta mērķis ar 1422. un 1424.gada landtāgu lēmumiem. Tā tad piespiest pilsētniekus maksāt zemniekiem par precēm jaunā valūtā un zemniekiem dot tiesību lielākos parādus nolīdzināt vecā valūtā. Protāms, ja šis finanču projekts tiktu realizēts, tad, bez šaubām, lielais zemnieku vairums kļūtu atkal kredīta spējīgi un parādi tiktu dzēsti.

Bet lieta tā, ka pilsētas pilnīgi ignorēja jauno naudas likumu un te kā parasti Livonijā, atkal sadūrās lauku un pilsētu intereses. Lai gan valdība bija lauku pusē, tomēr visa finanču vara atradās pilsētnieku rokās. Cīnīdamies pret šo valdības izdoto naudas likumu, pilsētnieki noteica savu kursu jauna kaluma mārķām un galvenais - sacēla tādās cenas sālij un dzelzij, ka zemnieki nespēja to vairs nopirkt. Tā tad rezultātā saimnieciskā krīze netika vis pārvārēta, bet tā vēl vairāk padziļinājās. Cik šī krīze bija smaga, to liecina 1482.g. mantāga recess, kurā atrodam apgalvojumus, ka tirgotāji izsūcot muižniekus un zemniekus, izmantojot viņu naudas trūkumu; viņi pelnot līdz 500% uz lauku ražojumiem. Un, lūk, šis mantāgs uzliek par pienākumu visiem, kas ir vecāki par 12 gadiem, gavēt trīsreiz gadā, lai novērstu Dieva dusmas. Bez tam, un tas ir pats galvenais, uz priekšu visi maksājumi jāizdara nevis naudā, bet labībā par cietām cenām.

Zemnieku bēgšana. Šādu liecību mums ir ļoti daudz un visas tās ļauj spriest, ka 15.g.s. ir Livonijā ļoti lielu saimniecisku grūtību laikmets. Nav gandrīz vairs neviena zemnieka, kas nebūtu sava gruntskunga parādnieks. Bez tam zemnieki ir parādā arī pilsētās tirgotājiem. Un, lūk, kā šādos bezcerības laikmetos parasts, parādnieki mēģina tikt laukā no parādiem un saimnieciskām grūtībām bēgot, tā tad pametot ar roku savai tēvu tēvu sētai un paņemot sev līdzī visu, ko var aiznest. Tā ir tā pati parādība, ko mēs vēlāk redzēsim, līdzīga 19.g.s. t.s. „siltās zemes meklēšanai”, pie kam šoreiz nevis kautkur uz ārzemēm, bet te pat Livonijā, kas toreiz sastāv no vairākām valstīm un te jau pēc dažu stundu brauciena bēglim bija iespējams iekļūt slepeni no vienas valsts otrā, pie kam starp dažādām valstīm bieži vien pastāv naidīgas attiecības, piem., starp bīskapijām un ordeņa valsti no vienas puses un starp teritorijām un pilsētām no otras puses. Līdz ko bēglis bija kļuvis pāri robežai, jaunā valstī viņam ļāva apmesties kādā postā pamestā saimnieka mājā par jaunsaimnieku, pie kam vēl parasti viņam piešķīra trīs brīvgadus saimniecības nodibināšanai. Jūs redzat, kādas ir sekas - tas ir pilnīgs saimniecisks chaoss. Zināms, aizbēgušo parādnieku kreditori mēģināja gūstīt savus bēgļus un uzsāka pret viņiem kriminālvajāšanu. Tāpat kā tagad, tas varēja notikt diplomātiskā kārtībā ar notām. Viena valsts iesniedza otram valstij diplomātisku notu par tāda un tāda bēgļa izdošanu. Tāpat kā tagad pastāv konvencijas par noziedznieku izdošanu, tā toreiz tai pašā veidā notiek pastāvīga sarakstīšanās starp Livonijas valstīm par aizbēgušo parādnieku

izdošanu atpakaļ kreditoriem. Protāms, sākumā te nebija nekādu izstrādātu procesuālu noteikumu. Nevienš nezina kādi ir tie pierādīšanas līdzekļi, kurus viena valsts prasa no otras valsts, lai varētu svešā tiesā pierādīt savas prasības pamatu.

Tā tad zemnieku bēgšana no vienas valsts uz otru kļūst par psīchozi. Bēgļu atdabūšanai nav nekāda cita ceļa, kā diplomātisku nošu iesniegšana. Sākumā nebija izstrādāti nekādi procesuāli noteikumi, kādā ceļā pierādīt savas prasības uz bēgli un kādā ceļā to dabūt atpakaļ. Bet ar laiku ieraduma ceļā šie rodas procesuāla norma un proti, jau 1424.g. varam runāt par bēgļu izdošanu alternatīvas veidā, proti: civilī lietās prasība bija jāformulē vārdiem „vīru vai parādu”, bet kriminālī lietās „kaklu vai parādu”, pie kam parasti gan prasītājs no šīs alternatīvas centās panākt to, lai viņam piespriež labāk vīru nekā parādu. Šo ieraduma tiesību normu 1424.g. Valkas landtāgs pārvērta par visas Livonijas spēkā esošām tiesībām. Alternatīva „vīru vai parādu” nozīmē to, ka starp prasītāju un atbildētāju tika parasti slēgts darījums, kas formāli ļoti līdzinās bēgļa un viņa piederīgo pārdošanas aktam, lai gan patiesībā te notika:

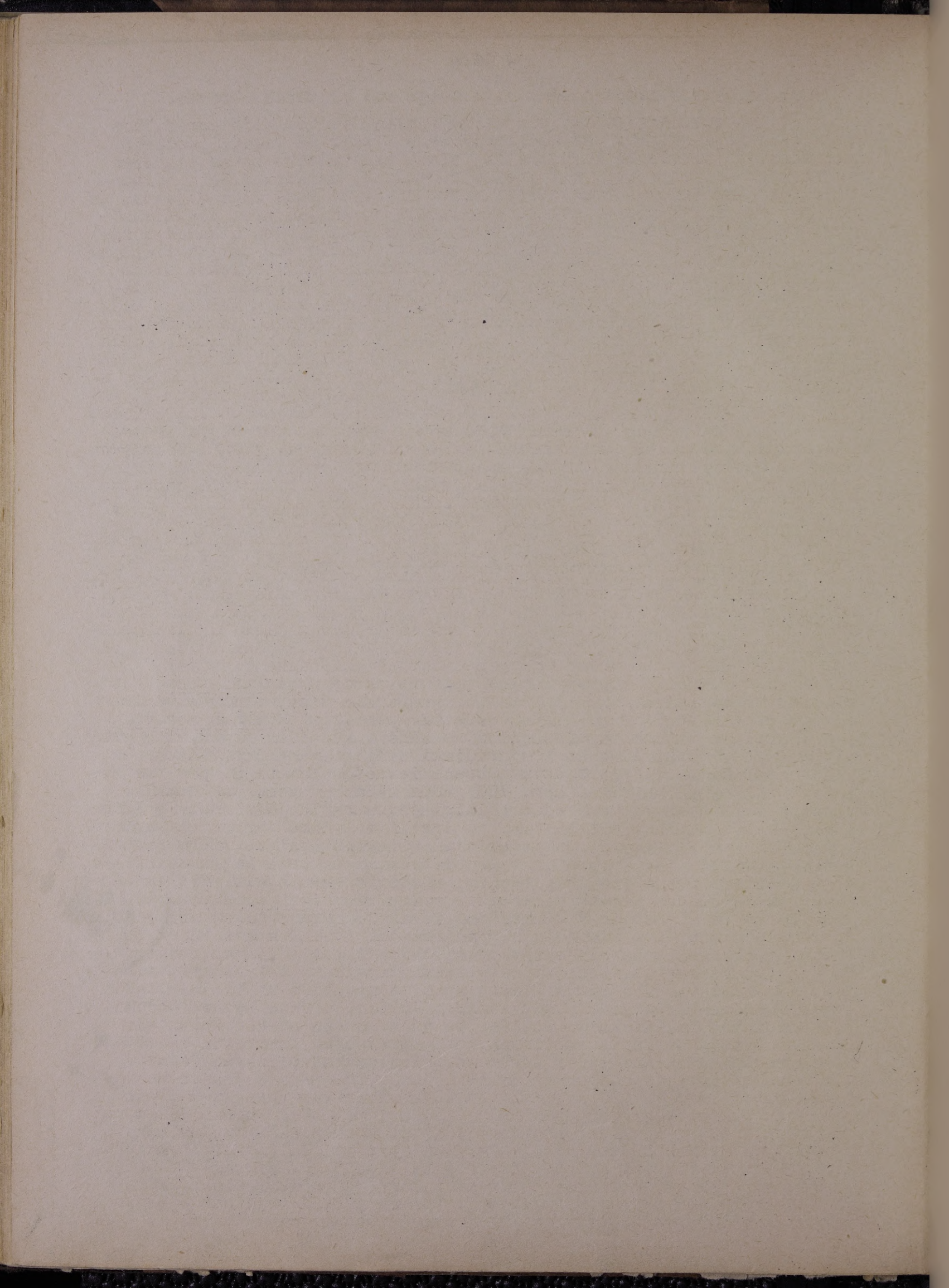
1) vai nu parāda dzēšana, ko izdarīja bēglis un tādā gadījumā prasītājs zaudēja tiesības uz vīru. Tas ir viens gadījums, kad bēglis samaksā savu parādu un līdz ar to kļūst brīvs;

2) notiek prasības cessija, t.i. kāda cita persona, piemēram, pilsētas namnieks vai kaimiņu muižnieks uzņemas samaksāt prasītājam atbildētāja parādu un līdz ar to iegūst visas tās pašas tiesības uz bēgli, kādas agrāk piederēja prasītājam. Abos gadījumos avoti runā par bēgļa atbrīvošanu un dokuments ar ko šī atbrīvošana notiek, tiek saukts par zemnieku kvīti. Šīs zemnieku kvītes ir tik īsi formulētas, ka gandrīz nav iespējams dabūt zināt, kas ir darījuma priekšmets, kas varēja būt a) drellis, b) parādos kritis saimnieks un c) saimnieka sēta un novads, jo vācu avots abos gadījumos lieto vienu un to pašu vārdu „Gesinde”.

Kamēr pastāvēja šāda parastā civilprocesā paredzētā kārtība, prasītājam tiesā vienmēr bija jāpierāda savas prasības materiālais pamats. Tā tad ja prasība bija formulēta vārdiem „vīru vai parādu”, tad bija jāpierāda: ka bēglis ir parādnieks, parāda lielums un parāda izcelšanās, kas bieži bija ļoti grūti. Ja prasība bija formulēta vārdiem „kaklu vai parādu”, tad atkal bija jāpierāda prasības materiālais pamats, t.i. ka atbildētājs ir tiešām izdarījis tik smagu noziegumu, ka viņš ir zaudējis savu kaklu. Agri vai vēlu, sevišķi bēgļu skaitam pieaugot, bija jāmeklē vienkāršākas procesuālas formas bēgļu izdošanai, ko analogijas dēļ varētu pielīdzināt tai starpībai, kādā pastāv vēl šodien piedzenot savu parādu uz parāda zīmes vai vekseļa pamata.

Šo īsāko administratīvo kārtību bēgļu izdošanai nodibina ar tā sauktiem bēgļu izdošanas līgumiem, kas savā būtībā ir pielīdzināmi tagadējām konvencijām par noziedznieku izdošanu. Pirmais līgums, kas nodibināja šādu vienkāršāku bēgļu izdošanas kārtību, ir noslēgts 1458.g. Tērbatā, turpretim Latvijā pirmo reizi šāds līgums ir noslēgts 1498.g. Rīgas virsbīskapijā un vēlāk šādi līgumi ir slēgti arī ordeņa valsts latviešu daļā (ap 1550.g.). Atgriezīsimies pie visu šo līgumu parauga – pie 1458.g. Tērbatas līguma. Bēgļu izdošanai pēc jaunās kārtības tiek dibināta īpaša tiesa, kas sastāv no tiesneša un 2 piesēdētājiem. Šo tiesnesi sauc par arkla tiesnesi (Hakenrichter), tāpēc, ka šim tiesnesim sākumā piekrita tikai arkla vīru jeb saimnieku lietas. Kādi ir šīs jaunās kārtības noteikumi?

1) Ja civiltiesiskā kārtībā var atprasīt tikai parādniekus un noziedzniekus, tad tagad pie arkla tiesneša administratīvā kārtībā var atprasīt bēgļus pat tad, ja viņi nav parādnieki un nav arī noziedznieki. Tāpēc arī prasība par bēgļa izdošanu šai tiesā nav vairs jāpierāda pēc prasības materiālā pamata, bet tīri formāli ar vaku grāmatu palīdzību. Prasītājam jāpierāda tikai tas, ka bēglis ir ierakstīts kā saimnieks kādas muižas vaku grāmatā.

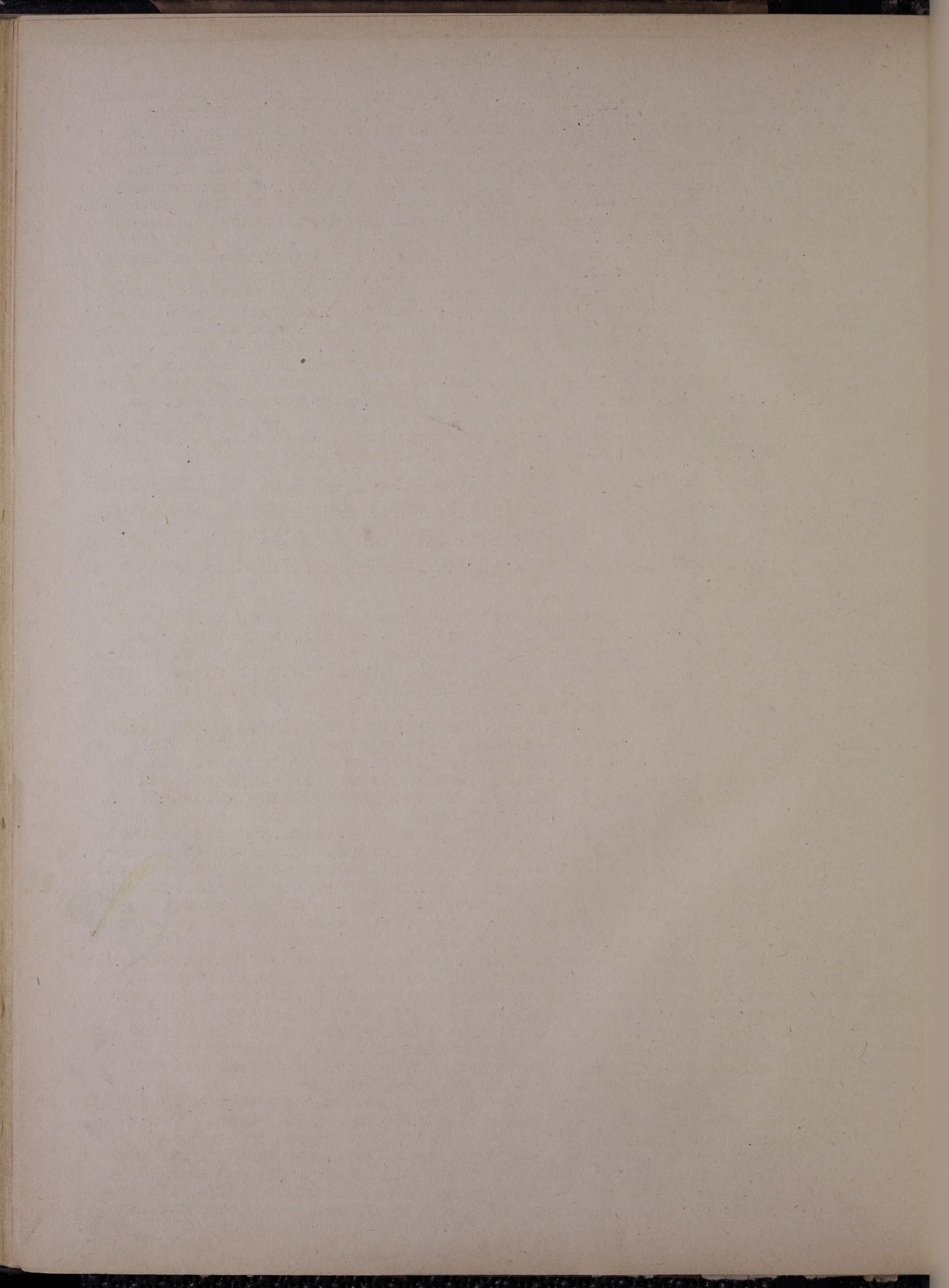

2) Ka bēglis slēpjas kāda cita kunga vai pilsētas robežās.

Tā tad atbildētājs nav vis vairs bēglis, kā tas bija agrāk, bet viņa slēpējs - pilsēta vai kāds muižnieks. Tāpat kā tagad, pastāvot noziedznieku izdošanas konvencijām, viena valsts vērš savas prasības nevis pret noziedznieku, bet pret otru valsti, ar kuru slēgta konvencija, pie kam šai gadījumā noziedznieks ir tikai savā ziņā objekts, tā arī še. Bet šis Terbatas līgums paredz arī sankcijas pret nepaklausīgiem bēgļu slēpējiem, jo citādi visai šai tiesai nebūtu nekādas nozīmes. Šīs sankcijas ir šādas: vai nu arkla tiesnesis var uzlikt slēpējam naudas sodu, ko gan parasti bija grūti izdarīt, vai visbiežāk arkla tiesnesis nodeva prasītājam uz "gadu un dienu" (jeb "gadu un 6 nedēļām") ķīlas valdījumā atbildētāja, tā tad slēpēja kunga zemnieka māju līdz ar šīs mājas ļaudīm, klausām un nodevām. Piemēram, ja muižniekam A ir aizbēdzis kāds zemnieks pie muižnieka B. Šī lieta jāizšķir arkla tiesnesim. Ja aizbēdzis pusarklu lielas mājas saimnieks un postā pamesta pusarklu liela māja, tā tad muižnieks A vairs nedabūja ne klausas ne nodevas, tad viņam ir tiesība prasīt no bēgļa slēpēja muižnieka B, lai viņš ierāda tikpat lielas, resp. 1/2 arklu lielas mājas un lai klausas un nodevas būtu tikpat lielas. Tāpēc šādas prasības par bēgļu izdošanu pie arkla tiesneša var formulēt vārdiem: "vīru vai ķīlu". Terminam "gads un diena" bija tā nozīme, ka prasītājs ar atbildētāju var šajā laikā izlīgt miera ceļā, pie kam izlīgšana bieži notika tādā kārtā, ka muižnieks B atbrīvo bēgli, maksādams zināmu summu kungam A. Šis ir ļoti īpatnējs prasību nodrošinājuma veids, kas nodibinājās jau 1458.g. un kas jo sevišķi tika izkopts 17. un 18.g.s. Šo institūtu vācu avoti sauc par Zuschlagung der Bauern (zemnieku piespriešana). Citiem vārdiem zemniekus, viņu darbu un maksājumus sāka izlietot kā nodrošinājuma veidus. Piemēram, ja kāds mācītājs, nodeva baznīcai sieciņus, vai kāds muižnieks neuzturēja kārtībā tiltus un ceļus savās robežās, tad arkla tiesnesis šī nepaklausīgā vai nolaidīgā muižnieka saimniekus piesprieda valstij par labu tik ilgi, kamēr viņi ar savām klausām un darbu bija izpildījuši to, ko valsts no nepaklausīgā muižnieka prasīja.

Lai gan 1458.g. līgumā netiek lietots vārds "dzimtscilvēks", bet tas runā tikai par ļaudīm, par tautu, par arkla vīru, tomēr mums ir pilnīgs pamats šo 1458.g. līgumu uzskatīt par dzimtsbūšanas nodibināšanu Livonijā. Citiem vārdiem, līdz ko kādā vietā tiek nodibināts arkla tiesneša institūts, līdz ar to juridiski nodibināta dzimtsbūšana. Un, kā jau aizrādīju, vispirms dzimtsbūšana ieviešas Igaunijā, pēc tam Rīgas virsbīskapijā un tikai apm. 100 gadus vēlāk Kurzemē un Zemgalē. Ar minēto Terbatas līgumu radās pilnīgi jauns bēgļa jēdziens. Ja līdz tam par bēgli uzskatīja tikai vai nu drelli no vienas puses vai arī tādū zemnieku, kas bija vai nu izdarījis noziegumu, vai iekritis nesamaksājamos parādos, tad turpretim tagad par bēgli uzskata katru saimnieku, kas bez sava kunga ziņas ir patvaļīgi atstājis savu arklu. Citiem vārdiem, dzimtsbūšanas pamatā tiek likts darba klausības princips, kas arāju kārtu uz visiem laikiem saista pie arkla tēva sētā un arī gājēju saista pie arāja līdz dienesta līguma beigām. Tā tad arājs saistīts uz visu mūžu, gājējs - pie arāja tikai līdz dienesta līguma beigām.

Tā tad dzimtsbūšana neattiecas uz visiem lauciniekiem, bet tikai uz lauku iedzīvotāju bagātāko kārtu - uz saimniekiem un pa daļai arī uz viņa ģimenes locekļiem. Tā piemēram, 1515.g. ordeņa mestrs nolemj, ka pilsētā var palikt katrs bēglis, ja viņš ir amatnieks, kalps vai iebūvietis un ja viņš nav nevienam neko parādā. Ja turpretim pilsētā iebēg precējies saimnieks ar sievu un bērniem, tad pilsētai jāizdod saimes galva un arī vecākais saimnieka dēls, bet pārējie saimnieka ģimenes locekļi var palikt pilsētā. Ja tēva nāves vai nespēka dēļ par saimnieku paliek viņa vecākais dēls, tad arī vēl kādam otram dēlam no pilsētas jānāk uz laukiem saimniekot. No šiem valdības rīkojumiem ir redzams, ka dzimtsbūšanas nolūks ir gādāt par to, lai arkli (zemnieku mājas) būtu pietiekoši stipri darba spēka ziņā, ka viņi varētu kārtīgi pildīt savus pienākumus pret muižu kā klausu, tā nodevu ziņā. Ar to arī izskaidrojams, kāpēc nesaimnieki, tā tad taisni trūcīgākie pagaste ļaudis varēja joprojām brīvi mainīt savu darba un dzīves vietu.

Ja pastāvot gruntskundzībai zemnieku sauca par gruntnieku pretstatā gruntskungam, tad 15.g.s. blakus šim vārdam avotos parādās kāds jauns termins, proti, Erbbauer un viņa korrelāts ir Erbherr, tā tad dzimtscilvēks jeb dzimtsvīrs no vienas un dzimtskungs no otras puses. Sākumā ar šo vārdu apzīmēja bēglus - parādniekus, bet vēlāk tā sāka saukt visus pagasta vecsaimniekus, kas likumīgā laulībā bija dzimuši no zemnieku kārtas vecākiem un jau vairāk paaudzes no vietas valdījuši kādu zemnieku māju kunga pagastā. Vārds "dzimtskilvēks", "dzimtskungs" te ir saprotāms divejādā nozīmē:

1) ar to gribēja uzsvērt, ka tēva dēlam jeb saimniekam ir nevien tiesība, bet arī pienākums paturēt savu tēva novadu par dzimtu;

2) kad dzimtskilvēkam nevien pašam ir mantošanas tiesības (tēva dēls manto tēva sētu), bet arī gruntskungam ir mantojuma tiesības uz zemnieku mājām; pie kam kunga novads saista tāpat kunga vīru, kā tēva novads saista tēva dēlu. Kā jau savā laikā aizrādīts, tēva dēls, ja mēs viņu skatām attiecībā pret tēva māju, ir saimnieka dēls; bet tā pati persona ir kunga vīrs, ja viņu skatām attiecībā pret kungā muižu, pie kam kunga vīrs tiek uzskatīts par tādu pašu kunga novada piederumu, kāds bija saimnieku sēta un novads. Citiem vārdiem, šai juridiskā konstrukcijā saimnieks ir tāda pati nekustama manta (res fundi jeb res soli), kādi bija muižas lauki, meži un visa zemnieku zeme.

Vai dzimtskilvēks šai dzimtsbūšanas attīstības pakāpē ir personiski vai lietiski saistīts? Atbilde ir šāda: saimnieks un viņa ģimenes locekļi ir saistīti pie kunga novada (nevis pie kunga) tīri lietiski, t.i. ar savu zemes arklu, nevis ar savu personu, pie kam šī lietiskā saistība ir abpusēja.

Arkla vīrs nevar postā pamest savu zemes arklu, bet arī dzimtskungs nevar viņu no šī arkla "nosviest". Ja viņš grib tikt no kāda zemnieka valā, tad tikai kopā ar šī zemnieka mājām, tās vai nu pārdo dot, dāvinot, mainot un tml. Kā jau teicu visam šim institūtam pamatā ir darba klausības princips. Tas ir labi formulēts Harijas un Virijas vasāļu sūdzībā ordeņa mestram 1500.g.

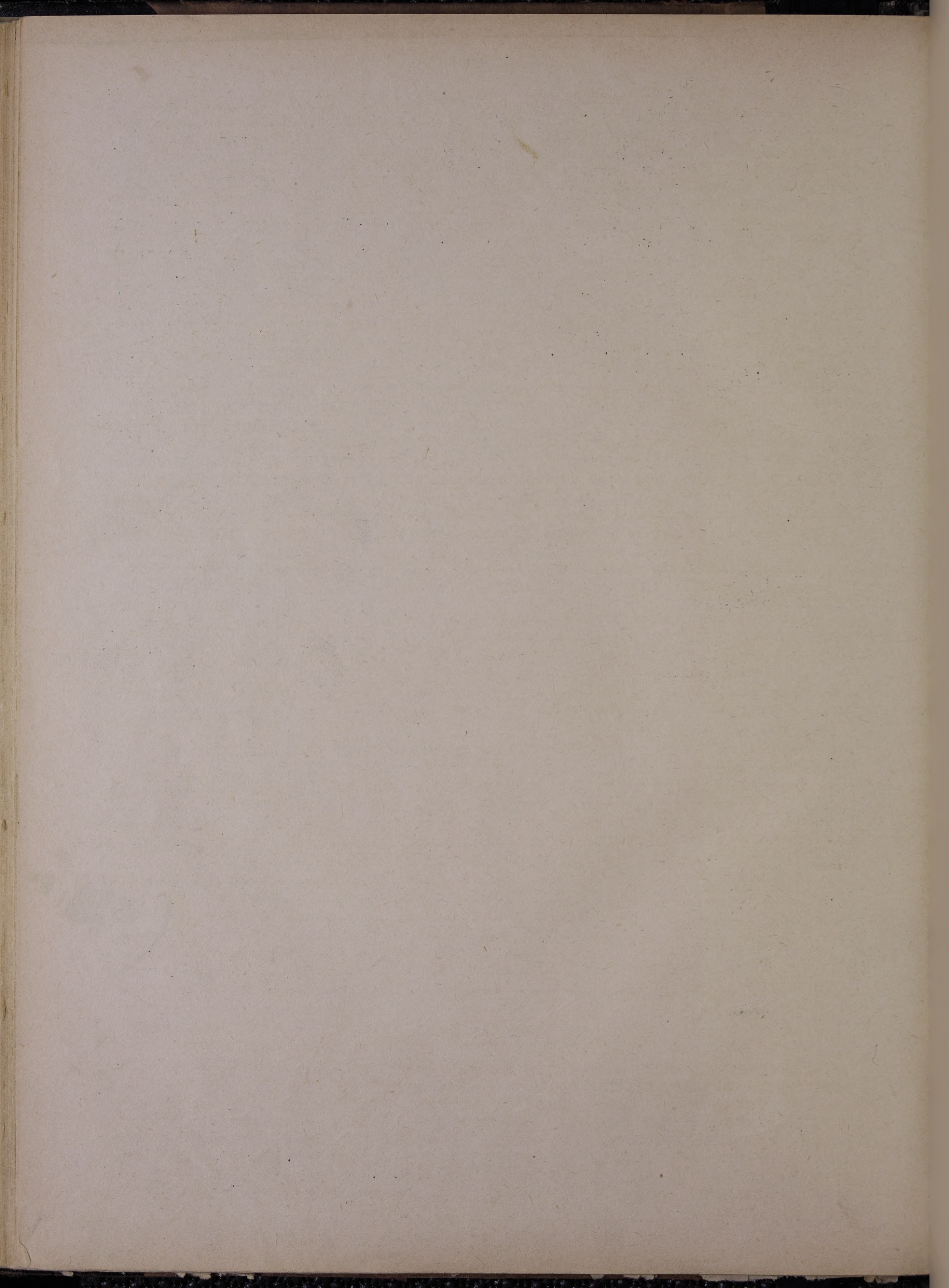
"Mēs nevaram paši apart zemi, ja gribam sekot savam kungam viņa kara gaitās, tāpēc bruņniekiem jādod vara pār zemniekiem." Tā tad, lai bruņnieks varētu karot, saimniekam ir jātura rokas pie arkla, un lai viņš no šī pienākuma neizvairītos, arkla vīram aizliedz atstāt sava kunga novadu. No tā arī ir skaidrs, ka šis atbrīvošanās veids šai laikmetā ir tīri publiskitīesisks institūts.

Analogijas veidā rādīšu piemēru no mūsu dienām, kad pastāv tāda pati atkarība. Ja Jūs gribat izbraukt uz ārzemēm, tad Jums ātrāk nedod ārzemju pasi, kamēr Jūs nevarat uzrādīt dokumentus, ka esat izpildījuši pienākumus pret karaklausību, neatrodieties zem tiesas izmeklēšanas u.t.t. Tā tad vesela rinda publiskitīesisku aprobežojumu, kas aprobežo personas kustības brīvību Eiropas teritorijā. Tā arī toreiz aizliegumam atstāt kunga novadu ir tīri publiskitīesisks raksturs, jo katrs kunga novads bija valsts teritorijas daļa, kur gruntskungam un bruņniekam piederēja zināma publiskitīesiska vara. Augstāk minētais ir ļoti svarīgs moments dzimtsbūšanas juridiskās konstrukcijas ziņā.

Dzimtsbūšanas jautājumā ārkārtīgi asi sadūrās lauku un pilsētu intereses. Pateicoties tam, mums ir arī iespējams tuvāk iepazīties ar šīs parādības cēloņiem. Pilsētas gandrīz pastāvīgi, konsekventi cīnās pret bruņnieku mēģinājumiem ierobežot lauku ļaužu kustības brīvību, pie kam pilsētas šai cīņā atsauca uz 3 apstākļiem:

1) Neviena Livonijās pilsēta nevarot pastāvēt no vācu kolonistiem vien, bet tām esot vajadzīgs latviešu un igauņu darba spēks. Tas ir tautsaimniecisks motīvs.

2) (Juridisks motīvs). Pamatojoties uz savām privilēģijām, kas nosaka, ka "pilsētas gaiss dara brīvu", t.i. nebrīvība nav savienojama ar pilsētas likumiem; pilsētas pašā sākumā atteicās vispār jebkādu bēgli izdot un tikai vēlāk kompromisa ceļā pilsētnieki piekrita bēg-

ļu - noziedznieku un parādnieku izdošanai, bet tā kā šāda izdošana civīl- vai kriminālprocesa kārtībā, protāms, neapmierināja bruņniecību, tad valdība vairāk gadu desmitus uzsāk asu saimniecisku cīņu pret pilsētām bloķējot ostas, aizliedzot zināmas preces izvest un ievest pilsētās. Beidzot, 15.g.s. beigās un, jo sevišķi, 16.g.s. pirmā pusē pilsētas ir spiestas piekāpties, parakstīdamas uz īsiem termiņiem - 3 līdz 6 gadiem - bet ne ilgāk, bēgļu izdošanas konvenciju.

Savā cīņā pret valdību un bruņniecību pilsētas izvirza ļoti svarīgu juridisku argūmentu, ko 1532.g. ir formulējusi Rēveles rāte: "šīs zemes zemnieki sākumā nebija dzimtsļaudis, ne ar dabas, ne Dieva, ne cilvēka rakstīto tiesību principiem, tāpēc lauku bēgļi nav dzimtskungi izdodami". Šī pilsētu argūmentācija ir pilnīgi pareiza, jo: 1) nevienas pilsētas tiesības nepazīst dzimtsbūšanu; 2) par dzimtsļaudīm nav neviena noteikuma tai likumu grāmatā, kas toreiz bija Livonijā spēkā, proti, Vidējās bruņnieku tiesībās. Tāpat dzimtsbūšanu nepazīst dievišķīgās tiesības, tā tad kanoniskās tiesības; un beidzot, arī cilvēku rakstītās tiesības, ar kurām šai gadījumā domātas romiešu tiesības (Corpus iuris civilis) arī nepazīst dzimtsbūšanas institūtu. Tā tad pilsētu argūmentācija ir pilnīgi pamatota, ka dzimtsbūšana nav pamatojama ne ar spēkā esošām tiesībām, un vēl jo mazāk šo institūtu var pamatot ar dabiskām tiesībām, jo taču katra nebrīvība ir nedabisks stāvoklis un nav savienojama ar cilvēka dabas un prāta prasībām.

No šīs principiāli negatīvās attieksmes pret dzimtsbūšanu izriet arī pilsētu politiskā prakse. Valdības piespiestas - pilsētas gan paraksta bēgļu izdošanas līgumu, bet cenšas to neizpildīt. Tā 1492.g. Valkas landtāgā rēvelieši apliecina: "Pēc veca paraduma mēs izdzenam pa pilsētas vārtiem zemniekus, kas uz laukiem atstājuši sievu, bērnus un pametuši postā savu arklu". Bet uz to šai pašā landtāgā bruņnieki atbildēja, ka tas neko nepalīdzot, jo pa vieniem vārtiem izdzīti, bēgļi atgriezoties atpakaļ pa otriem. Bet pat tad, ja pilsētas fōgtam nebija nekādas izejas, ja viņam nācās bēgļi izdot, tad pilsēta prasīja ievērot procesuālo termiņu "gadu un 6 nedēļas"; citiem vārdiem, ja bēglis bija pilsētā netraucēti nodzīvojis šo laiku, tad visas prasības pret viņu noilga un tāds bēglis kļuva brīvs. Tikai 18.g.s. pievienojot Latviju Krievijai bruņniecībai izdevās panākt to, ka pilsētām atņēma šo procesuālo privilēģiju.

Bēgļu izdošana notika ar īpašu švinīgu formulu, kas mums ir uzglabājusēs no Rēveles 1550.g. avotiem. Šī formula ir šāda:

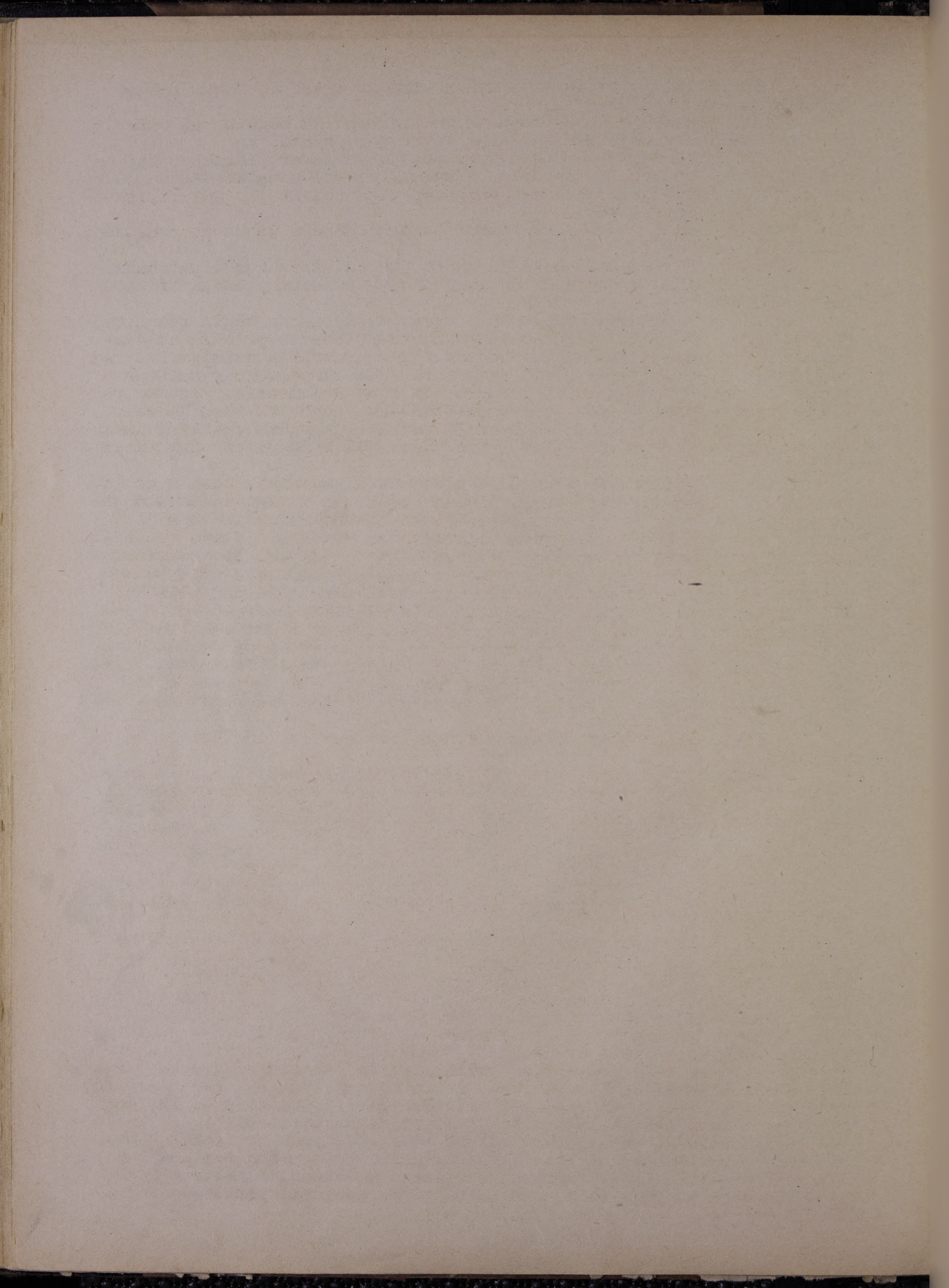
"Redzat, lūk stāv tas vīrs (bēglis), kas brīvām kājām atnācis šai ciemā, ja viņš ir jūsu vīrs, tad mēs viņu atkal jums izdodam uz brīvām kājām un nesaistītu. To mēs daram šo divu vīru klātbūtnē, lai nodrošinātu cienījamo rāti. Ja nākotnē izrādītos, ka bēglis nebija jūsu dzimtsvīrs, tad šīs patvarības dēļ mēs paturam sev visas tiesības".

Šo formulu lietoja Rēvelē. Acīmredzot līdzīga formula būs lietota arī Rīgā, jo mēs zinām, ka arī Rīga, izdodama bēgļi, ņēma no dzimtskunga solījumu, ka viņš bēglim nedarīs nekā ļauna pie miesas un dvēseles ne to sitot ar spieķiem, ne ieslēdzot siekstā. Šī 16.g.s. prakse ir pavisam kautkas cits nekā tas, ko mēs vēlāk redzēsim Latvijā. Aizrādu jau tagad, ka nepilnus 100 gadus vēlāk Kurzemes landtāgs nolemj, ka zemniekam, kas ir jau otrreiz pieķerts bēgšanā, tiek nocirsta viena kāja.

Brīvības process.

Brīvības process ir tā procesuālā kārtība, kādā par dzimtscilvēku apsūdzētais vai apvainotais mēģina sevi atbrīvot. Lai gan tādu procesu mums ir gaužām maz, tomēr viens ir diezgan plaši formulēts un uzglabājies, diemžēl, no Igaunijas (1553.g.). Brīvības process tiek vests 2 tiesās. Vispirms pie arkla tiesneša un vēlāk pie vasāļu tiesneša (Mann-richter, iudex vassalorum). Šai 1553.g. prāvā iet runā par kādu Ziemeļ-igaunijas Melderi, kuru viens kungs atprasa no otra. Šī bēgļa slēpējs ir ar mieru izdot bēgļi, ja sūdzētājs jeb atprasītājs var pierādīt šādus 3 punktus:

+) bet brīvi. Īpašuma tiesības uz zemniekiem nevar pamatot ✓

1) Ka bēglis ir bijis viņa arkla vīrs un maksājis savam kungam desmito vai kunga tiesu; vai arī

2) Lai prasītājs ar 2 bruņniekiem pierāda, ka bēglis vai viņa tēvs atdevušies prasītājam vai viņa tēvam par dzimtu; un

3) Ja ne pirmo ne otro gadījumu prasītājs nevar pierādīt, tad lai viņš pierāda, ka bēglis zādžības, slepkavības vai cita nozieguma dēļ ir zaudējis savu kaklu un kungs, glābdams viņa dzīvību, ir paturējis viņu par savu dzimts Cilvēku.

Tādi ir šie 3 punkti, ko formulēja atbildētājs un uz to prasītājs atbildēja sekojoši:

"Melderis tēvs vairāk nekā 50 gadus jau dzīvojis zem viņa, maksājis gadā 1 vērdu brīvnaudas un lūdzis viņu atlaist pilnīgā brīvībā par 40 mārķām".

Tā tad prasītājs grib pierādīt savas tiesības uz bēgli pēc pirmā punkta. Pret to bēglis ceļ ierunas un arkla tiesneša priekšā ar zverastu apliecina, ka viņš nekad neesot bijis prasītāja dzimtsvīrs. Bez tam bēglis piesolās savu vārdu patiesību apliecināt vēl ar karstas dzelzs nešanu. Uz to prasītājs nāk ar jauniem argumentiem, proti: bēglis Melderis esot padarīts par dzimts Cilvēku tāpēc, ka viņš kādreiz noziedzies pret otru muižnieku par 20 mārķām. So summu prasītājs samaksājis no savas kabatas un līdz ar to padarījis Melderi par savu dzimtsvīru.

Pirmā stadijā ar to process beidzās un lieta nonāk otrā stadijā pie vasāļu tiesneša, kurš bēglu lietas izšķīra pēc viņu materiālā pamata, pēc būtības. Te nu noskaidrojās, ka tiešām Melderis ir bijis vienmēr brīvs cilvēks. Šī prāva ir ārkārtīgi svarīga, jo mēs te varam iespieties dzimtsbūšanas procesa atsevišķās stadijās. Tā tad mēs redzam, ka zemnieks - bēglis brīvības procesā aizstāv savu brīvību ar zverastu un pat ar dzelzs pārbaudījumu, itkā runa ietu par zādžību, itkā viens otram nozagtu viņa brīvību. Tālāk dabūjam zināt un to apliecina arī citi avoti, ka par 40 mārķām katrs dzimts Cilvēks var kļūt brīvs. 40 mārķas ir tā sauktā manbuse jeb izpirkšanas nauda, ko slepkava maksāja par savu galvu. Toreizējā naudā manbuse līdzinājās apmēram 480 pūru rudzu vērtībai. Citiem vārdiem, ja kāds gribēja kļūt brīvs, viņam bija sava dzīvība, sava galva jāizpērk no kunga tāpat kā slepkavība par 40 mārķām.

Beidzot, no procesa redzam, ka dzimtsbūšana ir izcēlusies trejdādā kārtā:

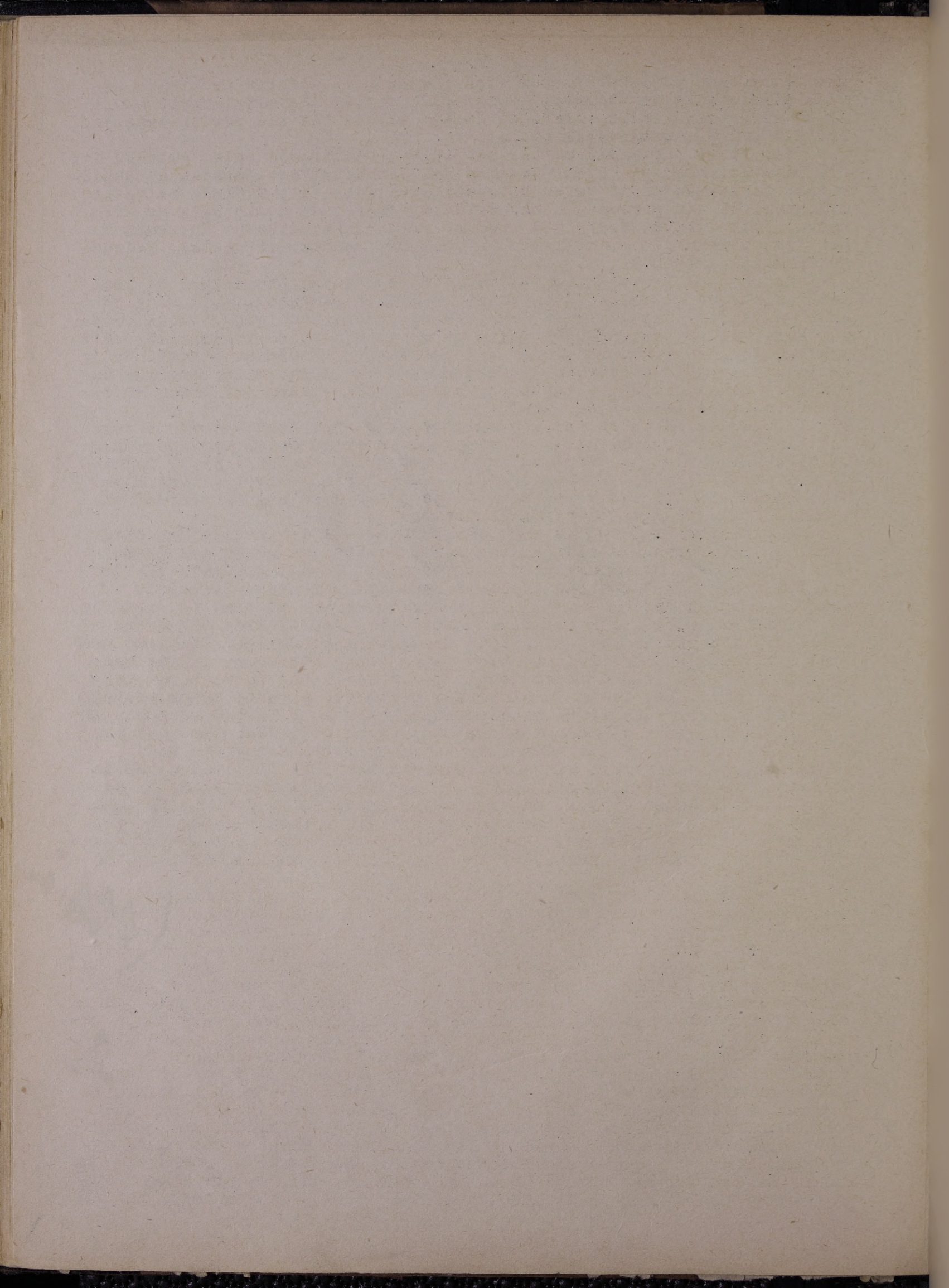
1) Vai nu tāpēc, ka brīvs cilvēks labprātīgi paliek par saimnieku jeb arkla vīru kāda kunga mājās. Šinī gadījumā dzimtsbūšanas cēlonis ir publiskitiesisks un nebrīvība ir lietiska jeb reāla. Brīvs cilvēks kļūst nebrīvs tāpēc, ka viņš saimnieko uz nebrīvas zemes un šīs nebrīvības pierādījums ir kunga vai desmitā tiesa. Citiem vārdiem, publiskitiesiskā ceļā dzimtsbūšana izceļas no gruntskundžības.

2) No prāvas ir redzams, ka dzimtsbūšana varēja izcelties tīri privāttiesiskā ceļā, ja svabadnieks no brīva prāta iestājās kāda kunga dzimtslaučis.

3) Kad svabadnieks par sodu ir spiests palikt par dzimts Cilvēku.

Abos pēdējos gadījumos dzimtsbūšana nav vis lietiska, bet personiska nebrīvība un ļoti radnieciska tai personiskai nebrīvībai, kas līdz tam pastāvēja Latvijā zem drellības nosaukuma. No prāvas arī redzams, kādos gadījumos brīvs cilvēks ir spiests palikt par dzimts Cilvēku, proti: par zādžību un slepkavību un trešais gadījums - sūdzētājs apgalvo, ka bēglis esot noziedzies otram muižniekam 20 mārķas, "viņš, prasītājs, esot tās samaksājis" un līdz ar to ieguvis kreditora tiesības uz maksātnespējīgu parādnieku. Tā tad dzimtsbūšana izceļas ar brīvprātīgu atdošanos, nozieguma dēļ un maksātnespējas gadījumā. Protams šai personiskai nebrīvībai varēja būt arī daudz citi cēloņi.

Gadījuma dēļ mums ir uzglabājies kāds dokuments no 1645.g. Kurzemē, kur dzimtsbūšanas cēlonis ir šāds. Kāds fōgts nodod savu ārļaulības dēlu audzināt kādam Biržu saimniekam vai svabadniekam un ar šādu noteikumu: ja audžu vecāki nevarēs uz pirmo pieprasījumu atdot miesi-

gam tēvam savu audžubērnū, tad viņš (audžutēvs) apsolās ar visiem saviem piederīgiem un visu savu mantu kļūt par šī fōgta dzimts cilvēku. Ar to es gribēju rādīt, cik ļoti dažādi varēja būt šīs personiskās jeb privāttiesiskās nebrīvības cēloņi.

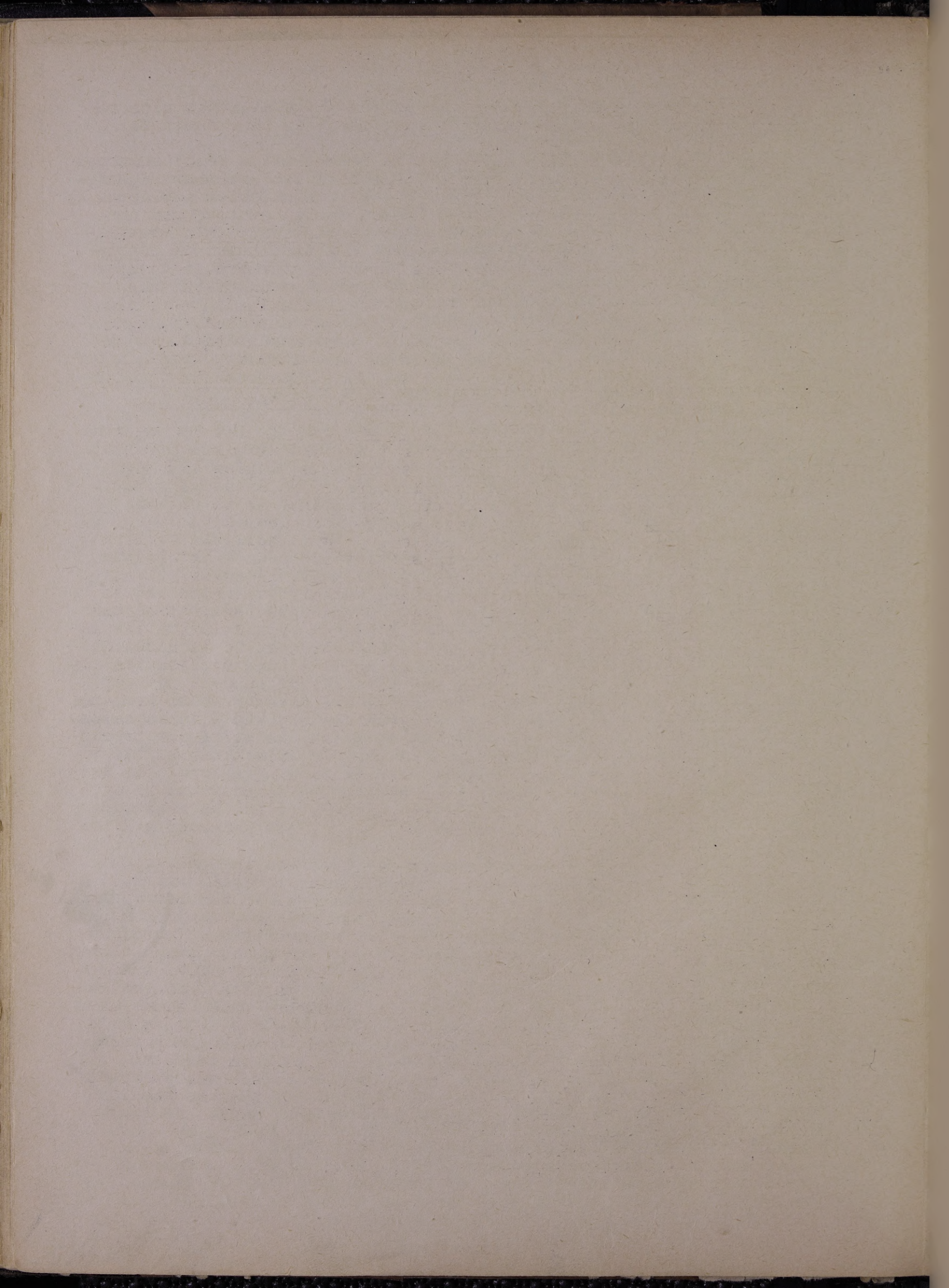
Kas ir tā juridiskā saite, kas saista kādreizējo brīvo cilvēku pie kāda dzimtskunga. Līdz šim mums šai jautājumā nebija nekādas skaidrības. Tagad mēs uz to varam noteikti atbildēt: šī juridiskā saite ir zvērusts. Tā tad personiskā nebrīvība vienmēr tiek nodibināta ar zvērustu. Kādā 17.g.s. rokrakstu krājumā ir uzglabājušies no Kurzemes 2 latviešu zvērusti, bet zvērustu teksts, bez šaubām, ir vecāks. Zvērustu formulas ir šādas.

I. „Es un NN zvēru tam visuvaldītājam Dievam, kas debesi un zemi radījis, ka es no sava īstena dzimta kunga un gaspažas, kuŗi mani ar grūtu naudu par savu dzimtu vīru pirkuši, nedz ar no viņu novada būšanas kamēr dzīvs būšu negribu bēgt, ne no cita likties izkrāpties, nedz arīdzan jebkādu darbu bez kunga vai gaspažas uzvēlēšanas uzņemt. Un ja es šo manu augstu zvērustību neturēšu, tad lai Dievs mani soda pie manas dzīvošanas, nopelna, mantas un miesas. Tik tiešām lai Dievs un viņa svēts vārds man palīdz. Amen.”

II. „Es un NN zvēru tam visuvaldītājam Dievam, kas debesi un zemi radījis, ka es no sava kunga un gaspažas, kuŗiems abiem esmu par dzimtu vīru pasadevies gribēdams to grūto nopelnīto strāpi izbēgt, negribu no viņiem aizbēgt vai likties krāpt, apakš viņiem dzīvot, viņus klausīt, kamēr viņi un es dzīvs esam. Un ja es šo manu augstu zvērustību neturēšu.....(beigas kā pirmam zvērustam).

Mēģināsim šīs formulas analizēt. Visvieglāk ir iztulkojama otrā formula. Šai formulā skaidriem vārdiem pateikts, ka „esmu par dzimtu vīru pasadevies, gribēdams to grūto nopelnīto strāpi izbēgt”. Šis ir gadījums, par kuŗu runā jau minētais Igaunijas process. Saimnieks ir izdarījis smagu noziegumu, kāds bija toreiz vai nu slepkavība, zādzība, vai izvarošana. Vainīgam draud pēc zemes tiesībām 20 līdz 40 mārkas liela līdzības nauda jeb buse. Šādu summu parasti neviens zemnieks nevarēja maksāt; citiem vārdiem, viņš nespēj savu noziegumu izlīdzināt un tādā gadījumā viņš tiek notiesāts par drelli: vai nu cietušam par labu, vai arī piespriests kādai trešai personai, parasti kādam brunniekam, kas noziedznieka vietā maksāja līdzības naudu. Tā tad noziedznieks ir spiests brīvprātīgi atdoties sava nozieguma dēļ kādai personai par drelli un tajā nolūkā dod zvērustu. Zvērusta formula nelieto vārdu „drellis”, bet tai vietā min vārdu „dzimtsvīrs”. Tā ir liecība, ka šai laikmetā agrākos drellus sāk saukt arī par dzimtslaudīm. Kādas ir zvērusta sekas? Sekas ir tās, ka dzimtsvīrs apsolās: 1) nebēgt, 2) „apakš viņiem dzīvot”, t.i. dzīvot sava kunga novadā, citiem vārdiem, te personiskā nebrīvība kļūst arī lietiska, un 3) viņš solas arī „viņus klausīt”, tā tad padoties sava dzimtskunga varai – kā administratīvai, tā arī tiesas varai.

Pirmā formulā iet runa par pirkumu. Te cēlonis nav noziegums, bet privāttiesisks darījums – pirkums, kas nodibina dzimtsbūšanu. Citiem vārdiem, šī darījuma pamatā ir kāda zemnieku kvīte (Bauernkvittung). Kā jau teicu, šīs kvītes ir ļoti īsi redīgētas un neļauj spriest, kāds darījums slēpjas aiz vārda „pirkt”. Šajās kvītēs dažreiz ir teikts, ka saņemta nauda, labība un pat vekseli par pirktiem un pārdotiem laudīm. Bet mēs nezinām, vai iet runa par dreļļa vai saimnieka parādiem. Jādodom gan, ka visbiežāk tas ir darījums starp diviem kungiem: starp bēgļa veco un jauno kungu jeb viņa slēpēju, pie kam agrākais kungs prasa atpakaļ savu bēgli pēc formulas „vīru vai parādu”. Ja jaunais kungs šo bēgli patur, tad viņš samaksā bēgļa parādu vecam kungam un līdz ar to iegūst visas tās tiesības uz parādnieku, kas agrāk piederēja viņa pirmam kreditoram. Citiem vārdiem, šie iet runa par parādā cessiju. Arī šai gadījumā vispirms nodibinas personiska atkarība, bet tā kļūst par lietisku jeb reālu, jo zvērustā ir teikts: „es negribu no sava īstena kunga un gaspažas nedz no viņu novada būšanas bēgt”. Bez tam ar šo zvērustu dzimts cilvēks apņemas nevien neatstāt kunga novadu, bet arī mainīt savu profesiju. Tā tad, ja dzimts cilvēks tika pirkt kā zemnieks, tad viņš

nu novieto zināmās mājās par saimnieku un bez kunga atļaujas viņš nedrīkstēja uzsākt citu dzīves veidu, piem., mācīties kādu amatu vai tml.

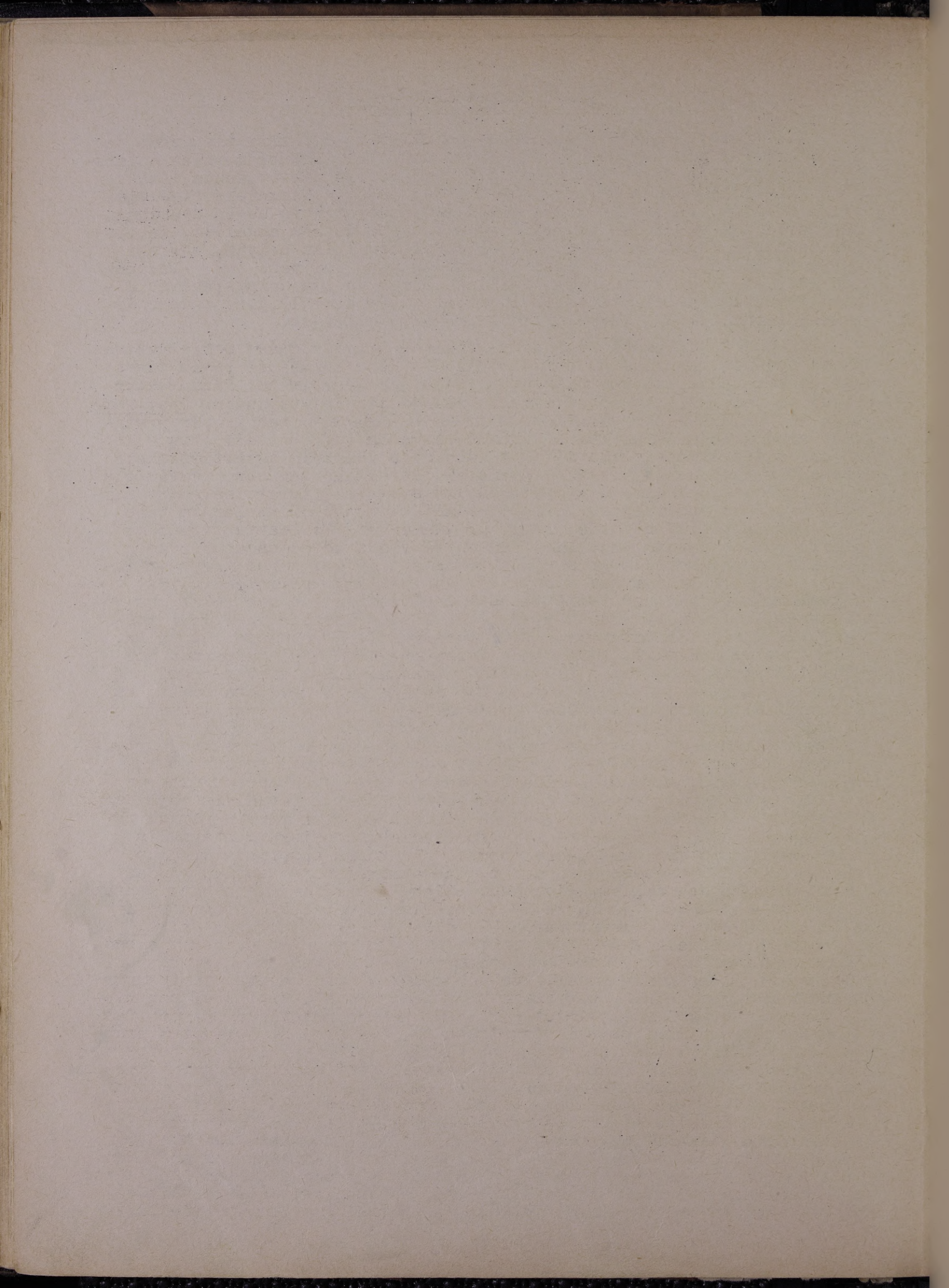
Pirmā formula ir svarīga tai zinā, ka šē mēs pirmo reizi sastopam kādu juridisku terminu "novada būšana", kas ļoti labi raksturo dzimtsbūšanas pirmo attīstības pakāpi, proti to, ka saimniekiem aizliedza patvaļīgi atstāt kunga novadu. Novada būšana latīņu avotos, gan ne Latvijā, bet Rietumeiropā, tiek saukta par glebae adscriptio (burtiski - pierakstīšana pie zemes). Vācu termins šim institūtam ir Schollenpflichtigkeit. Blakus šim nosaukumam parastāks termins ir dzimtsbūšana. Starpība ir tā, ka "novada būšana" raksturo dzimtsbūšanas publiskitīesisko un lietisko pusi. Tā saistīja saimniekus pie kunga novada (Scholle, gleba), bet nevis pie viņa personas.

Polītiskos un saimnieciskos apstākļus, kuŗu rezultātā nodibinājās novada būšana, mēs esam apskatījuši. Kā jau aizrādīts, neviena pozitīvo tiesību sistēma šai laikā nedod šim institūtam nekādu juridisku pamatojumu. Šis pamatojums ir tīri polītisks un oikonomisks.

Kāds ir novada būšanas juridiskais pamatojums? Par to doktrīnā valda lielas domustarpības. Visgrūtāk ir izskaidrot to, kāpēc taisni pagasta visprivilēģētāko kārtu, proti, saimniekus, kuŗiem bija arī vislabākais tiesiskais stāvoklis, vispirms saistīja ar kunga novadu.

Šai zinā ir mēģināts minēto kārtību izskaidrot ar tā saucamo noilguma teoriju. Kā zinām, jau ķeizari Honōrijs un Teodōzijs 424.g. p. Kr. ievēda prasību noilgumu pēc 30 gadiem. 30 gadu noilguma terminu mēs sastopam arī Livonijā, pie kam taisni attiecībā uz dzimtsļaudīm. Var jau būt, lai gan mums nav skaidri pierādījumi, ka romiešu tiesību ietekmē arī Livonijā par dzimtsļaudīm sāka uzskatīt visustos brīvos ļaudis, kas 30 gadu laikā nebija ar īpašu atjaunojuši savas tiesības mainīt savu dzimtsnomas līgumu. Parasti zemnieki bija saistīti pie sava gruntskunga ar dzimtsnomas līgumu. Citiem vārdiem, no tā normatīvā fakta, ka zemnieki gadu desmitiem ilgi dzīvoja kāda gruntskunga novadā, secināja to, ka viņiem vispār nav tiesības vienpusīgi uzteikt tās dzimtsnomas attiecības, kādas pastāvēja starp zemnieku un gruntskunga un patvaļīgi atstāt grunts- un dzimtsnomas objektu - lauku mājas. Zināms pamats šai teorijai pēc analogijas ir tas, ka arī Romas provincēs t.s. kolonāts (kas nav nekas cits kā romiešu dzimtsbūšana) tiek pamatots ar 30 gadu noilgumu. Otrkārt, nevien no minētā Igaunijas brīvības procesa, bet arī no citām prāvām redzam, ka dzimtskungs parasti savu prasību uz bēgli pamato ar "ilgiem gadiem"; ar to, ka minētais zemnieks, kā to apliecinot vaku grāmatas, esot bijis kunga novadā par saimnieku jau 50 un vairāk gadus.

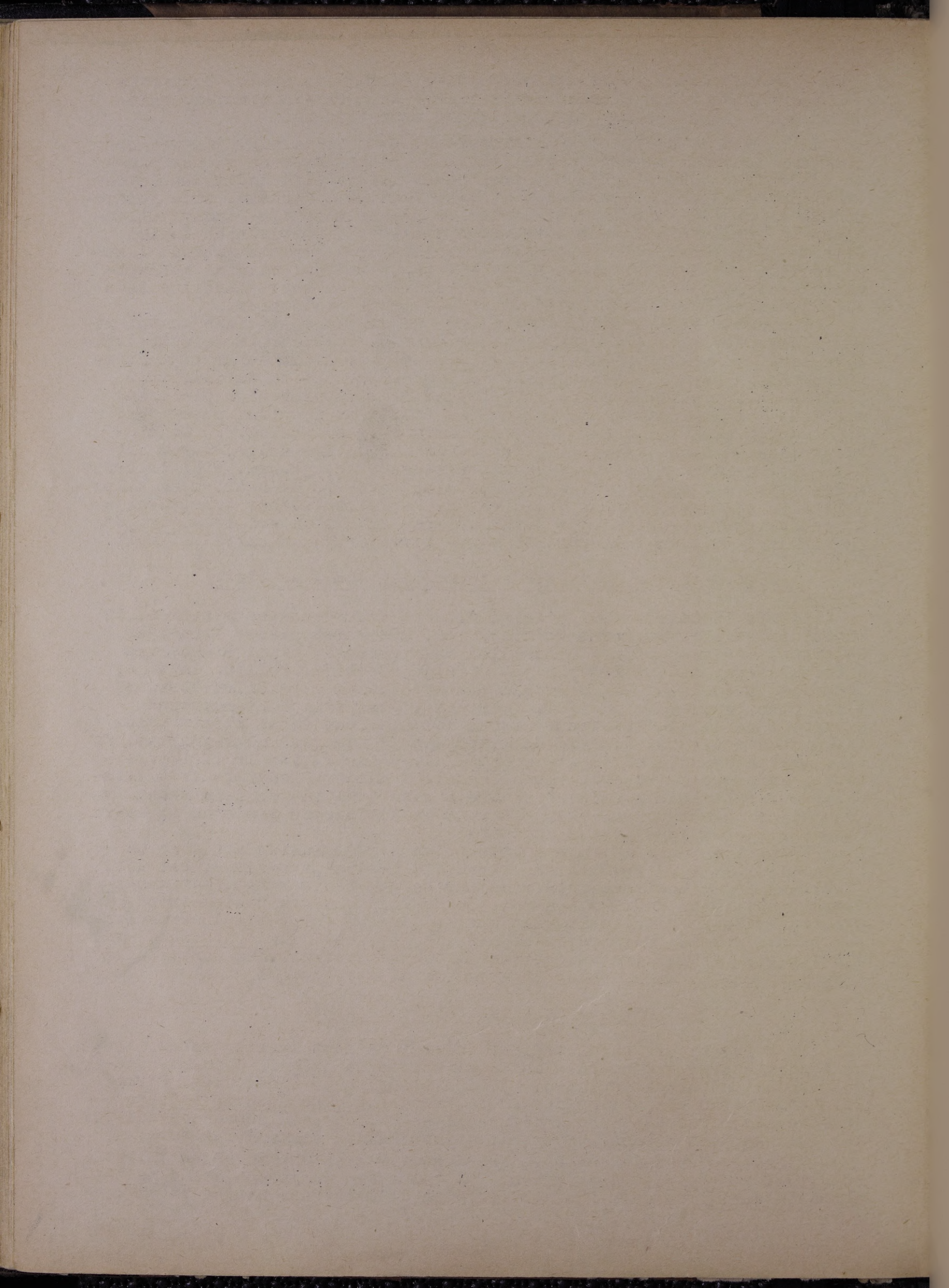
Otrs termins "dzimtsbūšana" uzsveŗ šī institūta personisko un privāttīesisko pusi. Stingri ņemot, dzimtsbūšana ir tikai tad, kad zvērasts saista dzimtsvīra personu pie dzimtskunga. Tā tad mēs redzam, ka šē, un tā ir visas šīs zemnieku nebrīvības nelaime, saplūda kopā vienā nebrīvības formā dažādi ļaudis, ar dažādu nebrīvības juridisko pamatu. Tam nav gadījuma raksturs, ka tad pat, kad avotos izzūd vārds "drellis", tur parādās nosaukumi "dzimtskungs un dzimtsvīrs". Acīmredzot dreļļu verdzība ļoti stipri ir iespaidojusi pagasta vecsaimnieku brīvību. Sadurķties vecsaimnieku un dreļļu tiesībām, radās jautājums, pēc kādām normām apspriest šos tiesiski dažādos ļaudis, kuŗiem bija kopīgs tikai noteikums, ka tie nedrīkstēja atstāt sava kunga novadu. Protāms, viņu stāvokli sāka apspriest nevis pēc labākām tiesībām, bet gan pēc sliktākām, proti, pēc vergu tiesībām, jo toreiz vēl dzimtsbūšanai nebija savas tiesību sistēmas. Un, lūk, dzimtsbūšanas tiesību raksturīgākā pazīme ir tā, ka šī sistēma ir veidota izejot no romiešu verga beztīesiskā stāvokļa.

Dzimtsbūšanas metodoloģija.

I. T ē z e. Nekādos apstākļos nedrīkst no šīs tīri tiesiskās sadzīves formas secināt par saimniecisko stāvokli. Piemēram, kāds dzimtsbūšanā nospiešts saimnieks materiālā ziņā varēja dzīvot daudz labāk nekā kāds Rīgas amatnieks vai strādnieks; lai gan saimnieks bija tiesiski nebrīvs, turpretīm Rīgas amatnieks neierobežots savās tiesībās. Mēs varam iet vēl tālāk un ar diezgan drošiem datiem apgalvot, ka vispār zemnieku saimnieciskais stāvoklis zviedru laiku beigās, sevišķi Kārļa XI laikā, bija nesalīdzināmi labāks nekā tai pašā Vidzemē pēc 1819.g., kad taču formāli zemnieki vairs nebija dzimtsļaudis. Citiem vārdiem zemnieku tautsaimnieciskais stāvoklis 17.g.s. beigās ir nesalīdzināmi labāks nekā laikmetā no 1819. - 1849.g.

II. T ē z e. Nekādā ziņā nedrīkstam no dzimtsbūšanas nodibināšanas fakta secināt, ka līdz ar to dzimtsļaudis būtu zaudējuši sayas tiesības uz tēva zemi, kā tas bieži tiek nepareizi apgalvots. Daži vēsturieki pieņem, ka līdz ko saimnieki kļuvuši par dzimtsļaudīm, ipso iure viņi esot kļuvuši par saimniekiem „līdz turpmākam”, tas ir par prekarīstiem no kunga žēlastības. Protams, nevaram apgalvot arī otru - it kā ar dzimtsbūšanas nodibināšanos uzlabotos zemnieku agrārtiesiskais stāvoklis - tas būtu tikpat nepareizi. Pareizais gan būs, kā tas bieži ir, kāds vidusceļš, un proti: sākumā saimnieku agrārtiesiskais stāvoklis paliek nemainījies. Blakus saimniekiem par dzimtsļaudīm taču tika pārvērsti arī bijušie drelli ar jau minētām zvērasta formulām; un, lūk, šiem ļaudīm, pat tad, kad muiža viņus nosēdināja uz zemes, protams, nebija nekādu drošu tiesību uz šīm mājām, kurās tie saimniekoja. Par šiem ļaudīm gan var teikt, ka viņi bija saimnieki „līdz turpmākam”. Tā tad par drelliem, par iebūviešiem gan var teikt, ka viņi neiegūst lietu tiesības uz šo zemi. Viņu stāvoklis ir tīri prekārs, t.i. viņi ir saimnieki „līdz turpmākam”. Un es iešu vēl tālāk. Iedomājaties stāvokli, ka kāds no vecsaimniekiem, vai nu parādu vai citu dzīves grūtību dēļ, bēg pie cita kunga. Kungs viņu pieņem, dod viņam postā pamestas lauku mājas; tad nekādā ziņā nevajaga domāt, ka šis bēglis jaunā dzīves vietā tukšās mājas dabūj ar tikpat labām tiesībām, ar kādām viņš tās valdīja vecā vietā. Katrs tāds bēglis bija spiests saimniekot tikai no kunga žēlastības. Sakarā ar teikto, ir saprotams, kāpēc dzimtsbūšanu nodibinot nav liecību par to, ka notiek revolūcija vai vienkārši zemnieku nemieri. Tādu ziņu avotos nav, un tas ir pierādījums, ka agrārtiesiskais un vispār materiālais zemnieku stāvoklis nekļūst uz reizi ļaunāks; bet gan augstāk minēto parādu rezultātā pamazām, pakāpeniski arī vecsaimnieku tiesiskais stāvoklis tiek apspriests pēc tām pašām normām, pēc kurām apsprieda drellus. Zināms, cik šis process ātri norit, tas atkarājas no veselās rindas partikulāriem apstākļiem. Piemēram, stipra centrālā valsts vara cenšas šo procesu aizkavēt, jo fisks ir ieinteresēts materiāli stiprā saimniecībā. Tā tas ir Vidzemē Kārļa XI laikā, tā agrākā ordeņa valstī, kur stipra centrālā vara. Turpretīm bīskapiju un vēlāk Kurzemes hercoga valstī zemnieku tiesiskais un saimnieciskais stāvoklis atrodas pilnīgi katra dzimtskunga rokās. Tāpēc humāns vai arī bagāts dzimtskungs neizspiež savus ļaudis, turpretīm kāds „plikādīda”, kam pašam nav bieži ko ēst, no saviem ļaudīm cenšas iegūt pēdējo materiālo vērtību. Tas ir ārkārtīgi svarīgi priekš viduslaiku tiesībām, ka šī juridiskā problēma bieži vien kļūst par ētisku problēmu. Citiem vārdiem, ne vairs kāda rakstīta norma nosaka zemnieku likteni, bet gan katra dzimtskunga raksturs un ētiskās īpašības. Šai ziņā ir pat izveidojusies zināma dzīves gudrība, kas skan šādi: „Sirds kurzemnieka gods”. Šim izteicienam ir šāds pamats. Visumā Vidzemes zemnieku tiesiskais stāvoklis ir labāks nekā Kurzemē vai, pareizāki, Vidzemē cenšas pastāvīgi Kurzemes zemnieku tiesisko stāvokli reformēt; un otrādi - Kurzemē par tiesībām valsts vara gaužām maz interesējās. Tikai ar lielām grūtībām Aleksandrs I Kurzemes muižniekiem uzspieda 1817.g. zemnieku brīvīšanas likumu un pēc tam nav vairs nekas ievērojams šai laukā grozīts, un šie 1817.

gada Kurzemes zemnieku likumi vēl šodien formāli ir spēkā. Turpretīm tai pašā laikā varam diezgan droši teikt, ka Kurzemes zemnieku saimnieciskais stāvoklis visumā bija labāks nekā Vidzemē.

III. T ē z e. Apspriežot dzimtsbūšanu, mums ir pilnīgi jāatmet nost mūsdienu brīvības un nebrīvības jēdziens. Adams Smiss no vienas puses un Lielā franču revolūcija no otras puses radīja tīri individuālistisku un intelektuālistisku brīva cilvēka jēdzienu. Protams, šāda jēdziena nav ko meklēt viduslaikos. Ko nozīmē praksē šāds tīri individuālistisks un intelektuālistisks brīvības jēdziens? To vislabāk šodien liecina Ziemeļamerikas Savienotās valstis, kurās nepastāv nekādi likumi sociālā posta novēršanai, kurās vēl tagad vairāki miljoni bezdarbnieku ir izmesti uz ielas; jo pastāv princips, ka katrs indivīds taču ir pilnvarots krāt naudu dažādiem dzīves posta gadījumiem.

Turpretīm Eiropā vairs 20.g.s. nav šī brīvības jēdziena un šai ziņā, vismaz formāli, mēs atkal tuvojamiem viduslaikiem. Ja dzimtscilvēks mira badu, ja viņam uzbruka neraža, sērgas, tad dzimtskungs viņu itnebūt nevarēja pamest viņa nelaimēs un postā. Ja viņš to darīja, viņš zaudēja savas tiesības uz dzimtscilvēku. Dzimtskungam bija pienākums sociālās apgādes ziņā gādāt par saviem ļaudīm un no otras puses: arī dzimtskungs pats nebūt nav brīvs šī vārda 19.g.s. nozīmē. 1) Dzimtskungs bija vasālis, t.i. sava lēņa kunga dīžciltīgs kalps, kuram arī bija savi pienākumi un bieži smagi, pret savu lēņa kungu. Viņš ir brīvs kungs tikai attiecībā pret saviem ļaudīm; bet viņš ir nebrīvs un kalps attiecībā pret savu kungu. Tas liecina, ka dzimtsbūšanas konstrukcija ir gaužām grūta problēma, jo dzimtsbūšanas saturs un arī forma ir ļoti partikulāri, t.i. mainās gandrīz katrā teritorijā un katrā laikmetā.

Rietumeiropas un Austrumeiropas dzimtsbūšanas tipi.

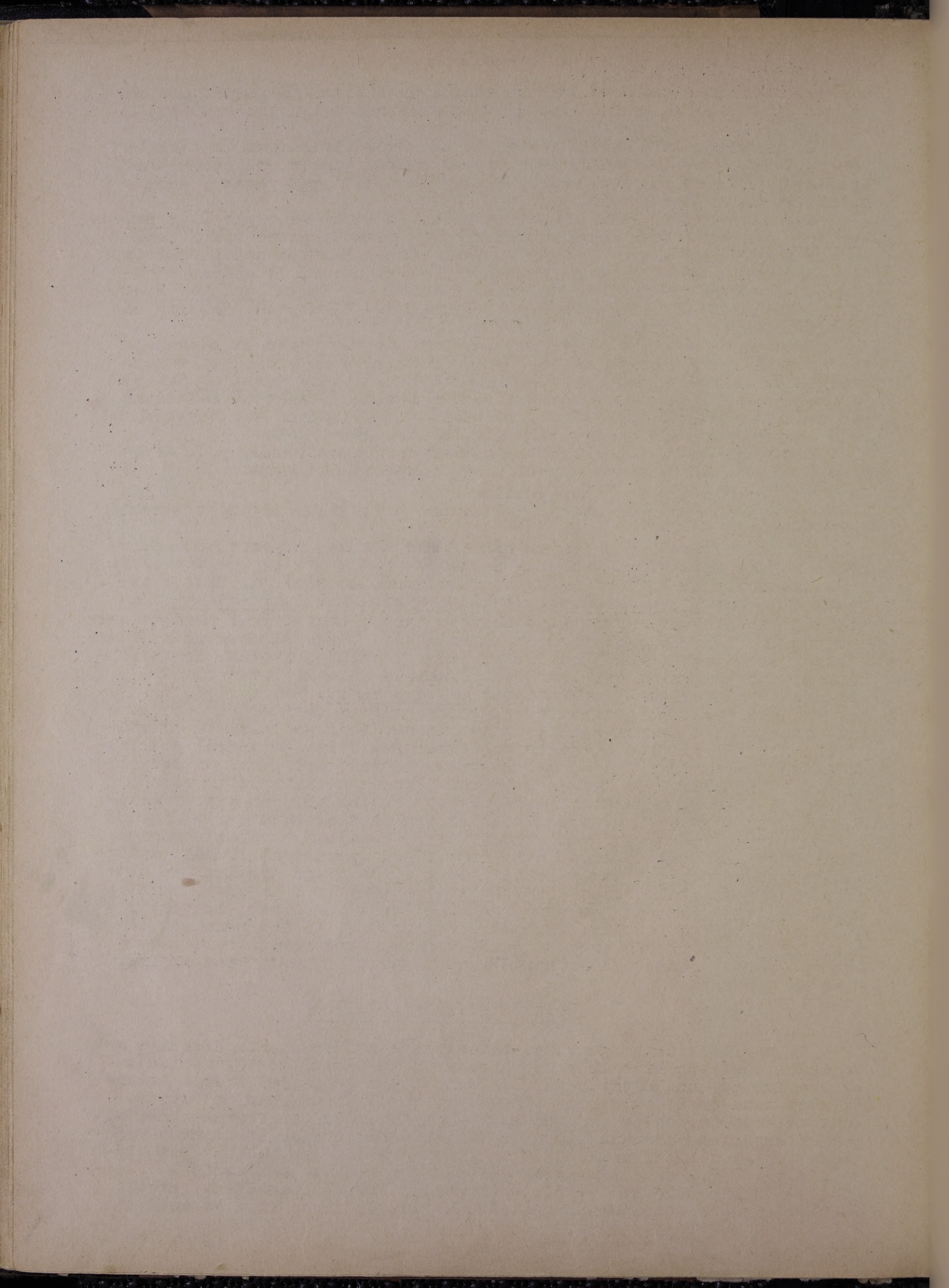
Eiropā pastāvēja divi pilnīgi dažādas dzimtsbūšanas sistēmas. No vienas puses Rietumeiropas dzimtsbūšana, pie kuras pieder Francijas, Beļģijas, Itālijas un arī Senvācijas dzimtsbūšanas tips. Blakus tam Austrumeiropā, tā tad Pomerānijā, Prūsijā, Čehijā, Polijā, Latvijā, Igaunijā un pa daļai arī Krievijā pastāv pilnīgi cits dzimtsbūšanas tips, starp kuriem ir jau šāda raksturīga starpība: Rietumeiropas dzimtsbūšana izcēlusies viduslaikos, bet Austrumeiropas dzimtsbūšana tikai jaunos laikos. Rietumu dzimtsbūšana ir izaugusi no verdzības, no t.s. "kakla kundzības" (*Leibeigenschaft*). Šī nebrīvība ir tīri personiska, kas saista, kā avoti saka "zemnieka miesu". Zemnieks ir dzimtscilvēks "kraft seines Leibes" un ārējā zīme bija tā, ka dzimtskungs varēja šādam nebrīvam zemniekam uzspiest valkāt dzelzs gredzenu ap kaklu (tāpēc arī nosaukums "kakla kundzība").

Turpretīm Austrumeiropā dzimtsbūšana pirmām kārtām attiecas uz brīviem ļaudīm - uz zemniekiem. Nebrīvība nebija personiska, bet tīri lietiska, jo šē Austrumeiropā zemnieku saista nevis kungs, bet kunga novads, kuru viņš nedrīkst pamest. Sekas bija tās, ka Rietumeiropā dzimtscilvēks tiek uzskatīts par kustamu lietu, turpretīm Austrumeiropā, vismaz sākumā, dzimtscilvēks nav vis res, bet tikai pars fundi vai arī res soli (zemes lieta); citiem vārdiem, dzimtscilvēku konstruē kā nekustamu mantu, kuru iegūst un atsavina līdz ar novadu.

Chronologiskie dzimtsbūšanas tipi.

Ir mēģināts arī chronologiski izšķirt dažādus dzimtsbūšanas tipus un proti; Georgs Knapps savā laikā lika priekšā izšķirt 3 dzimtsbūšanas veidus, atkarībā no laika, kad dzimtsbūšana ir izcēlusies. Pirmo dzimtsbūšanas stadiju viņš ieteic saukt par "glebae adscriptio" (no "glebae adscriptus"), Schollenpflichtigkeit. Latviešu nosaukums šai formai būtu "novada būšana". Šo pirmo dzimtsbūšanas stadiju raksturo:

1) Pastāvot novada būšanai, ne kungs var zemnieku no mājām izlikt, ne saimnieks var šīs mājas pamest. Tā tad starp kungu un ļaudīm pastāv abpusēja juridiska saistība. Arī Latvijā dzimtsbūšana attiecībā uz zem-

niekiem nodibinās tikai kā novada būšana un Vidzemē tā pastāv nevien 15. un 16.g.s., bet otrreiz atkal dzimtsbūšanas beigu procesā (1804.-1819.g.).

2) Otra novada būšanas pazīme ir tā, ka dzimtskungam ir tiesība pēc patikas savus zemniekus padarīt par muižas ļaudīm, piemēram, kādu saimnieka dēlu muižai par suņu piķieri, otru dēlu par pavāru, kādu saimnieka meitu par kalponi u.t.t.

Kas attiecas uz kādu citu institūtu, ko avoti sauc par "ius primae noctis", t.i. itkā dzimtskunga tiesību pavadīt pirmo nakti kopā ar zemnieka jauno sievu, tad šī tiesība vismaz Baltijā nav pierādīta un jautājums, vai tā jebkur ir pastāvējusi kā norma, ir ļaužam strīdīgs. Tai vietā gan pastāvēja visu dzimtsbūšanas laiku laulības licenču sistēma, t.i. mācītājs laulāja dzimtsļaudis tikai tad, ja viņi dabūja dzimtskunga atļauju.

Beidzot šo laikmetu raksturo vēl tas, ka zemniekam ir pienākums palikt savā kārtā (arāju kārtā). Viņš ir spiests kā arājs iet muižas kļausās, kur muižkungam vai vagaram pieder t.s. nama tiesības jeb mājas pārmācības tiesības (Hausrecht), tas nozīmē - tāpat kā saimnieks par nepaklausību varēja sodīt savu kalpu, tā muižkungs vai vagaris varēja sodīt nolaidīgu vai nepaklausīgu kļausu gaitinieku.

Zeme šai laikmetā saimniekam pieder dzimtsvaldījumā, t.i. tēvs novēlē dēlam, dēls manto no tēva. Par dzimtscilvēku kļūst:

1) Piedzimstot no dzimtsļaudīm.

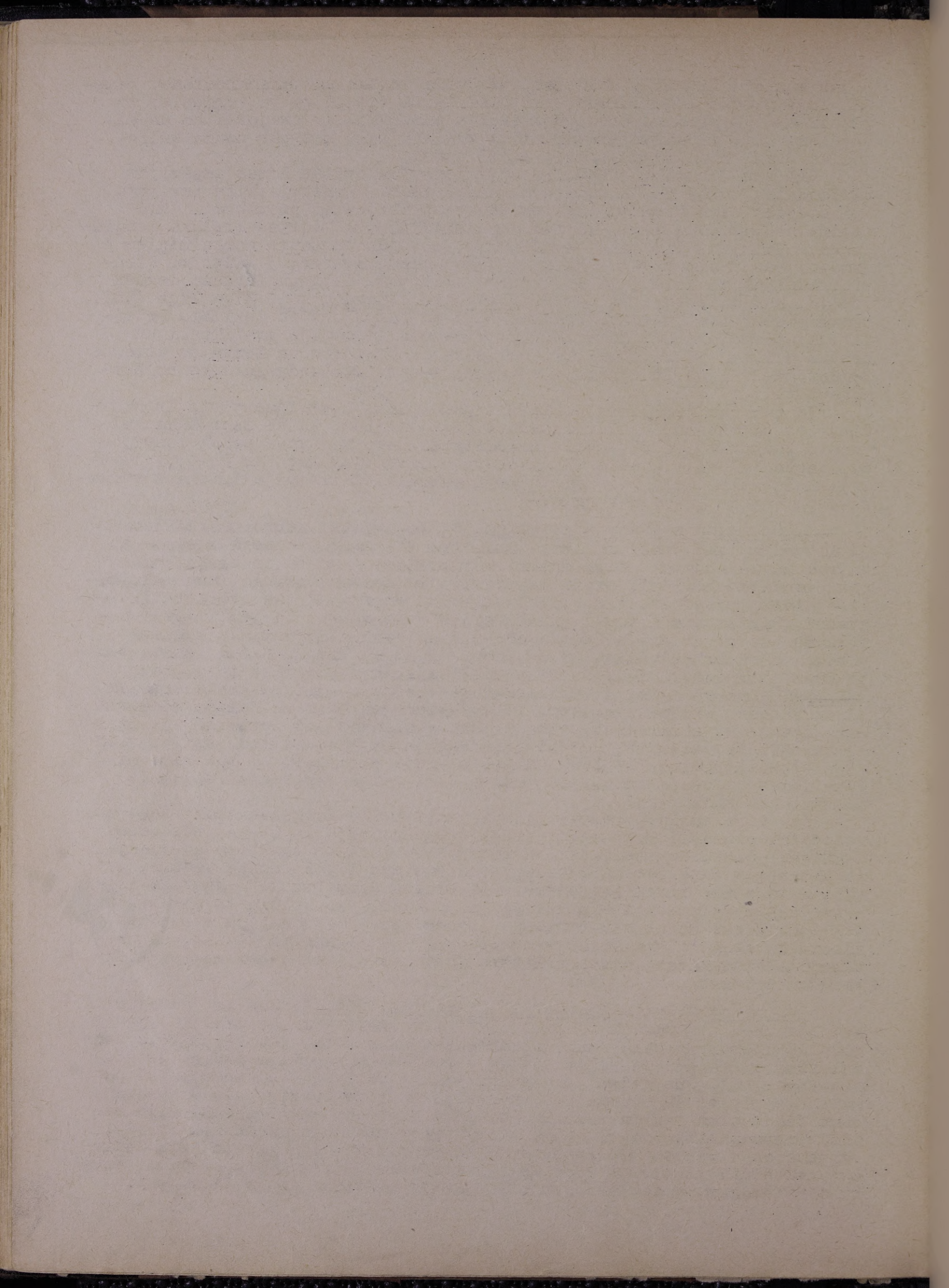
2) Paliēkot par dzimtscilvēku ar privāttiesisku līgumu (zvērasta formulas).

3) Klusu ciešot bez īpašas rakstiskas norunas uzņemot kāda saimnieka mājas. Šai pēdējā gadījumā dzimtsbūšanas avots ir nebrīvā zeme.

Kas attiecas uz otro un trešo dzimtsbūšanas stadiju, tad to parasti sauc par Leibeigenschaft, kakla kundzību vai dzimtsbūšanu. Pātiesībā gan šis vācu vārds Rietumeiropā tika lietots tikai runājot par vergiem un tikai 18.g.s. no Rietumeiropas šo vārdu pārnesa uz Austrumeiropu, tā sajaucot kopā 2 juridiski pilnīgi dažādas lietas. Šo dzimtsbūšanas otro pakāpi raksturo šādas pārmaiņas dzimtscilvēka tiesiskā stāvoklī. Dzimtscilvēku uzskata par kustamu mantu. Tas nozīmē, ka dzimtskungs var viņu atsavināt bez zemes, citiem vārdiem pārdot, mainīt, novēlēt testamentā kā kuŗu katru lietu. Vai šai laikmetā dzimtscilvēks ir vēl tiesību subjekts vai tikai res? Tas ir vairāk scholastisks nekā praktisks jautājums. Protams, teorijā arī Latvijas brīncība, sevišķi 18.g.s., cenzas valdībai iesniegtos rakstos apgalvot, ka viņu ļaudis esot vergi romiešu tiesību nozīmē. Viņiem neesot nekādu mantisko tiesību, bet viss, ko viņi iegūstot ar savu darbu, juridiski esot kunga īpašums. Tiesa, kungi atstājot daļu no kustamas mantas zemniekiem, bet juridiski šī daļa esot tikai "pekulium". Tālāk, attiecībā uz tiesību sodīt savus ļaudis, 18.g.s. doktrīna apgalvo, ka kungiem piederot pilnīgi "ius vitae ac necis" (dzīvības un nāves vara), un tā tad viņi pēc patikas varot dzimtscilvēku nogalināt, ciktāl to atļaujot kristīgā ticība. Ja kādā vietā prakse, tā tad zemnieku ikdieniskā dzīve, tiešām atbilst šai doktrīnai, tad neapšaubami šādos novados toreiz pastāvēja dzimtsbūšana šī vārda Rietumeiropas nozīmē, t.i. kā verdzība.

Poļu laiki. (1561.-1629.)

1561.g. ir liktenīgs visai Livonijas konfederācijai. Krievija no Maskavas caristes grib kļūt par lielvasti un tamdēļ meklē sev izeju uz rietumiem - uz Baltijas jūru. Pirmās cīņas sākās jau 16.g.s. sākumā, bet toreiz vēl varenajam ordeņa mestram Pletenbergam izdodas saņemt krievus un noslēgt 50 gadus ilgu pamieru 1503.g. Protams, šis ilgais miers nāca par labu Livonijai saimnieciskā ziņā. Līdz tam Livonija vēl nekad nebija sasniegusi tik augstu materiālās labklājības stāvokli; bet līdz ar to Livonijā iestājās bezgala liela tikumiska izlaidība. Vienīgā reālā militārā organizācija, kas vēl pastāvēja, proti, Vācu ordenis, kā katoliska organizācija tika sagrauta līdz ar reformā-

cijas kustību Livonijā. Protams, tas bija vēsturisks anachronisms, ka zemē, kurā pastāvēja luterānisms, tai pašā laikā valsts galva (ordenis) ir katolisks. Kā zināms, toreizējā armija pastāvēja no bruņniekiem un algotņiem, t.i. visādiem ārzemju dēku meklētājiem, kas par naudu kalpo šodien Jums, rītu citam, parīt atkal trešam.

Lai gan juridiski Livonija bija jāprojām Svētās Romas impērijas sastāvdaļa, tomēr tas Livoniju nevarēja gābt. Impērija bija par vāju, lai militārā vai finanču ziņā varētu palīdzēt savai provincei. Tādēļ nebija nekāda cita ceļa, kā meklēt palīdzību pie Vācijas lielākā ienaidnieka - Polijas. Livonijas konfederācija izjūk un katrs no kaimiņiem paņem to, kas viņam patīk. Igaunija tiek sadalīta starp 3 valstīm. Dienvidigaunijas novadus kopā ar Vidzemes latviešu daļu un Latgali iegūst Polija, kas rada šeit tā saukto Pārdaugavas hercogisti. Rīga līdz 1582. gadam pieder pie Vācijas. Grobiņa līdz ar Liepāju tiek iekļāta Prūsijai un pieder pie tās līdz 1609.g. Kurzemes bīskapija ar Pilteni kā galvas pilsētu paliek Dānijai, bet pārējos Kurzemes un Zemgales novadus iegūst kā Polijas lēni pēdējais ordeņa mestrs Gothards Ketlers ar hercoga titulu.

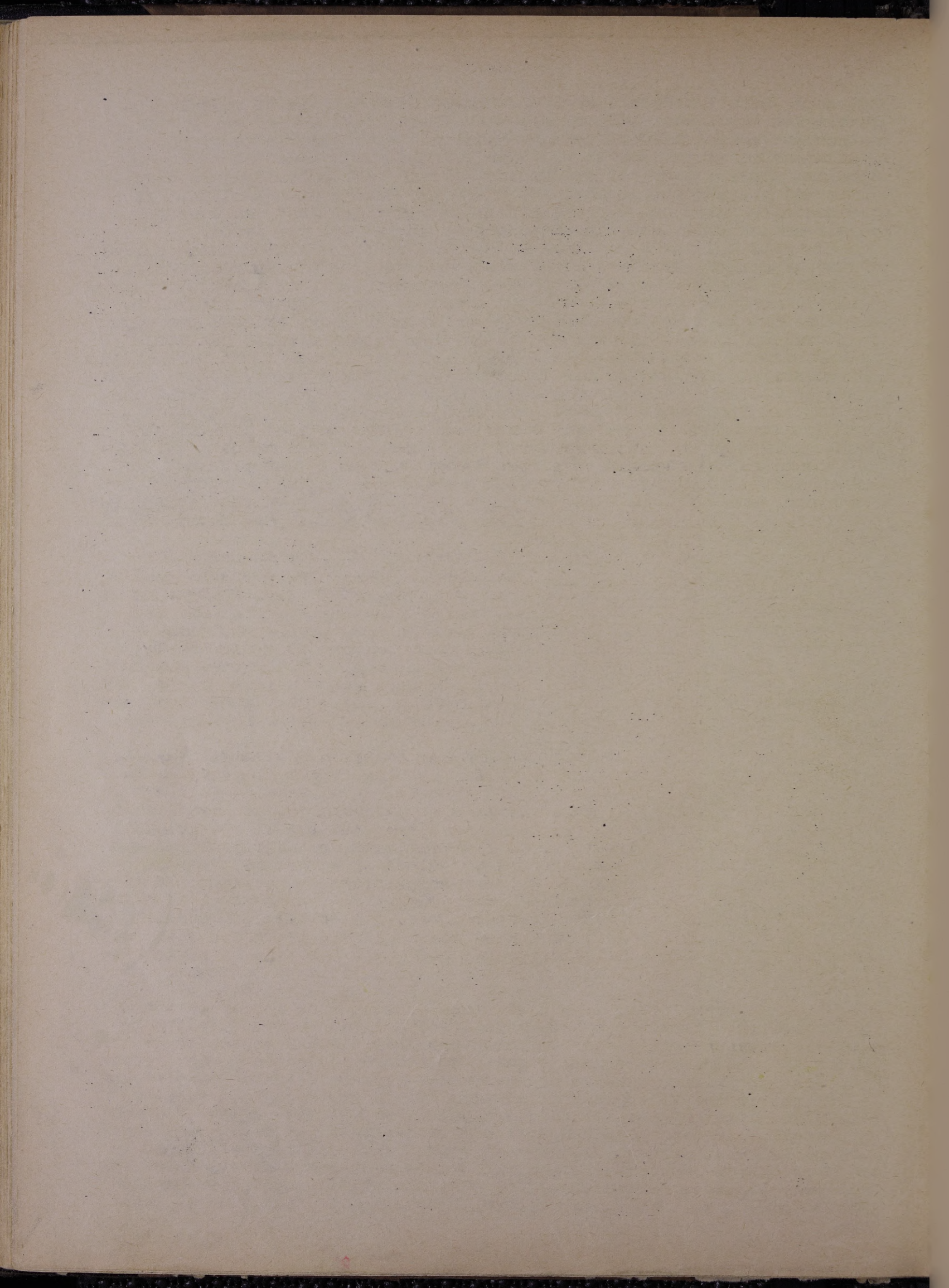
Tā tad jau tīri teritoriālā ziņā bijušās Livonijas vietā ir nodibinājies chaoss un šo chaosu padziļināja vēl tas, ka šī sabrukuma galvenais "autors", proti, Jānis Briesmīgais neko neieguva daļot laupījumu, kāpēc Krievija uzsāka 20 gadus ilgo Livonijas karu ar Poliju Vidzemes un Latgales dēļ, pie kam šo karu vairākkārt izcīnīja taisni Austrumlatvijā (Pārdaugavas hercogistē).

(1561.g.)

1. Sigismunda Augusta privilēģija. Ja arī šai sabrukumā aiziet bojā Livonija, tad tomēr ir kāda vara, kas vēl stiprāka nekā agrāk - no sabrukuma pelniem ar zelta spārniem piedzimst - un tā ir bruņniecība, kas padodamās Polijai, savās kapitulācijās cenšas izkaulēt sev maksimāli lielākās tiesības, t.s. "lielo brīvību chartiju", kas vēsturē ir ieguvusi "Sigismunda Augusta privilēģijas" nosaukumu. Kā jau liecina nosaukums, šo privilēģiju saista ar Polijas karaļa Sigismunda Augusta vārdu, un tā ir sastādīta 28.novembrī, 1561.g. Viļņā. Sarunu gaitu vadīja kāds ļoti zīmīgs 16.g.s. dēku meklētājs, gan jāatzīst ļoti gudrs, Geilsheims, kurš mainīja valdniekus kā cimdus un šai laikmetā atradās Livonijā Vācu ordeņa dienestā. Tā tad miera sarunas ar Poliju vada šis Geilsheims un, acīmredzot, viņš ir arī redīgējis pašu privilēģiju latīņu valodā. Kā atlīdzību par to viņš dabūja tai pašā dienā, kad privilēģija tika sastādīta, 18 lauku mājas Araisos pie Cēsīm un bez tam vēl Cēsu zemes tiesneša amatu. Kā redzāt, šai laikā diplomātus atalgoja daudz labāk nekā tagad.

Kas bija pārējie delegācijas locekļi? Tie ir galvenokārt Vācu ordeņa sīkie vasāļi, kuri ar šo privilēģiju gribēja iegūt sev tās pašas tiesības, kas līdz tam jau bija Harijas un Virijas vasāļiem no vienas un bīskapiju vasāļiem no otras pušes. Lai gan tikai ordeņa vasāļi, bet viņi runā visas Livonijas vārdā. Šis konstatējums ir ļoti svarīgs tāpēc, ka nevajaga pārprast šīs privilēģijas nozīmi. Tās nolūks ir pielīdzināt tiesībās līdzšinējos beztiesiskos ordeņa vasāļus bīskapiju vasāļiem. Turpretim runājot par Rīgas virsbīskapiju vai Igauniju jāsaka, ka privilēģija šē nekādas jaunas priekšrocības nedod, bet tikai atzīst līdzšinējo s t a t u s q u o.

Vai šī privilēģija jebkad ir stājusies spēkā? Tas ir jautājums, kas vēstures literatūrā ir ļoti plaši izstudēts - un ar pamatu - jo šī privilēģijas oriģināla nekur pasaulē nav. Lieta tā, kad Viļņā 28.novembrī 1561.g. vajadzēja šo privilēģiju parakstīt, karālim nācies "steigšus aizceļot". Jūs redzāt, ka gudri valsts vīri prot vienmēr laikā pazust, ja viņiem jāparašta tas, kas viņiem ir neizdevīgi. No šī neapšaubamā fakta vien jau ir skaidrs, ka 1561.g. 28.novembrī privilēģiju karālis neparakstīja un tā palika tikai projektā. Bet varbūt tā ir vēlāk parakstīta? Jā, tas ir apgalvots, un proti: 1562.g. toreizējais Vidzemes pārvaldnieks firsts Radzivils esot devis Vidzemes bruņniecībai rakstisku solījumu gādāt par privilēģijas parakstīšanu autentiskā veidā.

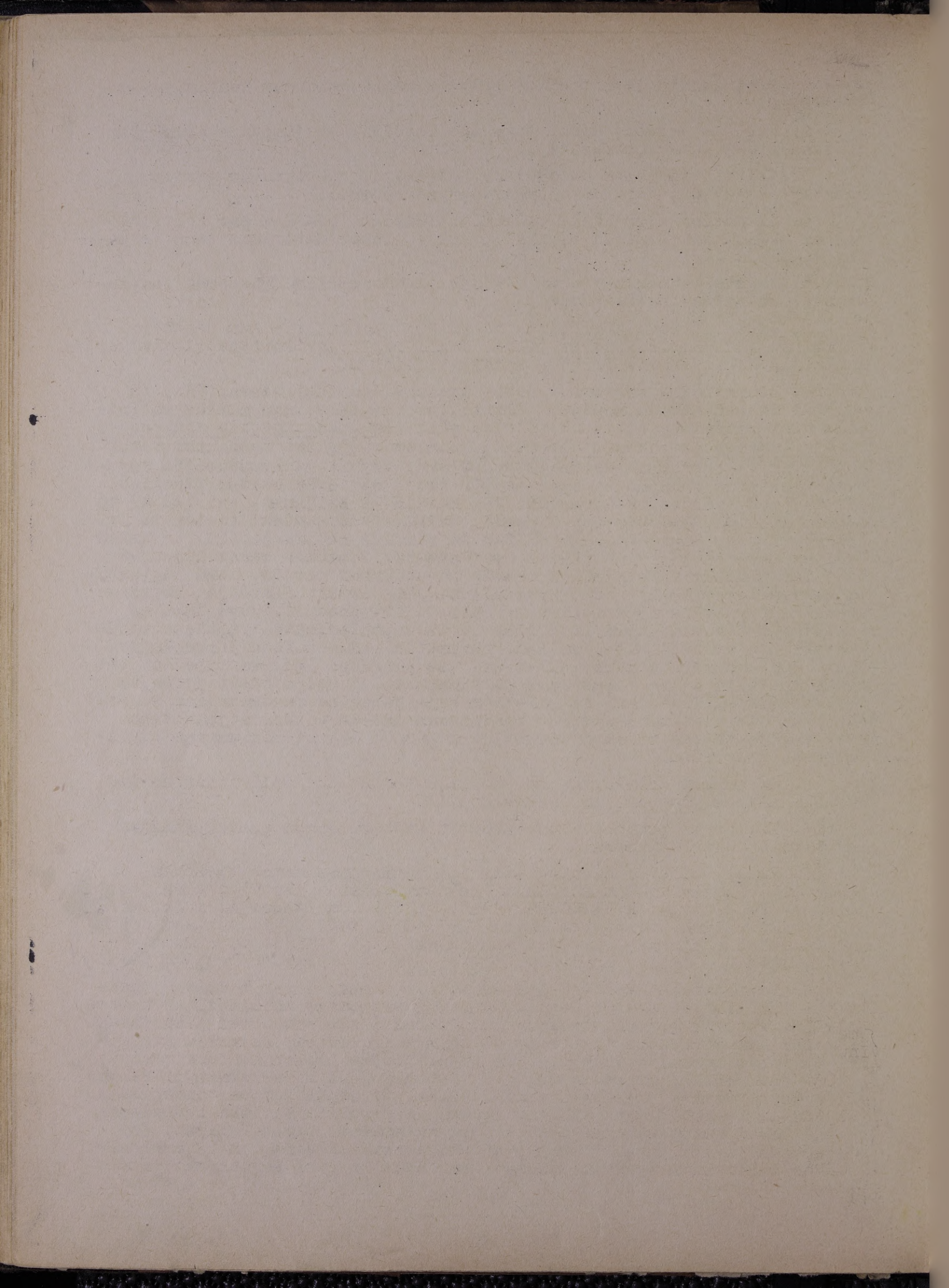

Bet atkal mūsu rīcībā nav nevienas drošas liecības, ka šī privilēģija parakstītā veidā būtu Vidzemē atvesta. Tiesa, daži autori gan raksta, ka parakstīto privilēģiju 1562.g. Radzivils esot nodevis toreizējam ļoti slavenajam bruņniecības politiķim Tīzenhauzenam, bet tas esot maris, atraitne otrreiz precējusies; un viņas otrais vērš privilēģiju nobēdzinājis vai pazaudējis. Ja lietojot pazīstāmo izteicienu: „Arī tad, ja tas neatbilst faktiem, tad vismaz tas ir labi izdomāts”, ka svarīgus valsts aktus pievāc atsevišķas personas, un pēc tam tie nozūd.

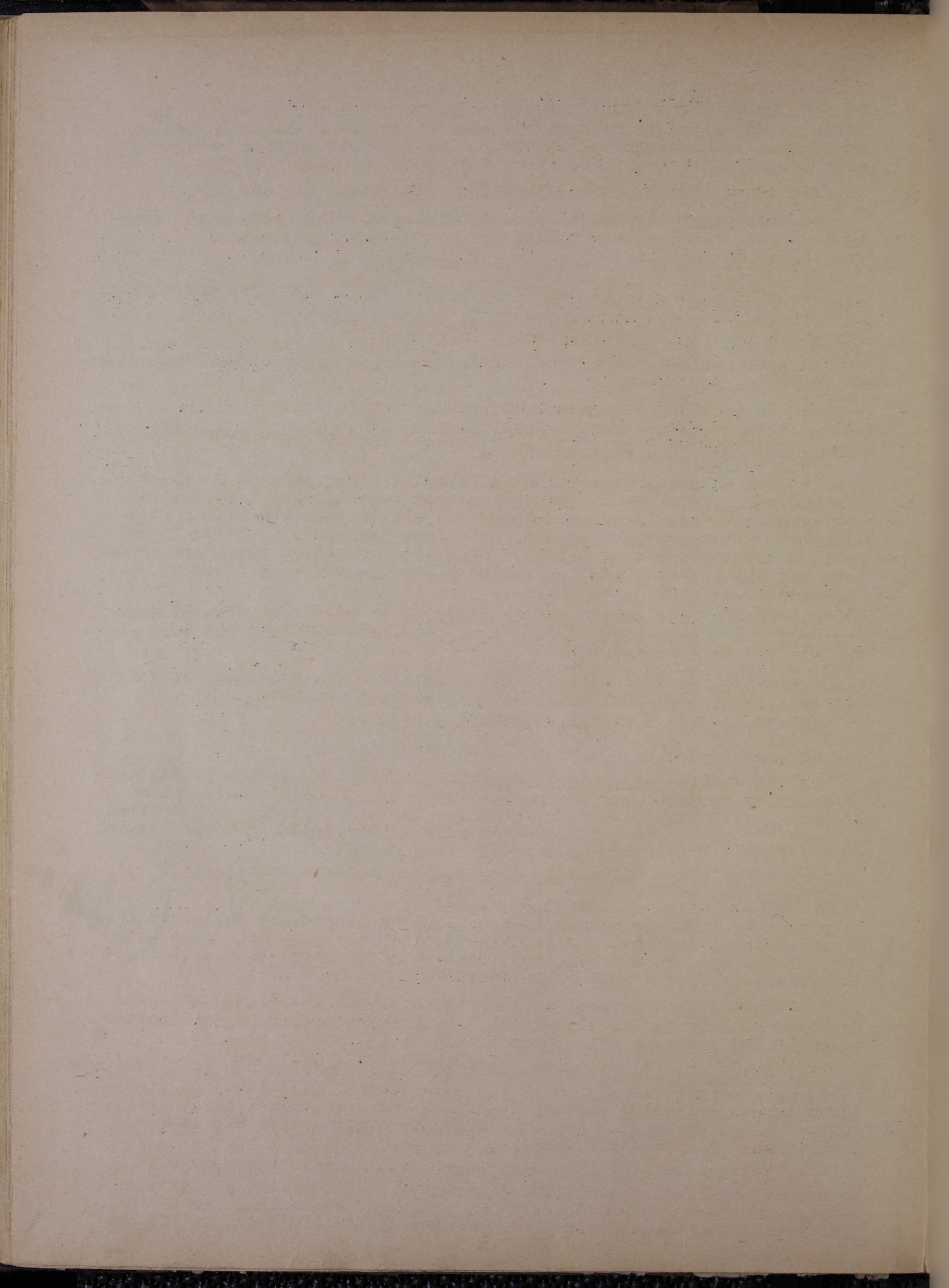
Ka visā šai lietā ir liela nedrošība, par to vislabāk varam spriest no šādiem apstākļiem. Proti, mēs skaidri zinām, ka Sigismunda Augusta pēcnācēji – Stefāns Batorijs un vēlāk Sigismunds III ir atteikušies privilēģiju ratificēt. To pašu 1621.g. atteicās darīt Gustavs Ādolfs. Un kad Vidzemes bruņniecības delegācija no jauna 1629.g. griezās pie viņa ar lūgumu šai lietā, tad arī šim valdniekam bija „steidzīgi jāaizceļo”; un kara ostā uz kuga viņš privilēģijas apstiprināšanas vietā uzrakstīja 10 rindas, ka viņš atzīst tās Vidzemes bruņniecības privilēģijas, kuras tā vēlāk pierādīs. No tā Jūs redzat, ka ir liela neskaidrība jautājumā par to, vai Sigismunda Augusta privilēģija ir jebkad: 1) parakstīta un 2) stājusies spēkā. Ja pat mēs ticam Radzivilam, ka viņš izgādās post factum privilēģijai karaļa parakstu, tad tomēr arī šai veidā privilēģija būtu tikai paša karaļa personīgs žēlastības akts, kas protams, ne-saista nākošos valdniekus. Turpretī neviens nav mēģinājis pierādīt ne-espējamo, proti to, ka Polijas seims jebkad būtu šo valststiesisko ak-tu ratificējis? Seima neratificēts šāds akts labākā gadījumā saista tikai karaļi, bet ne Polijas republiku.

Tai pašā laikā, t.i. 1561.g. 28.novembrī, Viļņā tika sastādīts otrs akts – Pacta subiectionis (Padošanās līgums), kas atsaucās uz Si-gismunda Augusta privilēģiju, bet arī netika parakstīts un Polijas seims to ratificēja tikai 1566.g., un pie tam ar citu saturu. Un, lūk, šai otrā ratificētā dokumentā Sigismunda Augusta privilēģija vairs netiek pieminēta; bet gan atsevišķi privilēģijas noteikumi ir sastopami šai t.s. Livonijas un Lietuvas Ūnijas diplomā 1566.g. – Tā ir zīme gan par labu tai ļoti lielai varbūtībai, ka Sigismunda Augusta privilēģija tādā veidā, kā bruņniecība to lika priekšā 1561.g., nekad nav stājusies spēkā, bet tikai atsevišķi privilēģijas noteikumi ar Ūnijas diplomu 1566.gadā ir ieguvuši likumīgu spēku.

Lai gan ne poļu ne zviedru karaļi nav atzinuši Sigismunda Augusta privilēģiju par spēkā esošām pozitīvām tiesībām, tomēr šī privilēģija ir spēlējusi lielu lomu mūsu tiesību vēsturē, jo kā savu tiesību avotu to vienmēr ir uzskatījusi pati Vidzemes bruņniecība, kuras rokās, taču, vienmēr atradās administrācija un tiesa. Tāpēc mēs arī šo privilēģiju esam spiesti sīkāk iztīrīt, un kā jau aizrādīts, ar viņu joprojām būs darīšana. – Privilēģija rakstīta latīņu valodā un sastāv no 3 daļām: prologa, teksta un epiloga. Tā kā delegācija sastāvēja tikai no bruņnie-cības locekļiem, tad arī, protams, privilēģija nodrošina tikai bruņnie-cības, bet nevis pārējo kārtu priekšrocības. Citiem vārdiem, privilēģi-ja neatspoguļo „ z e m i ”, kā toreiz sauca valsti, bet tikai vienu ze-mes kārtu. Acīmredzot, privilēģiju nav redīgējis Livonijas jurists, bet ārzemnieks; jo te pirmo reizi sastopam tādus juridiskus terminus, kas ir pilnīgi sveši Livonijai. Piemēram, vēlāk tautā pazīstamais vārds „ba-rons” te ir minēts pirmo reizi mūsu tiesību avotos un nozīmē „brīvkun-gu” (Freiherr). Otrkārt, privilēģija liecināja par romiešu tiesību re-cepciju. 4.pantā runājot par Vidzemes provinču tiesību vajadzību ir teikts, ka jāaicina šurp „certi homines in iurisprudentia Romani versa-ti”. Bez tam privilēģijā sastopam vairākas romiešu tiesību formulas, kas tā tad apstiprina to slēdzienu, ka privilēģija uzsāk romiešu tiesību recepciju. Privilēģijas sākumā bruņniecība lūdz Poliju paglābt Vidzemi no „barbaru kalpības” (domāts toreizējā Krievija), kam seko prasība par ticības brīvību; jo taču Dievam esot vairāk jāklausa nekā cilvēkam. Tā tad privilēģija sākas svainīgā, augstā stilā un beidzas ar vismaziskākām prasībām, piemēram, ar prasību, lai Polija aizliedz zemniekiem un nam-niekiem pārdot meža zvēru ādas. Privilēģijas teksts sastāv no 27.pan-tem.

1. Brunņiecība lūdz ticības brīvību pēc Augsburgas konfesijas noteikumiem.
2. Polijas valstij jāceļ luterāņu baznīcas un jāapgādā ar muižām un ienākumiem luterāņu mācītāji.
3. Valstij jādibina un jāuztur hospitāļi, sieviešu un vīriešu klostēri atraitņu, bērņu un sirmgalvju uzturēšanai.
4. Izdošanas vispārējās provinču tiesības, pie kam par kōdifikatoriem uzaicināmi romiešu tiesību pratēji, tāpat paturamas vācu iestādes un tiesas.
5. Augstākie militārie un civīlie amati nododami Vidzemes indigēniem (iedzimtiem) muižniekiem.
6. Rīgā dibināma apelācijas tiesa jeb senāts, pie kam senātori vēlami no indigēno muižnieku vidus. Tikai revīzijas kārtībā lietas var nonākt no Rīgas senāta Polijas karāļa tribunālā.
7. Brunņiecība prasa sev visos novados (netikai bīskapijās) tā sauktos žēlastības un koprokas lēņus; bez tam šais lēņa muižās muižniekiem tiek piešķirta brīva un pilnīga vara: de bonis nostris disponendi, dandi, donandi, vendendi, alienandi. Šie privilēģijas noteikumi satur ļoti svarīgu principiālas dabas jautājumu, proti: ja brunņiecība ieguvusi tiešām no Polijas karāļa tiesību brīvi ar savām muižām rīkoties, tās dāvināt, pārdot un atsavināt bez karāļa piekrišanas, vai tad ar to netiek atcelta lēņa sistēma Vidzemē. Vairāki vēsturnieki tiešām tā ir izpratuši privilēģijas 7.pantu. Tas ir pilnīgi nepareizi. Šai laikmetā Polijas karālis joprojām piešķir muižniekiem Vidzemes zemes lēņos ar ļoti ierobežotām tiesībām, un tamdēļ nevar runāt par to, itkā Sigismunda Augusta privilēģija būtu likvidējusi lēņa iekārtu Latvijā. Lēņtiesiskā ziņā privilēģijas nozēme ir šāda: 1) Brunņieki ieguva labākas mantošanas tiesības nekā līdz šim; 2) Tiek paplašināta brunņieku rīcības brīvība ar savām lēņa muižām; turpretīm pašas muižas joprojām paliek lēņi, uz kuriem muižniekiem nav vis pilnīgas īpašuma tiesības, bet tikai dominium utile (apakšīpašuma tiesības). Virsīpašnieks joprojām paliek valsts. Tāpēc arī brunņiekiem bija jādod no savām muižām valstij jātnieku dienests un mainoties valdniekam jāizdara lēņa atjaunošana. Privilēģija tā tad tikai atviegloja brunņieku nekustamās mantas civiltiesisko apgrozību.
8. Parastais noteikums, ka pēc kara faktus var apliecināt nevien ar dokumentiem, bet arī ar lieciniekiem.
9. Muižnieki prasa sev tās pašas tiesības, kuŗas pieder Polijas baroniem un dižciltīgiem.
10. Brunņiecība atkal atgriežas pie savām mantošanas tiesībām, un prasa arī bijušām ordeņa muižām to pašu mantošanas kārtību, kāda jau agrāk pa daļai bija spēkā Rīgas virsbīskapijā un Igaunijā, t.i. lai uz priekšu muižas var mantot nevien lejupējie radinieki, bet arī abu dzimumu blakus līnijas, pie kam mantošanas ziņā vīriešu dzimums vienmēr izslēdz sievietes, kuŗām ir tiesība prasīt no saviem brāļiem pūru.
11. Brunņiecība lūdz Polijas karāli attaisnot viņas nodevīgo rīcību pie Vācijas ķeizara un reichstāga. Tas saprotāms tādējādi, ka mestrs Gothards Ketlers parakstīdams ar Poliju padošanās aktu, tai pašā laikā bija Vācijas impērijas firsts un kā tāds viņš, protams, nevarēja atsavināt Livoniju svešai valstij, jo tā bija Vācijas impērijas teritorija; citiem vārdiem, no publisko tiesību viedokļa viņš bija izdarījis valsts nodevību attiecībā pret savu tēviju - Vācijas impēriju; un tamdēļ lūdz, lai Polijas karālis viņu aizstāv impērijas priekšā. Bez tam brunņiecība šai pantā saka, ka viņa esot bijusi spiesta padoties Polijai, jo Svētā Romas impērija esot viņu pametusi savam liktenim, un tā ar saviem spēkiem vairs nevarējusi aizsargāt savu dzīvību pret barbarisko ienaidnieku.

12. Brunniecība lūdz aizstāvēt viņu pret Maskavu un karot viņu vietā ar krieviem, jo privilēģija kādā vietā saka: „Labāk ka mēs sevi sasildam ar ienaidnieku asinīm (t.i. labāk ka mēs kaņojam pret krieviem Krievijas teritorijā), nekā viņi tūkst no mūsu posta”.
 13. Satur robežu lietas un nosaka zemes arkla lielumu.
 14. Piešķir muižniecībai muitas brīvību un brīvu ceļu visā republikā.
 15. Satur noteikumus par publiskiem ceļiem.
 16. Prasa, lai Polija izpērk no krievu gūsta Livonijas muižniekus.
 17. Lūdz atsvabināt muižniekus no parastā jātnieku dienesta un maksāt viņiem kaņā ejot stipendiju (algu).
 18. Lūdz karāli nekconfiscēt viņu muižas bez Rīgas senāta vai Vidzemes landtāga sprieduma.
 19. Prasa nāves sodu par vardarbību.
 20. Prasa noliegt citām kārtām pārdot lielu un mazu zvēru ādas, jo tas kaitējis muižniecības interesēm.
 21. Prasa brunniecības muižām īpašas privilēģijas, un proti: medību tiesības, dravniecības servitūtu svešās zemēs, alus darišanas un krogēšanas priekšrocības, priekšrocību jēlvielu pārstrādāšanā, piemēram, no pelniem dedzināt potašu, no kokiem darvu u.t.t. Beidzot, šai pantā brunniecība prasa, lai viņu atsvabina no visiem publiskiem nodokļiem majestātes republikas vajadzībām. Nodokļu tiesības piederot nevis karālim, bet Vidzemes landtāgam.
 22. Šis pants formulē „glebae adscriptio” principu, noteikdams, ka zemnieki, kas atrodas kāda kunga varā, bēgšanas gadījumā izdodami pēc seniem Livonijas ieradumiem.
 23. Satur prasību, ka muižnieku zemnieki nav apgrūtināmi ar valsts klaušām, bet nodarbināmi tikai savu dzimtskungu gaitās.
 24. Satur noteikumus par robežu apsardzību.
 25. Runā par „res iudicata” (iztiesātām prāvām).
 26. Runā par „ius vitae ac necis”, pie kam tik svarīgo priekšrocību muižniecība pamato ar to, ka šais juku laikos daži zemnieki esot slepeni nogalinājuši savus dzimtskungus un lai uz priekšu viņus atbaidītu no tādiem darbiem, muižniekiem viņu muižās dodama tiesība ierīkot „kakla tiesu” (tiesa, kas piespriež nāves sodus).
 27. Satur noteikumu par vienādas naudas cirkulāciju Livonijā, Lietuvā un Polijā.
- Tāds ir Sigismunda Augusta privilēģijas saturs. Kā jau aizrādīts, pēc būtības tā ir kapitulācija, tā tad tie noteikumi, ar kuriem pēdējais mestrs Ketlers un viņa brunniecība bija ar mieru kapitulēt Polijas priekšā. Nākošie poļu laikmeta tiesību avoti ir šādi.
2. Pacta subiectionis, kas datēts 28.novembrī 1561.g. Tas bija Ketlera separāts līgums ar Polijas karāli, kaņā Ketlers nodrošina sev Kurzemi un Zemgali kā lēņa hercogisti.
 3. Cautio Radziviliana (4.martā 1562.g.). Radzivils bija Sigismunda Augusta pārvaldnieks Vidzemē. Līguma slēgšanā piedalījās no vienas puses firsts Radzivils sava karāļa vārdā, no otras puses Rīgas virsbīskapijas brunnieki, jo kā jau aizrādīts, tā nepiedalījās Sigismunda Augusta pavēlēs jeb kapitulācijās.
 4. Diploma unionis (Ūnijas līgums), kas datēts 26.decembrī 1566.g. Šo diplomu Sigismunds Augusts apstiprināja Rodnā. Tas ir līgums par Pārdaugavas hercogistes (Vidzemes un Latgales) apvienošanu ar Lietavas lielhercogisti. Līgums nodrošina Vidzemei un Latgalei ticības brīvību.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Section 1. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Section 2. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Section 3. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Section 4. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Section 5. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Section 6. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Section 7. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Section 8. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Section 9. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Section 10. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Section 11. (Faint text, possibly a title or section heading.)

Augsburgas konfesijas garā. Tālāk, tiesību prasīt, lai gubernators būtu vācietis vai prastu vāciski; lai augstākie amati tiktu nodoti vācu muižniekiem, lai tiesas valoda būtu vācu un lai paliktu spēkā germāņu tiesības.

5. Constitutiones Livoniae (1582.g. 4.dec.). To devis karālis Stefāns Batorijs, un tās avots ir Prūsijas konstitūcijas no 1538.g. Lai gan šīs Livonijas konstitūcijas ir ļoti svarīgas, tomēr lielāko tiesu tās dzīvē netika izvestas *realizētas*.

6. Ordinatio Livoniae, ko izdeva Sigismunds III. 1589.g., un kas paredz muižu juridisko titulu revīziju, kā arī priekšrocību leišiem un poļiem ieņemt amatus.

7. Ordinatio Livoniae (1598.g.). Šī ordinācija dota, lai mīkstinātu iepriekšējā akta stingros noteikumus, jo Vidzemes muižniecība vairākkārt cēla sūdzības Varšavas reichstāgā. Šī ordinācija ir svarīga tai ziņā, ka paredz īpašas poļu komisijas sūtīšanu uz Pārdaugavas hercogisti, kurās uzdevums bija izvest dzīvē 1582.g. konstitūcijas un kōdificēt Livonijas tiesības.

Pārdaugavas hercogistes satversme.

Likumdošanas orgāns. Tāds joprojām ir landtāgs. Sākumā poļi gribēja ievest Pārdaugavas hercogistē savu landtāgu kārtību. Polijā landtāgs jeb konvents bija muižniecības kopsapulce - katrai provincei sava. Landtāgi vēlēja deputātus uz Polijas reichstāgu ar imperātīviem mandātiem. Tādu landtāgu deputātu sauca par *z e m e s s ū t n i j e b n u n c i j u*. Reichstāgs ir visai valstij tikai viens un poliski to sauc par "*s e i m u*", latīņu tekstos *c o m i t i a*. Seims sastāv no karāļa augstākiem ierēdņiem jeb senātoriem un landtāga delegātiem jeb nuncijiem. Turpretīm Livonijā ir tikai viena saeima, t.s. "conventus generalis" jeb vācu vārdā - landtāgs. Līdz 1566.g. šai landtāgā ir trīs kārtas: 1) virsbīskapijas kapituls (kas pastāv vēl no ordeņa laikiem); 2) bruņniecība; 3) pēc 1566.g. pilsētas.

Pārdaugavas hercogistē ir tikai 2 kārtas: bruņniecība un pilsētas, un proti: Rīga ar 2 deputātiem, Tērbata un Pērnavā katrā ar 1. Tā tad landtāgā pilsētas sūtīja delegātus, bet bruņniecība piedalījās personīgi. Landtāgs sapulcējās Cēsīs un izvēlēja landmaršālu, kas vadīja sēdes. Landtāgu sasauca izziņojot 6 nedēļas iepriekš un landtāga kompetencē bija:

- 1) vēlēt tiesnešus un citus ierēdņus;
- 2) vēlēt Polijas reichstāga deputātus no Pārdaugavas hercogistes - skaitā 6 delegātus jeb zemes sūtņus, proti: 2 poļus, 2 leišus un 2 vāciešus. Bez tam landtāgam piekrita arī citas zemes lietas.

Pārvalde. Polijas karālis bija ļoti ierobežots savās tiesībās, kā pēc arī šē Pārdaugavas hercogistē viņš bija tāpat saistīts kā Polijā. Karālis varēja izdarīt vienīgi 2 svarīgus aktus:

- 1) iecelt augstākos valsts ierēdņus, kas bija neatceļami;
- 2) karālis varēja izdot mūža lietošanā valsts muižas un pilis.

Lai gan padodamies Polijai Livonijas kārtas prasīja tādu pašu inkorporāciju, kāda savā laikā bija notikusi ar Prūsiju, tomēr sākumā valststiesiski tas nebija iespējams; un tāpēc 1566.g. ar Ūnijas diplomu Pārdaugavas hercogiste tiek inkorporēta vienīgi Lietuvā, un tikai 1569.g. kopā ar Lietuvu arī Polijā. Kā tas vispāri poļu laikiem ir raksturīgi, tiesiskā ziņā valda liela neskaidrība. Bieži ir gan cēli nodomi, bet tie lielāko tiesu pastāv tikai uz papīra. Tāpēc arī oficiālie akti Pārdaugavas hercogisti sauc dažādi: gan vienkārši par *z e m i*, gan par savu provinci, gan par hercogisti. Pēdējais nosaukums gan, stingri ņemot, nav pareizs, jo Pārdaugavas hercogisti pārvaldīja nevis hercogs, bet karāļa iecelts gubernators jeb administrators ar sēdekli Rīgā un ar ļoti plašām pilnvarām.

[The page contains extremely faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document. The text is arranged in several paragraphs and is separated by horizontal lines. No specific content can be discerned.]

Administrācija un justīcija. Sākumā hercogisti dalīja 4 apriņķos, no 1561. - 1582.g.: Rīgas, Cēsu, Turaidas un Daugavpils apriņķos. Apriņķu priekšniekus sauca par senātoriem. Viņus vēlēja indigēnā muižniecība un viņiem bija balsttiesības Polijas seimā, kas saskaņā ar Ūnijas diplomu nevarēja lemt par Livonijas lietām bez šo 4 Pārdaugavas hercogistes senātoru piekrišanas. 1581.g. Rīga padevās Polijai un 1582.g. ar Zapoljes līgumu Krievija atdeva Polijai Tērbatas bīskapiju, ko viņa bija pa daļai okupējusi un to pievienoja tagad Pārdaugavas hercogistei. Līdz ar to pēdējās teritorija kļuva daudz lielāka - nāca klāt Igaunijas daļa, kāpēc arī vajadzēja pārkārtot hercogistes pārvaldi. Tāpēc 1582.g. ar Stefāna Batorija konstitūcijām Vidzemē blakus gubernātoram iecēla īpašu finanču pārvaldnieku, t.s. kvestoru (quaestor provincialis), kas pārziņāja provinces nodokļus un valsts domēnus un atbilst vēlākam zviedru laiku domēnu valdes priekšniekam. Sākot ar 1582.g. provinces sadala nevis vairs apriņķos, bet 3 prezidenta apgabalos jeb prezidiātos (no praesidiatus); šādi apgabali bija: Cēsu, Tērbatas un Pērnavas. Katra apgabala prezidents ir augstākais administratīvās varas orgāns savā apgabalā. 1598.g. prezidenta apgabalus pārkristīja par palatinātiem (no palatinus) jeb poļu valodā par vaivadu apgabaliem, kāds dalījums vēl tagad pastāv Polijā.

Vaivadu apgabali savukārt dalījās s t ā r a s t u jeb p i l s - k u n g u n o v a d o s (lat. tekstos "kapitanātos"). Cēsu vaivadībā bija 16 stārastu novadu, Tērbatas vaivadībā - 5 un Pērnavas vaivadībā 8, kopā 29 novadi. Šo novadu pilskungus jeb stārastus iecēla karālis un viņu algai nodeva t.s. stārastu muižas jeb s t ā r o s t e j a s. Bez tam 1598.g. katrā vaivadībā iecēla vienu k a s t e l l ā n u, kas bija vaivada vietnieks un pārziņāja apgabala militārās lietas. Kā vaivadi tā kastellāni bija senātori, tā tad poļu reichstāga locekļi. Beidzot, no vācu laikiem Pārdaugavas hercogistē joprojām pastāv a r k l a t i e s - n e š i. Viņu galvenais uzdevums tagad ir pārziņāt ceļus un tiltus, kāpēc arī avoti tos bieži sauc par "tiltu meistariem".

Tiesu iekārta Pārdaugavas hercogistē. Pēc Ūnijas līguma katrā apriņķī tiek dibināta pirmās instances tiesa civīl- un krimināllietām ar nosaukumu "I u d i c i u m t e r r e s t r e" (Zemes tiesa). Tā sastāv no 3 tiesnešiem un 2 muižnieku kārtas piesēdētājiem. Tā kā apriņķu bija 4, tad pastāv 4 šādas tiesas. Krimināllietās apellācija nebija iespējama - zemes tiesas spriedums bija galīgs. Civīllietās varēja apellēt uz gubernātoru vai pat līdz karālim. Kad 1580.g. tiek nodibināti prezidenta amati (apriņķi tiek likvidēti), tad arī katrā prezidenta apgabalā tiek nodibināta sava zemes tiesa, kas pastāvēja no tiesneša un notāra jeb sekretāra un vairākiem piesēdētājiem, bet patiesībā gan piesēdētāju institūts palika uz papīra. Zemes tiesnesi iecēla karālis no vaivadības muižnieku proponētiem kandidātiem. Bija paredzēta arī īpaša apellācijas tiesa t.s. t i e s a s k o n v e n t s - bet arī "tikai uz papīra". 1600.g. projektēja Cēsis nodibinātā īpašu tribūnālu, kas sastāvētu no gubernātorā kā prezidenta un 3 vaivadiem kā tiesnešiem, bet arī šis institūts netika realizēts. 1599.g. nodibina 5 p i l s t i e s a s: Rīgā, Cēsīs, Tērbatā, Limbažos un Daugavpilī. Pilstiesas sastāvēja no pilskunga jeb kapitāna, viņa vietnieka jeb vicekapitāna un sekretāra jeb notāra. Pēc Polijas parauga pilstiesām piekrita 5 lietas: noziedznieku vajāšana, ielaušanās, dedzināšana, laupīšana un izvarošana.

Kodifikācijas mēģinājumi. Jau Sigismunda Augusta privilēģija paredz provinču tiesību kodificēšanu. 1566.g. gubernātors lika priekšā vidzemniekiem recipēt Kulmas tiesības (pilsēta Prūsijā), bet no tā nekas neiznāca. 1582.g. Stefāns Batorijs atļauj tiesās lietot Vidējās brunnieku tiesības. 1589.g. karālis prasa, lai vidzemnieki recipē Magdeburgas tiesības un Prūsijas tiesu iekārtas likumu, kas arī netiek realizēts. 1598.g. ordinācija atļauj vidzemniekiem izstrādāt savu kōdeku no poļu, leišu un līdzšinējām Livonijas tiesībām, t.s. "I u s t e r r e s t r e" (Z e m e s t i e s ī b a s). Šai nolūkā karālis tai pašā 1598.g.

nosūta uz Rīgu īpašu poļu komisiju, kas visu kōdifikācijas lietu uzdod Cēsu zemes tiesas sekretāram Dāvidam Hilchenam. Hilchens šo darbu veic 5 mēnešos, pie kam sastādīja zemes tiesību projektu 3 grāmatās.

1. grāmata satur 22 titulus, apskata publiskās tiesības.
2. grāmata satur 67 titulus, apskata civil- un krimināltiesības.
3. grāmata satur 31 tituli, apskata tiesu iekārtu un procesu.

Iedalījuma un sistēmas ziņā Hilchens seko 16.g.s. poļu juristiem, kuri savukārt turējās pie Justiniāna institūcijām. Tāpēc arī šai likumprojektā tiek apzināti recipētas romiešu tiesības. Kā galvenie avoti bez institūcijām tiek izlietoti vēl Polijas statūti un konstitūcijas, un Prūsijas zemes tiesības. Citiem vārdiem, Hilchens savam kōdekam par pamatu ņem gandrīz vienīgi svešas tiesības. Neskatoties uz to, karālis Sigismunds III. 1600.g. Hilchena projektu atļāva lietot kā likumu grāmatu tikai pagaidām līdz galīgam apstiprinājumam reichstāgā. Tomēr šāds apstiprinājums nekad nav dots; tamdēļ arī kōdekam nav nekādas praktiskas nozīmes. No vēlākiem kōdifikātoriem vienīgi Mengdens ir izlietojis Hilchena projektu kā savu avotu.

Atsevišķu kārtu stāvoklis poļu laikos.

Brunniecība. Kā jau aizrādīts, attiecībā uz vecām lēna muižām, brunnieki Pārdaugavas hercogistē ieguva lielu rīcības brīvību. Viņi varēja tās vismaz teorijā pārdot, dāvināt un atsavināt bez karāļa atļaujas. Tāpat attiecībā uz agrākiem ordeņa vai bīskapiju lēņiem, brunnieki ieguva paplašinātas mantojuma tiesības. Viņi varēja savās muižas nevien novēlēt saviem dēliem, kā tas bija agrāk, bet arī meitām un abēja dzimuma blakus līnijām. Tāpat pilnīgi svešas dzimtis varēja savā starpā slēgt t.s. k o p r o k a s l ī g u m u s, kas patiesībā nav nekas cits, kā mantošanas līgums pēc tagadējām civiltiesībām. Ar šiem civiltiesiskiem uzlabojumiem tika galvenokārt nostiprināts bijušās ordeņa valsts brunnieku stāvoklis, jo bīskapijās šīs tiesības brunniekiem piederēja jau pirms poļu laikiem. Šie noteikumi bija spēkā tikai attiecībā uz veciem lēņiem. Turpretim tās lēna muižas, kurās piešķīra Polijas karālis, t.s. j a u n i e l ē ņ i, tika doti ar ļoti ierobežotām tiesībām. Tā tad Sigismunda Augusta privilēģija un arī vēlākie avoti neatceļ lēna tiesības, bet tikai paplašina brunnieku rīcības tiesības. Ja agrāk mainoties lēna vīram vai lēna kungam, bija jādabū lēna investitūras atjaunošana, tad tagad šis institūts joprojām ir spēkā, bet saucās nevis par investitūru, bet par k o n f i r m ā c i j u. Tas nozīmē, ja mainoties karālim vasālis - brunnieks nebija noliktā laikā atjaunojis lēni, tad viņš muižu zaudēja. Bet tā kā daudzi kara laikā aizbēguši muižnieki noliktos terminos neieradās, lai izlūgtos lēna konfirmāciju, tad viņu muižas krita atpakaļ valsts rokās un tika no jauna izlēnotas galvenokārt poļiem un leišiem. Pretēji ordeņa laikiem, tagad sākot ar 1581.g. arī Rīgas namnieki var iegūt un valdīt brunnieku muižas. Tas izskaidrojams ar to, ka tagad no muižām vairs nav jādod personisks brunnieka dienests, ko protams, namnieks nevarēja pildīt; bet tai vietā ik no 15 arkliem zemnieku zemes bija jāstāda zem karoga 1 apbrūnots jātnieks uz sava rēķina. Tas ir t.s. j ā t n i e k a d i e n e s t s (Rossdienst). Tā ir zīme, ka brunnieks no karāļa vīra ir pārvērties par vienkāršu lielgruntnieku, lauksaimnieku jeb muižnieku.

Zemnieku stāvoklis. Kā jau aizrādīts, muižnieki uzskatīja Sigismunda privilēģiju kā spēkā esošu un, protams, arī mēģināja šīs privilēģijas normas izvest dzīvē sevišķi pret to kārtu, kas savas tiesības nevarēja aizstāvēt, tā tad pret zemniekiem. Kā jau no privilēģijas satura bija redzams, šai kapitulācijā zemnieks ir tikai objekts. Bet nevien šī privilēģija pasliktināja zemnieku stāvokli, daudz vairāk zemnieki cieta no toreizējā saimnieciskā sabrukuma. Nav jāaizmirst, ka Livonijas dēļ ilgst 25 gadus karš (1558.-1582.g.). Pēš kāda 1586.g. ceļotāja vārdiem - "Starp Rīgu un Tērbatu ne rēja suns, ne dziedāja gailis". Tā ir ārzemnieka liecība par tiem bezgalīgajiem postījumiem, ko viņš bija redzējis

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. Some fragments are visible, such as "1911" and "1912".

1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2100

savā ceļojumā pa Vidzemi. Tūrumi šajos 25 gados bija apauguši ar jaunu mežu, un zemnieki bieži vien arklā jūdza zirgu vietā, kuŗu nebija, savu sievu un meitas. Protams, bija sagrāutas nevien zemnieku saimniecības, bet arī ļoti bagāti muižnieki bija nonākuši pie ubaga spieķa, un muižnieku bērni Rīgas ielās lūdza dāvanas. Protams, ka šādos apstākļos, kad notiek tīri primitīva cīņa maizes gabala dēļ, grūti runāt par tiesībām vai vispār kādām normām. Arī cilvēka vērtība bija pavisam niecīga, jo kā tas vienmēr ir ilgos karos, nogalināt cilvēku neuzskata par pārkāpumu. Jāsaka, ka pēc šī kara poļu valdība vismaz vārdos ir mēģinājusi aizstāvēt zemniekus. Cik tas bija nopietni domāts, par to ir grūti spriest, jo šī laikmeta avoti vēl ir pilnīgi neizpētīti. Jādomā gan, ka valdības nostāšanās zemnieku pusē izskaidrojama vairāk ar baznīcpolītiskiem motīviem, proti, ar t.s. pretreformācijas kustību, kuŗas nolūks bija luterāņu atgriešana pie katoļu baznīcas. No zemnieku daudzīnātiem labvēļiem parasti tiek minēts karālis Stefāns Batorijs, kas 1586.g. prasa no Vidzemes landtāga, lai muižnieki samazina zemnieku kļaušas un nepeŗ tos ar rīkstēm. Lai gan karāļa pieprasījumā mēs lasām patētiskos vārdus, ka nekas tamlīdzīgs savas cietsirdības dēļ neesot dzirdēts visā plašā pasaulē, pat ne starp pagāniem un mežoniem, tomēr var šaubīties vai šajās spožās frāzēs tiešām slēpjas nopietni reformu nolūki, jo kā redzēsim pašā Polijā zemnieku stāvoklis itnebūt nebija labāks.

Stefāns Batorijs 1582.g. iecēla īpašu revīzijas komisiju, kuŗas nolūks bija pārbaudīt muižnieku zemturības juridisko tituli. Citiem vārdiem, katram muižniekam komisijas priekšā ar dokumentiem bija jāpierāda, kādā ceļā viņš ir ieguvis savu muižu, un kas to nevarēja, tam muiža tika atņemta un nodota tālāk poļu un leišu muižniekiem. Pamatojoties uz teikto varam secināt, ka muižu redukcija ir izdarīta jau poļu laikos.

1590.g. Varšavas reichstāgs iecēla jaunu komisiju, kuŗas uzdevums bija revidēt Vidzemes zemnieku kļaušas un nodevas valsts zemēs. No šīs revīzijas iegūstam diezgan labu ainu par poļu laiku zemnieku saimniecisko stāvokli. Zemnieku kārtā ir sadalīta pagastos, kuŗu priekšniekus sauc poļu vārdā par v o i t i e m. Pagasti savukārt apvienoti f o ļ v a r k o s j e b l o p u m u i ž ā s (vāciski Vorwerk) un pēdējie apvienoti p i l s n o v a d o s j e b k a s t e l l ā t ū r ā s.

I. Zviedru zemes revīzija.

Daudz plašāk poļu laiku saimniecisko dzīvi tēlo I. Zviedru zemes revīzija, kuŗu frontes aizmugurē izdarīja no 10. aprīļa līdz 18. jūnijam 1601.g. uz Kārļa IX. rīkojuma pamata. No šīs revīzijas ir noskaidrojies, ka saimnieciskā ziņā arī poļu laikos ir turpinājies tas pats režīms, kāds pastāvēja vācu laikos. Tāpēc arī vēl 17.g.s. sākumā ir starpība starp Rīgas virsbīskapiju un ordeņa valsti. Par pagastu sociālo stāvokli varam diezgan droši spriest, pie kam izrādās, ka ordeņa valstī 43% no visiem saimniekiem ir pilni vīri (vesela arkla saimnieki), 42% - pušelnieki un 12% ceturtnieki. Turpretīm bij. Rīgas virsbīskapijā pilnu vīru ir 33%, pušelnieku - 48% un ceturtnieku - 14%. Liels saimnieku vairums bija brīvzemnieki, kuŗiem parasti pieder vairāk nekā 1 arkls zemes un viņu pienākums bija vai nu turēt savu kara zirgu vai izpirkt savu brīvību naudā. Ja vācu laikos pagastu pienākums bija rīkot nodokļu dzīres fōgtam un citiem ierēdņiem, tad tagad tas notiek reti. Mielasta nodevas ir vai nu pārvērstas naudā vai sadalītas starp saimniekiem un saplūst kopā ar parasto desmito tiesu. Vispār agrākā pagasta iekārta sabrūk, jo ilgajos karos pagasti ir kļuvuši nevienlīdzīgi. Arī arkli ir kļuvuši dažāda lieluma, un tāpēc, lai varētu nodokļus vienlīdzīgi sadalīt starp zemniekiem, mēģina parnākt arklu ūnifikāciju, kādā nolūkā ir vajadzīgs aramzemes no jauna pārvērtēt un pārmērīt. Lietavā jau Sigismunds III. uzdod aramzemi mērīt v a l a k ā s, kuŗas lielums ir 30 - 36 morgeni atkarībā no zemes labuma. Valaka savukārt dalījās 3 laukos (pastāv 3-lauku saimniecības sistēma) j e b r i e ž ā s. Arī Vidzemē poļu laikos vismaz dažos novados ir izdarīti mēģinājumi ūnificēt arkļus uz 30 mucas vietām, pie kam mucas vieta līdzinās 1 morgenam. Citiem vārdiem, tas, kas Lietavā bija valaka, tas Vidzemē poļu laikos bija arkls. Turpretīm Latgalē zeme paliek nemērīta

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

un te, tāpat kā Krievijā, zemnieku kļaušas un nodevas nosaka pēc službām (latviešu „gaitām”), pie kam izšķir veselu gaitu, pusgaitu, ceturtdaļgaitu u.t.t. Tam ir liela nozīme, jo mēs redzam vēl 19.g.s., ka abi šie arkla jēdzieni: viens, ka arkls tiek noteikts pēc mucas vietām vai cita mēra; un otrs, ka to nosaka pēc gaitām - tās ir divas dažādas sistēmas.

Spriežot pēc 1601.g. revīzijas, zemnieka agrārtiesiskais stāvoklis ir ļoti nedrošs. Bieži saimniekus padzen no mājām un uz zemnieku zemes nodibina muižu. Laikmetam ir ļoti raksturīga kāda prāva, kas tika izspriesta 1607.g. Rīgas landfōgtejā (Rīgas pilsētas zemēs). Uz muižkunga priekšlikumu 5 saimniekus izlika no mājām un uz viņu zemes ierīkoja Piņķu muižu. Par to kāds saimnieks ļoti uztraucās un nolamāja landfōgtu, draudēdams tam pat ar bisi. Lai gan apsūdzētie saimnieki tiesā paskaidroja, ka viņi to darījuši afekta stāvoklī aiz izmisuma, tomēr zemes tiesa piesprieda vainīgam zemniekam nāves sodu. Protams, ka tādos apstākļos, kad zemnieks nevar sevi tiesā aizstāvēt; un muižniekam ir brīvas rokas nesodīti padzīt saimniekus no viņu mājām, izveidojās uzskats, ka visa zemnieku zeme pieder muižai. Ierobežota bija arī dzimtslaužu rīcības brīvība attiecībā uz kustamu mantu. T e ņ a M a i d e ļ a (Igaunijas bruņniecības priekšnieka) privātie zemnieku likumi nosaka, ka nevienam zemniekam nav atļauts pārdot savus ražojumus, pirms tie nav piesolīti muižai. Lai gan 1597.g. uz poļu revīzijas priekšlikumu landtāgs nolemj, ka zemnieki netraucēti varot vest uz pilsētām un pārdot savus ražojumus, tomēr tas bija saistīts ar klausulu: kas paliek pāri pēc kunga nodevu un parādu nolīdzināšanas. Tā kā gandrīz visi zemnieki skaitījās par muižas parādniekiem, tad arī stingri ņemot zemnieks neko nevarēja pārdot; protams, viņš to varēja darīt muižā, bet tur cenu noteica muižnieks. Kāds cits landtāgs aizliedz zemniekiem dedzināt degvīnu un izkrogēt alu, jo tās ir tikai muižnieka priekšrocības. Arī Dāvida Hilchena likumprojekts nosaka, ka dzimtslaudis un viņu bērni līdz ar kustamo un nekustamo mantu atrodas sava kunga varā un bez viņa atļaujas nedrīkst ne mainīt savu dzīves vietu, ne arī atsavināt kautko no savas kustamās mantas. Ja saimnieks bija aizbēdzis un jaunais kungs gribēja viņu izpirkt, tad šāda bēgļa tirgus cena ir tikpat cik darba zīgam.

Vidzemes zemnieku tiesisko stāvokli ļoti ļauni ietekmēja arī tas, ka šajā pašā laikā Polijas zemnieki nekādā ziņā neatradās labākā stāvoklī kā Vidzemē. Arī Polijā jau sākot ar 1496.g. zemnieki tiek piecietināti pie zemes. Tā tad arī šie tiek nodibināta novada būšana (glebae adscriptio) un līdz ar to zemnieki tiek nodoti savu dzimtskungu jurisdikcijā. Nākošos gados poļu zemnieka stāvoklis kļūst arvien ļaunāks. Piem., lai zemnieka meita nevarētu paņemt savu pūru līdzī uz svešu novadu, aizliedza zemniecām precēt cita kunga ļaudis. 1543.g. Polijas statūts atļauj muižniekiem savus zemniekus pārdot, iekļāt, novēlēt mantojumā u.t.t. 1557.g. statūts deklarē, ka t.s. zemnieku zeme ir vai nu valsts vai muižnieku zeme un zemniekiem pieder tikai lietošanas tiesības. 1573.g. likums nodod poļu zemnieku pilnīgi muižnieka varā. Muižnieks var izdot savā novadā privātus likumus, var bez apellācijas tiesāt savus ļaudis, neievērojot parastās procesuālās normas. Muižnieks var saviem dzimtslaudīm piespriest pat nāvi, spīdzinot tos, likt viņiem nogriezt ausis un degunu. Lai gan šai laikā Polijas dzimtslaudis vēl nav vergi šī vārda īstā nozīmē, jo viņiem vēl pieder kustamas mantas tiesības, tomēr muižas priekšā viņi ir tikai muižas kalpi un valaka, ko viņi apstrādā ir tikai „bandas zeme” (zeme algas vietā). Vienīgi muižniekam ir tiesība darīt alu, degvīnu, turēt krogus un dzirnavas. Citiem vārdiem, Polijas dzimtskungs ir valdnieks šī vārda publiskitiesiskā nozīmē, kāpēc viņš pats sevi bieži dēvē par „karāli” un viņa muiža ir valsts teritorija ar valsts regālijām. Ievērojot sacīto, mums nav ko nožēlot, ka poļu laikmets Vidzemē ir bijis tik īss, jo nekādas zīmes neliecina, ka pastāvēt poļu varai ilgāk, būtu kļuvis labāks Pārdaugavas hercogistes iedzīvotāju stāvoklis. Pa daļai izskaidrojums šai ziņā meklējams arī ilgajos karos, kurus Polija bija spiesta vest Livonijas dēļ, bet pa daļai vaina gan meklējama pašā Polijas satversmē, kurā karālis kā valsts galva un izpildu varas priekš-

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

nieks bija tikai rotaļa visuvarenās šlachtas rokās.

Zviedru laiki Vidzemē
(1629.-1710.g.)

Patiesībā gan zviedru laiki iesākās agrāk. Mēģināsim īsumā raksturot tos politiskos un saimnieciskos apstākļus, kādos atradās Vidzeme laikmetā līdz 1629.g., jo šai gadā ar *A l t m a r k a s* pamieru Gustavs Ādolfs ieguva arī juridiski Vidzemi un Igauniju kā Zviedrijas provinci. Turpretīm Latgale šai laikmetā joprojām paliek pie Polijas. Formāli cīņa starp Poliju un Zviedriju notika troņa mantošanas dēļ; pie kam *V a s a s* dinastijas valdnieks Sigismunds III. bija Polijas karālis un līdz ar to, protams, katolīcisks un tai pašā laikā (tā kā tā bija zviedru dinastija) viņš pretendē arī uz Zviedrijas troni. Tamdēļ izcēlās 1600.g. karš starp Zviedriju un Poliju, pie kam protestantiskā Zviedrijā šai laikā valda Kārlis IX. (Gustava Ādolfa tēvs). Patiesībā aiz šīs dinastiju cīņas slēpjas svarīgāki konflikti. Polija ar savu karāli Sigismundu III. ir tikai Habsburgu monarchijas un jezuitu vadītās pretreformācijas kustības avangarde. Šīs katoliskās koalīcijas nolūks ir pārsviest Spānijas floti Baltijas jūrā un līdz ar to likvidēt protestantisko Ziemeļ-Eiropu. Tamdēļ, it dabīgi, Zviedrija bija spiesta nodrošināt sevi paplašinot savas dabiskās robežas aiz Baltijas jūras uz Krievijas, Polijas un Prūsijas rēķina. Ja Rietum-Eiropā tā tad notiek divu pasaļu sadursme: no vienas puses medievālā (viduslaiku) Eiropa ar savu mācību par vienu universālo baznīcu, vienu universālo Romas impēriju; tad no otras puses: pret to cīnījās jaunā Eiropa, kuŗa protestantisma formās atzina politikā tā saucamās politiskā līdzsvara principu (nevis universālismu) un līdz ar to nacionālās valstis, bet garīgā ziņā cīnījās pret katolicisma dogmām un prasa sev ticības brīvību, kaut arī ne šī vārda modernā nozīmē. Tas ir viens laikmeta raksturīgs konflikts.

Ctrkārt, Austrum-Eiropā iestājas chaoss Krievijā Rjuriku dinastijai beidzoties un jauno dinastiju meklējot - t.s. "juku laiki". Un, lūk, šai juku laikā arī Zviedrija pretendē uz Krievijas troni tāpat Vasas dinastija, kuŗas rokās jau toreiz atradās nevien Zviedrija, bet arī Polija un pat ar zināmu vēsturisku pamatu, jo pirmā krievu dinastija bija arī zviedru dinastija, t.i. Rjuriku dinastija. Bet šai laikā arī Krievijā, beidzot, dabūja virsroku nacionālais virziens un nāk pie varas Romanovi, kas valda līdz Krievijas oktobra revolūcijai. Tā tad zviedru laiku sākumā Eiropa atradās tādā pašā chaosa stāvoklī, kādā viņa atradās pasaules kara laikā un pa daļai vēl tagad. Chaosā ar drošu roku iejaucās Kārlis IX. un sevišķi viņa dēls Gustavs Ādolfs, kas arī izšķīra politisko stāvokli ar savām militārām uzvarām. Sākās t.s. 30.g. karš, kuŗu noslēdz gan jau pēc Gustava Ādolfa nāves *V e s t f ā l e s* miera līgums 1648. gadā, kas ir 30.gadu kara likvidācijas akts. Pēc tam Eiropā tiek uzsākta pilnīgi jauna vēstures lappuse, sevišķi, starptautisko tiesību laukā.

Un kā tas gandrīz vienmēr ir bijis, ka visās Eiropas lielās katas-trofās vienmēr tiek ierauta arī Igaunija un Latvija, tā arī šoreiz, karš, vispirms, cīnās ar Poliju tiek izkarots Igaunijā un Vidzemē; pie kam ar dažādu kara laimi Vidzemes cietokšņi un pagasti iet no rokas rokā. Karām pievienojas stichija, tā tad nenovēršami dabas spēki: milzīgs nepieredzēts aukstums, pastāvīgais kara pavadonis - mēris, un, protams, arī bads. Zviedru armijas virspavēlnieks Nasavas (Nassau) grāfs *J ā n i s* 1601. gadā raksta par Vidzemi:

"Šis nabaga zemes bēdīgais stāvoklis nav aprakstāms. Tamlīdzīgu postu nekur un nekad neesmu redzējis. Karaspēkam nav pārtikas un pulvera pat priekš trim dienām. Zemnieku labība, zirgi un lopi ir atņēmti un viņi paši aizbēguši."

1602.g. oktobrī kāds oficiāls ziņojums vēsta:

"Viss bez izņēmuma ir nopostīts, nodedzināts, nokauts. Daudz jūdžu garā ceļā nevar sastapt nevienu dzīvu cilvēku. Kas nav nogalināti, tie bāda dēļ ir tik tāl pagrimuši, ka nevien nokauj viens otru un apēd, bet pat zog zagļus no karātavām un slepkavas no bendes rata, lai aprītu viņu līkus."

The first part of the history of the United States is the history of the colonies. The colonies were founded by Englishmen who sought freedom and opportunity in a new world.

The second part of the history of the United States is the history of the struggle for independence. The colonies fought a war against Great Britain to become a free and sovereign nation.

The third part of the history of the United States is the history of the formation of the Constitution. The framers of the Constitution sought to create a government that would protect the rights of all citizens.

The fourth part of the history of the United States is the history of the expansion of the nation. The United States grew from a small coastal strip to a vast continental empire.

The fifth part of the history of the United States is the history of the Civil War. The Civil War was a struggle over the issue of slavery, which ultimately resulted in the preservation of the Union.

The sixth part of the history of the United States is the history of the Reconstruction era. This period was marked by the struggle to rebuild the South and to secure civil rights for African Americans.

The seventh part of the history of the United States is the history of the Progressive Era. This period was characterized by reforms in government, industry, and society.

The eighth part of the history of the United States is the history of the World War era. The United States entered World War I and World War II, which shaped the modern world.

The ninth part of the history of the United States is the history of the Cold War era. This period was marked by the rivalry between the United States and the Soviet Union.

The tenth part of the history of the United States is the history of the modern era. This period is characterized by rapid technological advancement and global interconnectedness.

The eleventh part of the history of the United States is the history of the 21st century. This period is marked by the challenges of globalization, terrorism, and climate change.

The twelfth part of the history of the United States is the history of the future. The future of the United States is uncertain, but it is clear that the nation will continue to play a significant role in the world.

The thirteenth part of the history of the United States is the history of the present. The present is a time of great opportunity and challenge for the United States.

The fourteenth part of the history of the United States is the history of the past. The past is a source of wisdom and inspiration for the future.

The fifteenth part of the history of the United States is the history of the future. The future is a time of great promise and potential for the United States.

The sixteenth part of the history of the United States is the history of the present. The present is a time of great opportunity and challenge for the United States.

Gustava Ādolfa reformas.

I. zviedru zemes revīzija no 1601. g. dod pārskatu par Vidzemes tautsaimniecību pirms kara. Tur pretīm divas nākošās revīzijas, kas izdarītas uz Gustava Ādolfa pavēli, proti: 1624. un 1630. g. rāda mums pilnīgu pēc-kara sabrukuma ainu. 23 draudzēs bija pavisam 5158 zemnieku mājas, no kurām poļu - zviedru karā bija nopostītas 53%, pie kam atsevišķos novados postījumu procents ir vēl lielāks, sevišķi Ziemeļvidzemē, kur postījumi svārstās ap 60 - 70%. Rēķinot pēc arkliem - aplaužoti bija tikai 1331; no tiem kļaušas spēja dot, vispāri kārtīgi saimniekot, vairs tikai 36%.

No tā mēs redzam, ka Vidzemē postījumi poļu - zviedru kara laikā ir daudz lielāki nekā pasaules karā, jo 64% bija saimniecības nespējīgas mājas. To liecina arī ziņas par inventāru. Uz 5158 mājām bija tikai vairs 2991 zirgs un 3143 liellopi. Tā tad ļoti daudz mājās nebija vairs neviena zirga un pat liellopa.

Bez tam raksturīgi no šīs statistikas ir tas, ka attiecība starp zirgu un liellopu skaitu ir 1 : 1,05; turpretīm pirms pasaules kara šī attiecība bija 1 : 4. Tā ir liecība, ka 17. g. s. sākumā pastāv graudkopība. Lopkopībai šai laikā nav itnekādas nozīmes. Tālāk, ja mēs salīdzinām aplaužotos arkļus pēc viņu lieluma, pēc viņu tipiēm, tad dabūjam zināt, ka 45,5% bija pusarkla saimnieki un 27,5% bija vesela arkla saimnieki, turpretīm ceturtnieku ir 21%. Valdošais tips ir pusarklinieki. Kā jau aizrādīts, jau poļu laikos dažos novados sāka mērit zemi, lai arkļus varētu ūnificēt. Protams, tajos laikos tiek mērīta vienīgi aramzeme.

Izrādās, ka 17. g. s. sākumā Latvijā bija vēl divejādi arkli lieluma ziņā: t. s. v ā c u a r k l i un p o ļ u a r k l i. Poļu arkla lielums bija ap 180 pūrvietas, bet vācu arkla lielums ap 60 pūrvietas aramzemes un tā bija sadalīta 3 laukos un 20 šņorēs jeb morgenos. Kā jau teikts, valdošais saimniecības tips ir trijlauku sistēma, tā tad katrā laukā sēj 20 pūrus labības. Tikai Rīgas tuvumā šur tur ir jau nodibināta četrlauku sistēma.

Zemnieku kļaušas.

Zemnieku zeme ir apgrūtināta tāpat kā agrāk ar kļaušām un nodevām, pie kam 1624. g. Vidzemes muižnieki dabūja iknedēļas ap 7000 kļaušu dienas, pie kam nedēļu darbiniekus sūtīja 65% no visām mājām un 3 dienu darbiniekus 30%. Dažās muižās ikdienas bija vairāk kā 100 darbinieku. Tāda muiža ir jau samērā ļoti liels rūpniecības uzņēmums, piem., Burtnieku muižā bija 182 strādnieki ikdienas, Valmierā - 150. Protams, tas nenozīmē, ka muižas lauki bija ļoti lieli, bet gan liecina par kļaušu darbu mazvērtību, jo viens darbinieks varēja apart un nokopt tikai 4 - 8 pūrvietas gadā. Algots darba spēks pastāv tikai dažās ļoti mazās muižās.

Zemnieku nodevas.

Nemšu tipisku piemēru no Valmieras. Viens pilna arkla vīrs Valmieras novadā deva muižai ikgadus šādas nodevas.

I. nodevu grupa: 9 mārkas naudā un 1 aitu. Abas šīs nodevas sastāda atliekas no bijušām pagasta mielasta nodevām, un to sauc par "Wackenge-rechtigkeit" (v a k a s t i e s u).

II. nodevu grupa ir t. s. k u n g a t i e s a, kas apvtēra šādas nodevas no 1 arkla: sieks kviešu, 4 pūri rudzu, 4 p. miežu, 4 p. auzu; tālāk, sieks zirņu, sieks rāceņu un sieks kāpostu, katrs desmitais biškoks, 10 olas, 4 vistas, pods līnu, pods kaņepāju, 1 valgs, 1 maiss, pods apiņu, vezums siena, 1 ass malkas, 10 grīstis salmu. Protams, tas ir tipisks nodevu registers, kas dažādos novados tiek individuālizēts, tā piem., dažās vietās bija jādod nevis desmitā tiesa no medus, bet vesela puse. Citur bija tāda kārtība, ka vienu gadu saimnieks deva maisu, bet otru - kriju pūru. Citur saimniekiem bija jādod 10 sētas mieti gadā un gandrīz visur riekšava sinepju (toreiz sinepes saimnieki audzēja dārzā). Tā tad redzam, ka zemnieku saimniecībām ir i n n ā t ū r ā jā-uztur visa muižas saimniecība. Teorētiski saimniekiem jādod viss tas, kas ir vajadzīgs muižai.

Brīvzemnieku skaits zviedru laiku sākumā ir stipri samazinājies, jo ilgajos karos brīvzemnieki, kuriem bija jāiet karā kā jātniekiem, bija vai nu krituši kaujās, vai arī tiktāl saimnieciski izpostīti, ka vairs nevarēja maksāt t.s. b r ī v ī b a s n a u d u. Zināmā mērā agrāko brīvzemnieku stāvokli iegūst pagasta amata vīri: stārsti jeb pagasta vecākie, šķilteri un tiesneši. Bez tam 3 brīvgadus dabūja visi jaunsaimnieki, kādu šai laikā Vidzemē ir ļoti liels procents, pie kam tie sastādījās no Kurzemes, Lietavas un Igaunijas bēgļiem. Kara laika dēļ šādi bēgļi nodzīvo svešā novadā 20 un vairāk gadus - neatprasīti, un līdz ar to uz noilguma pamata kļuva par dzimtsļaudīm jaunā dzīves vietā.

Ko zviedru valdība ir darījusi, lai saimniecisko postu pamazām likvidētu un lai nodibinātu arī Vidzemē to tiesu iekārtu, kāda pastāvēja Zviedrijā? Ja mēs salīdzinām Zviedriju un Poliju, tad starp tām redzam ļoti svarīgu starpību, kas arī uz Vidzemes likteni atstāja dziļu iespaidu. Izšķiroša nozīme ir tam, ka Polijā zemnieki šai laikā atradās vēl ļaunākā stāvoklī nekā Vidzemē. Turpretīm Zviedrija nekad nav pazinusi dzimtsbūšanu, kāpēc arī zviedru tauta un zviedru valdnieki uzskatīja šo institūtu kā likumiem un kristīgai ticībai pretīgu. Ja arī Polijā pastāv reichstāgs jeb seims, tad tomēr arī šai ziņā Zviedrijā ir pavisam cita iekārta. Polijas seimā patiesībā ir reprezentēta tikai šlachta. Turpretīm Zviedrijas r ī k s d a g ā ir reprezentētas visas kārtas, tā tad tā ir kārtu saeima, proti: bruņnieku, garīdznieku, namnieku un zemnieku. Bez tam Kārlis IX. politiskos nolūkos deva pārstāvību reichstāgā arī armijai, proti, virsniekiem. Gustava Ādolfa laikā valsts kanclērs Uksenšerna (Oxenstjerna) 1617.g. izstrādāja jaunu reichstāga likumu, kas paredz 4 kūrijas jeb kārtas. Tā tad te ir tā pati kūriju sistēma, kas bija vecā Livonijas landtāgā, tikai kūrijas ir citas. Katra kūrija apspriež lietas un balso atsevišķi. Par rezultātiem paziņo karālim, un tikai pēc tam tiek sasaukta plenārsapulce, kurā lēmums iegūst vispārēja likuma spēku tikai tad, ja par to ir nodotas visas, resp. 4 balsis. Tikai policejiska un saimnieciska rakstura normas karālis varēja izdot sazinoties ar dažām kūrijām; bet reichstāgā vienmēr likumdošanas iniciatīva paliek karāļa prerogātīva. Tā tad Zviedrijā šai laikā ir kārtu monarchija, pie kam monarcha varu ierobežo valsts saeima jeb reichstāgs un valsts padome jeb reichsrāts.

2. 1627.g. tiek nodibināta īpaša t.s. slepenā reichstāga komisija, kas starpsesiju laikā izšķīra svarīgas un steidzamas valsts lietas. Bruņniecībai pašai bija savi jāuztur sesijas laikā, turpretīm pārējās kārtas dabūja dietas (dienas naudas). Sesiju slēdzot atsevišķi reichstāga locekļi varēja iesniegt karālim sūdzības, kuŗš tās vai nu personīgi izšķīra, jo viņam kā monarcham piederēja arī augstākā tiesas vara, vai arī tās nodeva attiecīgām tiesām.

1626.g. Gustavs Ādolfs izdeva Brunnieku nama likumu, ar ko dota pirmā rakstītā satversme. Pēc šī likuma brunnieku nams sastāv no 3 soļiem:

- 3.
- I. k u n g u s o l s ar 3 grāfu un 8 brīvkungu dzimtīm;
 - II. b r u ņ n i e k u s o l s, kurā reprezentētas 22 dzimtis, kas bija cēlušās no karāļa padomniekiem; un
 - III. m u i ž n i e k u s o l ā bija reprezentētas 120 muižnieku dzimtis. Pēdējā bija daudzi zemnieku dēli, kuŗi kā virsnieki par kara nopelniem bija paaugstināti muižnieku kārtā. Brunnieku nama priekšnieku jeb maršālu iecēla karālis.

Tās ir svarīgākās valststiesiskās reformas, kas izdarītas Gustava Ādolfa laikā.

Pēc Gustava Ādolfa nāves (1632.) nāca uz troņa viņa nepilngadīgā meita K r i s t ī n a un līdz ar to bija vajadzīga satversmes maiņa. Lieta tā, ka Zviedrija, sākot ar Vasas dinastiju, tā tad ar Gustava Ādolfa vectēvu Gustavu I., bija dzimta monarchija. Tas nozīmē, ka karāļa vara tiek mantota. Protams, ka dzimtai monarchijai ir lielas priekšrocības salīdzinot ar agrāko t.s. vēlēto monarchiju, jo vēlētais karālis

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and is difficult to decipher due to low contrast and blurriness.

vienmēr atrodas to politisko partiju un grupu varā, kas viņu vēlē. Tāpēc vēlētās monarchijas karāļa vara ir ļoti nestipra. Dzimtai monarchijai šo trūkumu nav, protams, tad, ja karāļa dinastija ir spējīga garīgā ziņā, - kāda bez šaubām bija Vasas dinastija. Bet arī dzimtai monarchijai ir viens ļoti liels, grūti novēršams, trūkums, proti: ja pēc viņa nāves par viņa pēcteci nāk mantošanas kārtībā nepilngadīgs vai pat mazgadīgs valdnieks. Tad karāļa vārdā valda, un parasti bez kādas atbildības, viņa aizbildņi. Tā arī tagad, ilgā Kristīnas aizbildniecības laikā arī Zviedrijā nāca pie varas t.š. v a l s t s p a d o m e, kas bija augstās muižniecības orgāns. Šī padome sastāv no 25 locekļiem, kuŗus no kungu sola iecēla karālis. Pēc likuma burta valsts padome šod karālim vienīgi padomu politiskās lietās, tomēr patiesībā valsts padome centās valdīt un saistīt monarcha gribu. Kārlis IX. gan valsts padomi pārreformēja, un atstāja viņai tikai augstākās tiesas funkcijas; bet Gustavam Ādolfam nākot pie varas bija jāsolās arī atzīt valsts padomi kā pārvaldes orgānu. Tikai Kārlim XI. 1680.g. izdodas reichstāgā panākt no 3 zemākām kārtām šādu atzinumu.-

Likumos minētā formula: "karālim jāvalda ar valsts padomes padomu" iztulkojama tai nozīmē, ka pilngadīgs karālis pēc sava ieskata var gan lūgt padomu politiskās lietās, bet tas viņu nesaista; jo atbildīgs karālis ir vienīgi Dievam, nevis valsts padomei.

Kā mēs redzēsīm vēlāk, šim atzinumam bija ārkārtīgi liela nozīme Zviedrijas valsts dzīvē un arī attiecībā uz Vidzemi, jo Kārlis XI. ar to kļuva absolūts monarchs, kuŗš nebija vairs spiests atbalstīties uz bruņniecību, bet uz 3 pārējām zemākām kārtām.

1634.g. S a t v e r s m e.

Šī valdības izstrādātā formula (satversme) paredz nevien valsts padomes kompetenci, bet arī reichstāga sastāvu. Pēc šīs 1634.g. satversmes Zviedrijas reichstāgā ir 5 kārtas.

- I. valsts padome un bruņnieku nams;
- II. armijas pārstāvji;
- III. bīskapi ar 2 sava domkapitula locekļiem un 1 mācītāju ik no 2 draudzēm;
- IV. katras pilsētas birgermeistars un 1 rātes kungs;
- V. no katra pagasta 1 zemnieku delegāts.

Praksē gan arī tagad bija 4 kārtas, jo virsnieki jeb armijas pārstāvji bija muižnieki un balsoja kopā ar pirmo kārtu. Visiem reichstāga locekļiem bija jābūt vecās Zviedrijas vai Somijas iedzīvotājiem, tā tad galvenās provinces nebija reprezentētas reichstāgā. Kas attiecās uz Vidzemi, tad te bija divejāds stāvoklis. Zviedru muižnieki, kuŗiem bija muižas Vidzemē un kas bija Stokholmas bruņnieku nama locekļi, - līdz ar to bija reichstāga locekļi. Turpretīm vecā Vidzemes muižniecība nekādas balstības reichstāgā nebaudīja. Tā tad zviedru laikos ir cita kārtība nekā poļu laikos; jo taču uz Polijas seimu Vidzemes landtāgs sūtīja 6 deputātus, turpretīm Vidzemes landtāgam nav nekādas pārstāvības tiesības Zviedrijas reichstāgā.

Blakus vispārējiem reichstāgiem steidzīgos gadījumos sasauca reichstāga komiteju, kuŗā nebija reprezentēti zemnieki un zemākie garīdznieki. Bez tam, tā kā tikai karālis varēja reichstāgu sasaukt, tad karāļa nepilngadības laikā reichstāgs nemaz nesanāca, un tā tad valdīja neatbildīga valdība. 1634.g. valdības formula paredz arī aizbildņu valdību jeb pavaldonību: karāļa mazgadības, slimības vai prombūtnes gadījumā. Pavaldonība sastāv no 5 valsts kollēģiju prezidentiem, par kādiem iecēla tikai valsts padomes locekļus, tā tad pavaldonība ir atkarīga no valsts padomes. Gustava Ādolfa laikā Zviedrijā ir 5 valdības kollēģijas (tagad ministrijas): valsts kanceleja, admirālitāte (jūras lietu ministrija), kara ministrija, tiesas kollēģija un t.s. norēķinu kambaris (tagad. valsts kontrole).

Pavaldonība nedrīkstēja, vismaz uz papīra, izdot nevienu jaunu vispārēju likumu nedz jaunu privilēģiju, nedz iecelt kādu muižnieka kārtā,

nedz arī atsavināt valsts mantu. Ja arī tas būtu noticis, tad karālis, kļūdams pilngadīgs, varēja visus šos valststiesiskos aktus anulēt; protams, to varēja darīt tikai tāds karālis, kas bija pietiekoši stiprs, lai rīkotos neatkarīgi no valsts padomes; jo pavaldonība, taču, patiesībā bija tikai valsts padomes izpildu orgāns. Pavaldonībai ir sevišķa nozīme Vidzemes dzīvē, jo Vidzemes muižniecība visas savas priekšrocības ir ieguvusi taisni pavaldonības laikos.

Provinču civilā pārvaldība bija uzticēta 23 pilskungiem un militārā pārvalde cietokšņu komandantiem. Kā pilskungi, tā komandanti tika iecelti uz 3 gadiem un šim laikam notekot, viņiem bija jāierodas Stokholmā sniegt savas darbības pārskatu. Pārējie ierēdņi formāli bija amatā tikai vienu gadu. Pēc tam viņiem bija jāierodas galvas pilsētā uz t.s. ierēdņu dienu jeb ierēdņu saeimu un jādod pārskats par savu amata laiku. Amati ir algoti un ierēdņu noziedzībām un nolaidībām seko prokurors, kuŗu toreiz sauca par „fiskālu”. Ģenerālgubernatora amatus iekārotās provincēs ieņēma valsts padomes locekļi. Toreizējai Zviedrijai ir raksturīgi tas, ka 1634.g. reichstāgs deklarē, ka visus valsts amatus var ieņemt katrs, kas likumīgā laulībā dzimis, vienalga vai viņš cēlies no bruņniekiem vai zemniekiem. Te mēs redzam to pašu kārtību, kas tagad pa daļai pastāv Anglijā, kur, ja arī augstais amats prasa piederību pie bruņniecības, tad karālis ar īpašu aktu var iecelt katru strādnieku vai zemnieku bruņnieka kārtā. Tomēr faktiski, bez šaubām, Zviedrijas satversme šai laikā ir aristokratiska un valdot nepilngadīgiem valdniekiem izvēršas par oligarhiju.

Vidzemes valststiesiskās attiecības ar Zviedriju.

Vidzemes attiecības pret Zviedriju nosaka 2 līgumi. 1629.g. Altmarkas pamiera līgums, kas faktiski turpinājās līdz 1660.g., kad Zviedrija un Polija noslēdza formālu miera līgumu Olivā. Tikai ar šo līgumu Polija formāli nodod Vidzemi un Igauniju Zviedrijai. Protams, šais līgumos nav nekas teikts par Vidzemes un Zviedrijas valststiesiskām attiecībām un jāsaka vispār, tās bija neskaidras pašiem toreizējiem valstsvīriem. Jautājums kļuva akūts sakarā ar muižu redukciju 1681.g., kad Vidzemes bruņniecības delegāts izstrādāja īpašu memorandu, kuŗā aizstāvēja vidzemnieku uzskatu, ka Zviedrijas reichstāgam neesot tiesība novienā jautājumā lemt par Vidzemi, jo starp tām pastāvot tikai personāla ūnija. Protams, tas nav pareizi, jo personāla ūnija ir 2 suverenu valšku gadījuma apvienība zem viena valdnieka. Tā kā šo apvienību nenodibina valšku līgumi, tad arī nerada nekādu tiesisku kopību. Tā tad šī formula ir neizdevīgi izraudzīta un nevar izskaidrot Zviedrijas un Vidzemes attiecības. Nelai-me ir tā, ka starp Vidzemi un Zviedriju Gustava Ādolfa laikā netika slēgtas formālas kapitulācijas (padošanās līgumi). Tāpat ne Kārlis IX., ne Gustavs Ādolfs neapstiprināja vidzemnieku poļu laiku privilēģijas.

Ja nu ne kapitulācijas, ne miera līgumi neprecizē Zviedrijas un Vidzemes attiecības, tad, protams, tās bija iespējams dažādi tulkot. Neviens arī patiesībā skaidri nezināja kur beidzās reichstāga kompetence un kur sākas Vidzemes landtāga kompetence. Arī Stokholmas bruņnieku namā domas šai jautājumā dalījās, bet reichstāgs atzina, ka viņš ir kompetents lemt par Vidzemes lietām, it pareizi sprieždams, ka Zviedrijas likumiem jābūt spēkā arī tās provincēs. Tā bieži vien strīds grozījās ap to, vai kāds reichstāga izdots akts ir likums vai nē, jo no otras puses nevarēja noliegt Vidzemes landtāga tiesību lemt līdzī nodokļu un budžeta lietās, jo še patiesībā lieta grozās ap naudas jautājumiem. Un, kā Jūs atminēsaties, viduslaikos arī parlamentā doktrīnā pastāv uzskats, ka par svešu naudas maku neviens nevar lemt. Avotos vēl ilgu laiku lietoja veco poļu nosaukumu, proti, „Erdaugavas Livonija” un tās valststiesisko stātusu apraksta vārdiem „province”, „Fürstentum” (firsta valsts) vai vienkārši „Land” pretstatā pašai Zviedrijai – „Reich” vai arī „die Krone” (karāļa valsts).

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

The history of the United States is a story of growth and expansion. From a small collection of colonies on the eastern coast, it grew into a vast nation that spanned the continent. The early years were marked by struggle and conflict, but the spirit of independence and self-determination prevailed. The American Revolution was a turning point, leading to the birth of a new nation. The years following were a period of rapid growth and development, as the United States expanded westward and became a major power on the world stage.

The American Revolution was a defining moment in the nation's history. It was a struggle for freedom and self-governance, fought against the British Empire. The revolution led to the adoption of the Constitution, which established a system of checks and balances and a federal government. The years following the revolution were a period of rapid growth and development, as the United States expanded westward and became a major power on the world stage.

The American Revolution was a defining moment in the nation's history. It was a struggle for freedom and self-governance, fought against the British Empire. The revolution led to the adoption of the Constitution, which established a system of checks and balances and a federal government. The years following the revolution were a period of rapid growth and development, as the United States expanded westward and became a major power on the world stage.

The American Revolution was a defining moment in the nation's history. It was a struggle for freedom and self-governance, fought against the British Empire. The revolution led to the adoption of the Constitution, which established a system of checks and balances and a federal government. The years following the revolution were a period of rapid growth and development, as the United States expanded westward and became a major power on the world stage.

The American Revolution was a defining moment in the nation's history. It was a struggle for freedom and self-governance, fought against the British Empire. The revolution led to the adoption of the Constitution, which established a system of checks and balances and a federal government. The years following the revolution were a period of rapid growth and development, as the United States expanded westward and became a major power on the world stage.

Ģenerālgubernātors.

Pārdaugavas Livoniju pārvalda karāļa iecelts ģenerālgubernātors, kuŗa rezidence sākot ar 1642.g. ir Rīga. 1673.g. arī Igaunijā nodibina atsevišķu ģenerālgubernātoram amatu. Ģenerālgubernātoram padoti Rīgas un Rēveles gubernātori, pie kam Rīgas gubernātors vajadzības gadījumā izpilda arī ģenerālgubernātoram vietu. Vidzemes ģenerālgubernātoram tiesības un pienākumus nosaka Kristīnas izdotā instrukcija no 1645.g. Instrukcija atgādina, ka ģenerālgubernātors ir vice-karālis, ka viņš atrodas karāļa vietā un viņa prombūtnē valda karāļa amatu un līdz ar to ir uzskatāms par Livonijas galvu un pavēlnieku. Tā tad ģenerālgubernātors kā faktiski, tā juridiski atvieto karāli provincēs un tamdēļ viņu ieceļ karālis no valsts padomes locekļu vidus.

Kādas ir šī vicekarāļa funkcijas? Tāpat kā karālis viņš Vidzemē valda nevien laicīgās, bet arī garīgās lietās, nevien civīlās, bet arī militārās. Kā garīgo lietu pārziņim viņam ir nodota Tērbatas virskonsistorija un Tērbatas universitāte, kā arī visas citas skolas, baznīcas, patvermes u.t.t. Kā civīlpārvaldnieks ģenerālgubernātors ir arī ģenerālprokurors, kuŗa uzraudzībā atrodas Vidzemes augstākā tiesa - Tērbatas hoftiesa, kuŗas spriedumu viņš liek izpildīt. Viņam arī jāseko, lai šai provincē tiek ievērotas majestātes tiesības un karāļa regālijas, neaizskarot ne pilsētu, ne brūniecības privilēģijas; bet arī neiejaucoties viņu politiskos strīdos; viņa pārziņā arī atrodas visas satiksmes lietas un kā zināms, taisni zviedru valdība ir šai ziņā ļoti daudz darījusi Vidzemē. Tiek nodibināta kārtīga pasta satiksme ar pasta zirgiem starp Rīgu un Tērbatu, Rēveli un Narvu. Ceļinieku atpūtai tiek ierīkoti krogi un uzlikts muižām pienākums labot ceļus un tiltus. Kā finanču pārziņis ģenerālgubernātors pārziņā pilsētās muitas un ostas nodokļus, uz laukiem - t.s. krona stacīnu (Stativu). Beidzot, ģenerālgubernātors ir arī augstākais kara priekšnieks, kuŗam jāseko, ka cietokšņi, kas atrodas uz Krievijas, Polijas un Lietavas robežām, ir vienmēr labā kārtībā. Šādi cietokšņi bija Daugavgrīva, Rīga, Koknese, Aiviekstes skanste (jo pa Aivieksti gāja robeža starp Zviedrijas Vidzemi un Polijai piederošo Latgali), Tērbata un Neuhausena Igaunijā. Viņam ir arī tiesības vakantās vietās iecelt garnizona priekšniekus, kuŗus pēc tam amatā apstiprināja pats karālis. Viņam ir arī īpaša ģenerālgubernātoram kanceleja ar 2 sekretāriem un 1 grāmatvedi. Tālāk, ļoti svarīgi ir tas, ka tiek nodibināts īpašs gubernātoram a r c h ī v s, kas līdz pasaules kaŗamatradās Rīgas pilī un tagad Tērbatā. Tas ir viens no vissvarīgākiem arhīviem mūsu vēsturē. Pašam ģenerālgubernātoram bija ik gadus līdz 1.septembrim jāiesūta darbības pārskats karālim (1.septembrī beidzās saimniecības gads) un ik pa 3 gadiem reizi personīgi jāierodās Stokholmā pie karāļa. No Vidzemes pirmiem ģenerālgubernātoriem vislielākā nozīme tiesību vēsturē ir Johanam Sitem (Skytte), kas ir amatā no 1629. - 1634.g., un kuŗš ir patiesībā nodibinājis Vidzemes tiesisko iekārtu. Šite ir Hugo Grocija skolnieks un priekš tiem laikiem pārāk radikāls valstsvīrs, kuŗu uzskata par modernās ierēdņu valsts ideologu, kuŗš bija principiāls muižniecības ienaidnieks un prasīja absolūtu karāļa varu.

Zemes padome (Landesrat).

Blakus ģenerālgubernātoram Vidzemē pastāv otrs orgāns, tāpat kā Zviedrijā blakus karālim pastāvēja valsts padome (reichsrats), tā Vidzemē šo otro orgānu pie ģenerālgubernātoram sauca par "Landesrat" (zemes padome). Šo zemes padomi vēlāk sauca par landrātu kollēģiju, un šādas iestādes sākumi meklējami jau 13.g.s. Dānijas hercogistē Hārijā un Virijā, kas saucās arī "Landesrat". Pēc Igaunijas "zemes padomes" parauga vēlāk arī Latvijā, sevišķi Rīgas virsbīskapijā, nodibina t.s. Stiftsrat (bīskapijas padome). Zemes padome zviedru laikos Vidzemē tiek nodibināta Kristīnas pavaldonības laikā 1643.g.

Zemes padome sastāv no 6 locekļiem: 3 zviedru un 3 Vidzemes muižniekiem, kuŗus vēlēja brūniecība uz visu mūžu un ieceļ amatā ģenerālgubernātors. Tā kā toreiz bija 3 apriņķi, tad no katra apriņķa vēlēja vie-

The first part of the report deals with the general situation in the country. It is noted that the economy is showing signs of recovery, but that the unemployment rate remains high. The government is expected to take further measures to stimulate growth and create jobs.

In the second part, the focus is on the agricultural sector. It is mentioned that crop yields have improved compared to the previous year, but that there are still concerns about weather conditions and access to resources. The government is working to provide support and assistance to farmers.

The third part of the report discusses the social and educational aspects. It is noted that there has been progress in improving the quality of education and healthcare services. However, there are still challenges in terms of access and affordability, particularly in rural areas.

The fourth part of the report covers the environmental and infrastructure sectors. It is mentioned that there has been an increase in investment in infrastructure projects, which is expected to improve connectivity and economic activity. At the same time, there is a growing concern about environmental degradation and the need for sustainable development.

The fifth part of the report discusses the international relations and trade aspects. It is noted that the country has been actively engaged in trade negotiations and has signed several trade agreements. This is expected to boost exports and attract foreign investment.

The sixth part of the report covers the political and governance aspects. It is mentioned that the government is committed to transparency and accountability, and is working to improve the efficiency of public administration. There are also concerns about corruption and the need for stronger legal frameworks.

In conclusion, the report highlights the progress made in various sectors, but also identifies the challenges that remain. It is expected that the government will continue to implement reforms and policies to address these challenges and achieve sustainable development.

nu zviedru un otru vācu tautības landrātu. Bet jau 1648.g. Kristīna atļauj landrātu skaitu pavairojot uz 12. Tā kā toreiz bija 3 (Cēsu, Tērbatas un Pērnavas) apriņķi, tad pēc likuma būtu jāvēl zviedri un vidzemnieki vienādā skaitā, resp. 2 zviedri un 2 vidzemnieki no katra apriņķa; bet tā bija tikai teorijā, jo Vidzemes muižnieki bija landtāgā vairākumā, un tāpēc - vai nu zviedru landrātus nevēlēja nemaz, vai formas dēļ tikai 2, 3.

Landrātu uzdevums ir palīdzēt generālgubernātoram visās lietās, kas attiecās uz Vidzemes labklājību, bet jo sevišķi, landrāti pieņem no sava apriņķa sūdzības un ziņojumus un tos nodod generālgubernātoram vai landtāgam. Bez tam 1648.g. Kristīna atļāva 3 landrātiem ieņemt piesēdētāju vietas hoftiesā. Bet jau sākot ar 1650.g. generālgubernātoru kanceleijā nodibina t.s. valdības padomniekus, kuri pamazām izspiež landrātus un tie kļūst vairs tikai par brūniecības uzticības personām, kas nodarbojas ar brūniecības lietām. 1694.g. Kārlis XI. galīgi likvidēja landrātu kollēģiju, kas bija represija pret brūniecību par viņas pretošanos valdībai, bet krievu laikos landrātu kollēģija atkal tiek atjaunota.

L a n d t ā g s.

Landtāgs jeb konvents (zviedru laiku nosaukums) ir trešais valststiesiskais orgāns. Starp šo zviedru laiku un Livonijas landtāgu nav nekā kopēja. 17.g.s. landtāgs ir uzskatāms par agrākā mantāga, bet nevis vecā Livonijas landtāga turpinājumu. Mantāgs bija brūnieku kopsapulce, galveno kārt tiesas spriešanas iestāde. Arī zviedru laiku landtāgs ir tikai vienas kārtas, proti, lielgruntnieku kopsapulce, bet pretstatā mantāgam, zviedru landtāgs nav tiesas iestāde. Kristīnas pavaldņi atļāva Vidzemes brūniecībai jau 1643.g. vienreiz gadā Rīgā sasaukt landtāgu. Landtāga likums ir izdots (4 gadus vēlāk) 1647.g. un tādā veidā pastāv līdz 1694.g. kad atkal Kārlis XI. to likvidēja agrākā nozīmē.

Saskaņā ar 1647.g. likumu landtāgu sasauca generālgubernātors vai viņa vietnieks saziņā ar landrātiem. Landtāgā bija obligātoriski jāierodas visiem brūnieku muižu valdītājiem, pie kam arī muižu arendātori un pat muižkungi varēja ierasties landtāgā, bet pēdējiem nebija balsttiesības, kamēr landtāgs sprieda par brūniecības lietām vai arī vēlēja brūniecības ierēdņus. Arī Rīga un tās namnieki izkaņo sev tiesības piedalīties landtāgā, bet nevis kā namnieku kārtai, bet gan kā lielgruntnieki (jo Rīgas pilsētai un tās namniekiem piederēja privātas muižas). Turpretim Tērbatai un Pērnavaī, nemaz nerunājot par mazām pilsētiņām, nav landtāga spējas.

Pretstatā agrākam Livonijas landtāgam vai arī reichstāgam, balsošana landtāgā nenotiek pēc kūrījām jeb kārtām, (jo viena kārta vien, taču, ir) bet pēc vīriem - katram vīram 1 balss. Landtāgs gan sadalījās pēc apriņķiem, pie kam katra apriņķa apspriedes vadīja vecākais landrāts, bet visu landtāgu-landmaršāls. Protams, landtāgā ar balsttiesībām piedalījās arī tie zviedru muižnieki, kuriem Vidzemē bija muižas. Pēdējo skaits bija mazs, viņu zemes īpašumi ļoti lieli. Rēķinot pēc arkliem zviedru muižniekiem Vidzemē piederēja 45% no visa areāla. Bet kā jau teicu, balsošana notiek pēc galvām, tāpēc arī faktiskie landtāga noteicēji ir sīkie vācu muižnieki, kuņu skaits ir liels, bet muižas ir mazas; ar to bija nemierā zviedru valdība un vairākkārt mēģināja šo stāvokli grozīt.

Landtāga kompetencē ir: 1) apspriest generālgubernātoru vai karāļa priekšlikumus; 2) apspriest uz pašu iniciatīvu lietas, kas attiecas uz muižniekiem un zemniekiem. Tas nozīmē, ka zemnieku liktenis atradās pilnīgi landtāga rokās. Tā kā balsošana notika pēc apriņķiem, tad trešam apriņķim vienmēr bija jāpadodas 2 pārējo gribai. Landtāgu vadīja, kā arī reprezentēja Vidzemes brūniecību tās priekšnieks t.s. Ritterschaftshauptmann, ko vēlāk sauca par landmaršālu un kuņa amatu nodibināja jau 1634. gadā. 1643.g. valdība atļāva brūniecībai dibināt t.s. "zemes lādi" (brūniecības kasi), kurai muižniekiem bija jāmaksā 1/2 daldera no katra arkla. Ar Kārļa XI. 1694.g. reformu landtāgs zaudēja savu patstāvīgo nozīmi, jo tagad viņa sēdes vada generālgubernātors.

... (faint, illegible text at the top of the page)

... (faint, illegible text in the upper middle section)

... (faint, illegible text in the middle section)

... (faint, illegible text in the lower middle section)

Vidzemes tiesu iekārta.

Tiesu iekārtu Vidzemē nodibina karāļa uzdevumā generālgubernātors Š i t e. Sākumā bija paredzētas 3 tiesu iestādes: zemes tiesa (Landgericht), pilstiesa (Schlossgericht) un galma jeb hoftiesa (Hofgericht).

I. Zemes tiesa.

Pirmais provizoriskais zemes tiesu iekārtas likums izdots 1630.g., bet galīgā veidā 1632.g. 1630.g. zemes tiesu likums ir svarīgs tai ziņā, ka par spīti Sigismunda Augusta privilēģijai atņēma dzimtskungiem t.s. ius vitae ac necis (kakla kundzību par dzimtslaudīm). Dzimtskungiem paliek vairs tikai polīcijas vara jeb kā likums saka: "ius apprehendi et incarcerandi in suis terris" (tiesība muižas robežās gūstīt noziedzniekus). Bet jau 1632.g. zemes tiesas likums paplašina dzimtskungu polīcijas varu, nododot viņiem arī disciplināro soda varu, ko likums sauc par "Hausgericht" (nama tiesības) jeb "mājas pārmācības tiesības". Tiesa, likumdevējs ierobežo šo varu ar vārdiem: "tiesība pārmācīt savus pavalstniekus saimi un saimniekus ar mēreniem sodiem, kristīgā pazemībā par nodarījumiem pret Dievu baušļiem un cienījamiem likumiem". Bet jāsaka, ka šis noteikums izvērtās par ļoti bīstamu ieroci muižniecības rokās, jo protams, "kristīgā pazemība" palika tikai "uz papīra", un "sodu mērenība" patiesībā nozīmēja to, ka zemniekiem tika nokapāta gaļa no kauliem. Tāpēc arī Kārlis XI. šai ziņā, kā mēs vēlāk redzēsim, izdarīja jaunu reformu, ar ko patiesībā dzimtskungiem atņēma mājas pārmācības tiesības, nodibinādams pagasta tiesas institūtu. Bez tam jāaizrāda, ka vispār tas, ko tiesu iekārtas ziņā gribēja Vidzemē panākt Gustavs Ādolfs un Johans Šite, netika panākts, jo sevišķi Kristīnas laikā, Vidzemes muižniecība ieguva noteicējas varu tiesās un labi domātie likuma noteikumi netika ievēroti. Tāpēc gan ļoti jauki skan 1630.g. likumā vārdi, ka: "uz priekšu katrs var mierīgi uzticēt Dievam un svētai justīcijai". Tomēr likumdevēja deklarācija un tiesu prakse bija divas dažādas lietas. +) savū lietu

1630.g. Vidzemē tika nodibinātas 5 zemes tiesas: Rīgā, Cēsīs, Koknesē, Tērbatā un Pērnavā. 1693.g. ievēdot Vidzemē 3 apriņķu vietā 4, samazināja zemes tiesu skaitu uz 4 (katrā apriņķī 1): Rīgā, Cēsīs, Tērbatā un Vilandē. Zemes tiesa sastāv no 3 locekļiem: tiesneša un 2 piesēdētājiem, pie kam vienam no tiem bija jābūt muižniekam, otrs varēja būt literāts (studēts jurists neatkarībā no kārtas). Sākot ar 1675.g. brūniecība ieguva tiesību uz vakantām zemes tiesnešu vietām prezentēt no sava vīdus vēlētus kandidātus. Tiesas locekļus amatā iecēla generālgubernātors un tiesas sesijas notika 2 reizes gadā, sākumā kādā no apriņķa galvenām pilīm, vēlāk bez sesijām. Bez tam zemes tiesai bija savs sekretārs jeb notārs. Zemes tiesai bija pakļauti visi majestātes pavalstnieki, kas dzīvoja zemes tiesas apriņķī jeb iecirknī, tā tad kā muižnieki, tā nemuižnieki, kā militārās, tā civilās personas, kā laicīgas, tā garīgas. Šis noteikums, bez šaubām, ir ļoti moderns, jo līdz tam pastāvēja tikai kārtu tiesas, kamēr - zemes tiesa ir moderna valsts tiesa.

Kā pirmās instances tiesai tai piekrita civil- un krimināllietas ar šādiem izņēmumiem:

- 1) izņemot lietas, kas piekrita hoftiesai;
- 2) izņemot bāriņu lietas, kas piekrita īpašai bāriņu tiesai (no 1648. - 1694.g.);
- 3) nepiekrīt zemnieku civillietas, jo tās izsprieda vai nu paši zemnieki savā pagasta tiesā, vai arī muiža mājas pārmācības kārtībā uz savu "Hausrecht" pamata;
- 4) zemes tiesai piekrita tikai iepriekšējā izmeklēšana muižnieku krimināllietās un vēlāk tāpat arī nemuižnieku (namnieku, zemnieku) krimināllietās, par kurām draudēja sods: "pie goda, miesas vai dzīvības", kā saka parastā formula. Šīs lietas zemes tiesa tikai izmeklēja, bet galīgo spriedumu deva hoftiesai;
- 5) Zemes tiesai piekrita lietas par aizbēgušo zemnieku izdošanu, pie kam no zemniekiem uzliktām soda naudām: 1/3 piekrita karālim, 1/3 tiesai un 1/3 dzimtskungam.

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

Tiesu sprieda pēc zviedru Dieva un cilvēka tiesībām. Starp pēdējām jāsaprot arī Vidzemes ieraduma tiesības, bet arī klauzulu: ciktāl tās nerunā pretīm Dieva vārdiem un karāļa virskundzībai. Lai gan zviedru valdība bija paredzējusi par galveno tiesību avotu zviedru tiesības, tomēr patiesībā galvenais tiesību avots tiesās bija līdzšinējās Livonijas tiesības, jo sevišķi Vidējās brunnieku tiesības. Turpretīm zviedru tiesības tika lietotas tikai kā subsidāras tiesības. Tiesāšanas kārtība bija mutiska un summāra, t.i. neievērojot procesuālos noteikumus. Tā kā zviedru sodu likumi un kriminālprocess bija izveidoti stiprā Karolinu (Constitutio Criminalis Carolina) ietekmē, tad līdz ar to it dabīgi iestājās zināms lūzums krimināltiesību attīstībā. Ja agrāk tiesa apmierinājās ar formālo taisnību un galvenais pierādījuma līdzeklis bija zvērasts; tad turpretīm tagad tiesnesim bija jāmeklē materiālā taisnība un līdz ar to par svarīgu pierādījuma līdzekli kļuva inkvizīcija jeb apsūdzētā spīdzināšana ar nolūku panākt viņa atzišanos. Zemes tiesa spīdzināšanu varēja izdarīt tikai ar hoftiesas atļauju. Tāpat kā Karolinus ietekmi izskaidrojams, ka šais laikos agrāko privāto sodu vietā, kurus parasti varēja izpirkt naudā ar t.s. busi jeb līdzības naudu, tagad pastāv gandrīz vienīgi publiski-tiesiskie sodi un pie tam ļoti bargi, nežēlīgi, kvalificēti, jo sodu sistēmas mērķis ir noziedznieku iznīcināt, nevis pārmācīt, un pie tam tik briesmīgās formās, lai terorizētu skatītājus, lai atbaidītu viņus no līdzīga nozieguma.

Šim laikmetam ir raksturīgs lielais religisko noziegumu skaits, jo zviedri bija ļoti religioza tauta un Vidzeme tāpat kā visa Eiropa šai laikā atradās izglītoto mānticības varā, t.i. nevien nemācītie, bet pat studētie juristi un teologi tic, ka ar buršanu cilvēkam var vairāk kaitēt nekā ar fiziskiem ieročiem. Tāpēc buršana ir tik pat smags noziegums kā slepkavība, un t.s. „raganu prāvas” šai laikā ir parasta parādība. Beidzot, ja agrākā laikmetā pastāv gandrīz vienīgi privātsūdzības, tad tagad pati valsts vara, t.s. fiskāla personā (apmēram tagadējais prokurors) uzsāka kriminālvajāšanu.

II. P i l s t i e s a (Schlossgericht).

Tā bija otrās instances tiesa, ko 1630.g. nodibina generālgubernātors Š i t e, bet jau 1639.g. tās tiek atceltas un paliek tikai viena pilstiesas Rīgā. Rīgas pilstiesas priekšgalā atrodas gubernātors, Tērbatas un Kokneses pilstiesās - pils komandanti. Vēlāk pilstiesas funkcijas pa daļai pārgāja uz t.s. kārtības tiesu, bet pilnīgā veidā uz galma vai hoftiesu.

III. H o f t i e s a (Hofgericht).

Tā ir Gustava Ādolfa radītā augstākā tiesa. Ar 1614.g. likumu lietas no hoftiesas Stokholmā vairs tikai revīzijas kārtībā varēja tikt pārnestas uz vienu iestādi - uz valsts padomi. Pēc Stokholmas hoftiesas parauga 1630.g. nodibina līdzīgu augstāko tiesu Vidzemē, kas pastāvēja 250 gadus (līdz 1889.g.) un proti: no 1630. - 1702.g. ar sēdekli Tērbatā, bet no 1702. - 1889.g. ar sēdekli Rīgā. Vidzemes hoftiesas likums ir izstrādāts stingri pieturoties pie līdzīga Zviedrijas hoftiesas likuma. Hoftiesa sastāv no 14 personām: prezidenta, viceprezidenta un 12 piesēdētājiem (6 muižnieku kārtas un 6 studētiem juristiem neatkarīgi no kārtas). Pēc 1648. gada 3 muižnieku piesēdētāji tai pašā laikā bija arī landrāti. Priekšsēdētāju amatā iecēla monarchs, turpretīm kandidātus vakantam piesēdētāja amatam vēlēja pati hoftiesā. Pēdējais ir atkal zviedru ievests ļoti svarīgs jauninājums tiesas komplektēšanas sistēmā, t.i., ka tiesa pati vēlēja savus locekļus.

Ievēlēto kandidātu zviedru laikos apstiprināja amatā generālgubernātors, bet krievu laikos senāts. Sākumā hoftiesā notika 2 sesijās, pie kam katra ilga 8 nedēļas - 1 pavasarī, otra rudenī. Ar 1804.g. likumu nodibināja vēl trešo vašaras sesiju zemnieku lietām. Hoftiesas kvorums ir 8 locekļi un spriedumu jāpieņem ar balsu vairākumu. Tikai mazsvarīgās lietās varēja būt mazāks tiesas sastāvs, bet tikai tad, ja lēmums bija vienbalsīgs. Starpsesiju laikā daži hoftiesas locekļi dežurēja, nevis lai izspriestu lietas, bet lai pieņemtu sūdzības, partu ierunas un atbildes, tā

Faint, mirrored text from the reverse side of the page, appearing as bleed-through. The text is illegible due to its low contrast and orientation.

taid lai izdarītu tikai procesuālas formalitātes. Tie ir t.s. rezidenti.

Līdz 1718.g. Vidzemes hoftiesā ir pakļauta Stokholmas hoftiesai, pēc tam valsts justickollēģijai Pēterburgā un sākot ar 1796.g. tieši valdošam senātam Pēterburgā. Hoftiesa ir gan pirmās gan otrās instances tiesa. Kā pirmās instances tiesa hoftiesā bija c i v i l l i e t ā s, kas izriet no muižnieku testamentiem, muižnieku konkursi, strīdi par muižu un arī brūniecības privilēģijām. Tālāk, visās lietās, kurās aizskārtās karaļa vai fiska tiesības, beidzot, zemnieku kolektīvām sūdzībām pret muižas ierēdņiem nepanesamas vardarbības dēļ.

K r i m i n ā l l i e t ā s pirmā instance visiem noziegumiem pret majestāti (crīmen laesae maiestatis). Tālāk, amata pārkāpumiem pret ierēdņiem un vispār valsts lietām, t.s. causae fisci. Kas attiecas uz muižnieku izdarītiem kriminālnoziegumiem, tad, kā jau aizrādīts, tos zemes tiesa tikai izmeklēja, bet izsprieda hoftiesā līdz 1699.g. Sākot ar šo gadu patiesībā nav vairs starpības starp muižnieku, zemnieku un namnieku krimināllietu piekritību. Tās izspriež zemes tiesa, bet ja sods "ķeņas" pie goda, miesas vai dzīvības, tad galīgo spriedumu šais lietās dod hoftiesā. Hoftiesas spriedums krimināllietās bija galīgs un to liek izpildīt ģenerālgubernātors.

Hoftiesā bija otrās instances tiesa (apellācijas instance) visām Vidzemes zemes lietām un pilsētu rātēm, izņemot Rīgu; sākot ar 1687.g. arī virskonsistorijas spriedumiem hoftiesā ir apellācijas instance. Kā jau teicu, zviedru laikos apellācija krimināllietās no hoftiesas nav iespējama, bet gan civilī lietās ir iespējama lietu revīzija uz Stokholmas hoftiesu. Turpretīm krievu laikos apellācija ir iespējama, proti: līdz 1796.g. uz valsts justickollēģiju Pēterburgā, bet pēc tam uz senātu. Pretēji zemes tiesai hoftiesā tiesāšanas kārtība ir tikai rakstiska. Katram partam katrā lietā ir atļauts iesniegt 2 rakstus, pie kam puses savas lietas varēja uzticēt arī advokātiem. Kad izmeklēšana bija nobeigta, 2 hoftiesas locekļi sastādīja t.s. relāciju, kurās norakstu piesūtīja pusēm, kurās varēja to arī papildināt. Uz relācijas pamata tiesa taisīja spriedumu. Kā zemes tiesā dažās lietās darbojās fiskāls, tā hoftiesā valsts un baznīcas tiesības aizstāv virsfiskāls. Krimināllietu izmeklēšana sākot ar 1686.g. aizliegts apsūdzēto spīdzināt.

IV. Kārtības jeb brugu tiesa (Ordnungsgericht).

Kārtības tiesu nodibina 1671.g. ģenerālgubernātors Klaudijs T o t s (Tott) pēc jau vecās Livonijā pazīstamās arkla tiesas parauga (Hakengericht). Šī tiesa sastāv no tiesneša un 2 adjunktiem (piesēdētājiem), kurus uz 3 gadiem vēlē brūniecība un iecel amatā ģenerālgubernātors. Neviens nevarēja atteikties šo amatu pieņemt. Pavisam bija 3 kārtības tiesas, katrā aprīņī viena, un šīm tiesām piekrita galvenokārt pārkāpumi pret policijas noteikumiem, kā arī tiesas spriedumu izpildīšana. 1694.g. kārtības tiesas atcēla, pie kam šo tiesu lietas sadalīja starp zemes tiesām un aprīņķu fōgtiem.

Tiesību avoti.

Jau Kārlis IX. 1601.g. sarunās ar Vidzemes brūniecību prasa zviedru tiesību recepciju. Šo prasību ir atkārtājuši visi vēlākie zviedru karaļi, un Kārlis XII. 1702.g. noteikti prasa, lai visas lietas Vidzemē izspriež tikai pēc zviedru likumiem. Bet tā kā jau 1705.g. Vidzemi bija okupējusi krievu armija, tad, protams, šo prasību līdz zviedru laiku beigām (1721.g.) neizpildīja, bet ir ļoti zīmīgi, ka šo Kārļa XII. prasību izpildīja gan krievu valdība. Citiem vārdiem, pēc zviedru likumiem tiesas sprieda galvenokārt krievu laikos (18.g.s.), bet nevis zviedru laikos. Zviedru laikos zviedru tiesības bija galvenokārt tikai subsidiāras tiesības. Tam par iemeslu ir Vidzemes brūniecības pretestība zviedru tiesību recepcijai, pie kam brūniecība tās negribēja atzīt pat par subsidiārtiesībām, uzskatīdama par tādām vienīgi Vācijas ķeizara tiesības, ar kurām jāsaprot romiešu un kanoniskās tiesības. Pašā Zviedrijā šai laikā pastāv divas ievērojamas likumu grāmatas: Zemes tiesības un Pilsē-

The following information was obtained from the records of the
 Department of the Interior, Bureau of Land Management, on the
 subject of the land owned by the United States in the
 State of California, and more particularly in the
 County of San Diego, and more particularly in the
 Township of Escondido, and more particularly in the
 Section 17, T. 12 N., R. 12 E., S. 14 E., and more particularly
 in the quarter section 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

tas tiesības.

I. Zemes tiesības (Landlagh).

Zviedrijas zemes tiesības lika kodificēt karālis Kristaps I. 1442.g. un šo kodeku lika iespiest grāmatā 1608.g. Kārlis IX., pie kam šai izdevumā uzņēma arī tos likumu papildinājumus un grozījumus, kas bija izdarīti starplaikā no 1442. - 1608.g. Zviedrijas zemes tiesību korpuss, tā tad pamatmasas dibinās uz germāņu tiesību principiem; turpretim novelas (likumu jaunie papildinājumi un pārgrozījumi) aizgūtas no romiešu un kano-niskām tiesībām. Bet arī Kārļa IX. izdotās zemes tiesības ar laiku nove-coja. Tamdēļ 1702.g. A b r a m s o n s (privāta persona) izdeva no jauna Stokholmā zviedru zemes un pilsētas tiesības, pie kam, un tas ir svarīgi, izvilkumi no jauniem likumiem bija ievietoti piezīmēs pie katra panta, un piezīmes ir literētas (apzīmētas ar burtiem). Tā kā Kārlis XII. bija prasījis tiesā spriest tikai pēc zviedru likumiem, tad 2 Tērbatas hoftie-sas locekļi Abramsona izdotās zemes un pilsētas tiesības tulko vāciski, un šo tulkojumu 1709.g. liek iespiest ārzemēs Rīgas grāmatu tirgotājs Nelners (Nöllner). Šim tulkojumam ir ārkārtīgi interesants liktenis. Kā jau teicu, tulkojums izdarīts pēc tā izdevuma, kurā zem katra panta bija literētas piezīmes ar jauniem likumiem. Tulkotāji tulkoja kā pantus tā piezīmes, un bez tam vēl pievienoja arī savas piezīmes, kuŗas nebija zviedru tekstā, un šīs piezīmes ir apzīmētas nevis ar burtiem, bet ar zvaigznītēm un krustiņiem. Un, lūk, šādā kārtā šī zviedru likumu grāmata tiek turēta katrā tiesā krievu laikos; pie kam lai gan privāts darbs, to-mēr tiesas prakses ceļā tas iegūst likumu grāmatas spēku, bet ar šādu ie-robežojumu: par likumu tiesneši uzskatīja nevis likuma numurētos pantus, bet tikai literētās piezīmes un vācu tulkotāju izdarītās otrās piezīmes. Citiem vārdiem, par likumu kļūst nevis pats kodeks, bet tikai glosas un komentāri pie kodeka. Šī vairāk kā 536 lappuses lielā likumu grāmata ir dalīta 15 titulos un 428 kapitulos jeb nodalās. Patiesībā 15.titulis ir atlaists nost, jo tas saturēja katoļu laiku baznīcas tiesības, tā tad ne-bija vairs spēkā Zviedrijā kā luteriskā zemē. 15.titula vietā lietoja īpašu zviedru laikā izdotu evangeliskās baznīcas satversmi. Vielas iekār-tojums likumu grāmatā ir šāds.

1. tit. satur valsts tiesības („karāļa tiesības”);
2. " " laulības tiesības;
3. " " mantojumu tiesības;
4. " " nekustamas mantas, galvenokārt zemes īpašumu tiesības;
5. " " dažādas normas, kuŗas varētu apvienot ar nosaukumu „lauku tiesības” (kas attiecas uz laucinieku dzīvi), Te pieder piem., dzirnavu, ciemu, kopganību, mežu aiz-sardzības, medību, zvejas u.c. tiesības;
6. " " tirdzniecības jeb prasījumu tiesības;
7. " " tiesāšanas kārtību (procesuālās tiesības).

Nākošie tituli, sākot ar 8. līdz 14., satur krimināltiesības. Tā tad šis svarīgais kodeks aptver visu tiesību materiļu kā materiālās, tā procesuālās, kā publiskās, tā privātās, kā civīlās, tā krimināltiesību normas.

II. Pilsētas tiesības (Stadtlagh).

Pilsētas tiesības lika iespiest Gustavs Ādolfs zviedru valodā 1618.g., kuŗas (jau minētais) Abramsons ar papildinājumiem izdeva no jauna 1702.g. un pēc šī zviedru izdevuma 1709.g. iznāk vācu tulkojums Vidzemes vajadzī-bām. Bet tā kā Rīgai jau pirms tam bija izstrādāti savi pilsētas statūti, tad Zviedrijas pilsētas tiesībām ir maza nozīme Vidzemes vēsturē.

1634.g. Likums par konsistorijām.

Kā jau aizrādīts, no abām likumu grāmatām vēlākos izdevumos tika atlaists nost pēdīgais titulis par katoļu baznīcas tiesībām. Tāpēc, protams, šai vietā bija jādod evangeliskās baznīcas likumi. Šo darbu iesāka jau Gusta-vs Ādolfs un 1623.g. viņš izstrādā projektu par t.s. konsistorijas dibi-nāšanu Zviedrijā, kas projektā bija paredzēta 12 locekļu sastāvā, pie

kam 6 no tiem ir garīdznieki un 6 pasaulnieki. Konsistorijai pēc projekta bija jābūt augstākai iestādei, kas pārzinātu baznīcas, skolas, patveršmes un slimnīcas. Bet projekts neguva likuma spēku, jo Zviedrijas garīdzniecība protestēja, ka par konsistorijas locekļiem bija paredzētas arī laicīgas personas. Bez tam garīdznieki zināja, ka ar šo projektu Gustavs grib ierobežot bīskapu varu, kam, protams, līdz tam bija galvenā noteikšana visās baznīcas lietās.

Arī otrs Gustava Ādolfa projekts, kuŗu viņš bija uzdevis izstrādāt generālgubernātoram Šitem, neieguva likuma spēku. Šo uzdevumu Šite veica tikai 1633.g., un Kristīna šo projektu apstiprina 1634.g. Likumdevēji šī konsistorijas likuma ievadā deklarē: „Zemei vajadzīga nevien justīcija, laba policija un kārtība, bet arī baznīcas un skolas un cienījams mācītāja amats”. Šī deklarācija ir pamatota, jo, tiešām, līdz zviedru laikiem uz laukiem skolu nemaz nav, bet bīskapiju galvas pilsētās bija tikai domskolas (baznīcas skolas). Arī baznīcu un mācītāju stāvoklis bija neapraktami bēdīgs. Tas ir izskaidrojams ar šādiem iemesliem. Pirmkārt, kad 1530.g. Livonijā ievēda reformāciju, tad luterticīgas kļuva tikai kārtas, tā tad bruņnieki, namnieki un līdz ar to formāli arī zemnieki. Turpretim valdība joprojām palika katoļticīga, kāpēc viņa, zināms, „ne pirkstu nepakustināja”, lai tiktu celtas luterāņu baznīcas vai arī lai katoļu baznīcas tiktu nodotas luterāņiem, un lai luterāņu mācītāju stāvoklis kļūtu kaut drusku viešams. Poļu laikos, protams, valdība ir atkal katoļticīga, kārtas ir luterticīgas. Bez tam poļu laikmets sakrīt ar t.s. pretreformācijas jeb katoļu reakcijas kustību visā Eiropā, kuŗu arī šē Vidzemē ļoti aktīvi vada jezuīti, censdamies zemniekus no jauna piegriezt katoļticībai. Cik zviedru laiku sākumā bija bēdīgs baznīcas liktenis Vidzemē, redzams no tā, ka 1622.g. Vidzemē bija tikai 5 mācītāji (uz laukiem). Bet jau 1630.g. zviedru valdība ar sava superintendanta S a m s o n a gādību bija nodibinājusi 40 mācītāju amatus Vidzemē. Tomēr luterāņu baznīcai Vidzemē nebija savas satveršmes. Tāpēc 1634.g. Likums par konsistorijām nodibina Vidzemē t.s. konsistoriālo iekārtu, kas ir pretstats tagadējai Latvijā esošai baznīcas iekārtai, jo tā ir sinodiāla, t.i. augstākais luterāņu baznīcas orgāns – baznīcas parlaments, ja tā varētu teikt, ir sinode ar vēlētiem vai delegētiem priekšstāvjiem. Konsistoriāla ir tāda iekārta, kur baznīcas augstākā vadība atrodas konsistorijas rokās, kas ir vienā laikā gan augstākā pārvaldes, gan augstākā baznīcas tiesas iestāde. Oficiāls konsistorijas nosaukums ir Iudicium consistorialem vai saīsinātā veidā Supremum consistorium, vāc. Oberkonsistorium, latv. virskonsistorija. Tā sastāv no 8 locekļiem: prezidenta (vēlāk, direktors), superintendanta (vēlāk, direktora), 3 laicīgiem un 3 garīgiem piesēdētājiem un sekretāra. Tā tad tā ir jaukta kolleģija (collēgium ecclesiasticum mixtum), – tāpēc, ka tā sastāv i no garīgiem, i laicīgiem locekļiem. Bet tās raksturs ir vairākkārt mainījies, t.i. brīžiem konsistorija pārvērsta par puru collēgium (tikai no garīgiem locekļiem); un, beidzot, 1711.g. galīgi par collēgium mixtum, tā tad tiek restaurēta agrākā kārtība.

Lai gan 1711.g. konsistorijas satveršme atkal tiek pamatota ar 1634. gada likumu, tomēr šādas pārmaiņas sastāvā: 1) 8 locekļu vietā ir tikai 6 (2 laicīgie un 2 garīgie piesēdētāji); 2) superintendanta amata vietā ir garīga direktora amats (tā tad 2 direktori: 1 laicīgais un 1 garīgais). Direktorus un superintendantu zviedru laikos iecēla karālis, bet piesēdētājus, tāpat kā hoftiesā, vēlē pati konsistorija, pie kam no 2 priekšā liktiem kandidātiem vienu generālgubernātors iecēla amatā. Krievu laikos laicīgo direktoru deva bruņniecība kāda landmarsāla personā un viņu iecēla amatā ķeizars. Uz garīgā direktora un superintendanta amatu bruņniecība stādīja priekā generālgubernātoram 2 prāvestus, un vienu no tiem pēdējais lūdza ķeizaram apstiprināt. Piesēdētāji tika vēlēti tāpat kā zviedru laikos (no konsistorijas). Virskonsistorijas laicīgais direktors vada tās sēdes, pieņem sūdzības, liek izpildīt spriedumus u.t.t.

Svarīgākais amats virskonsistorijā ir superintendanta jeb garīgā direktora amats. Viņa funkcijas ir sekojošas.

1) Pārbauda baznīcas patrona priekšā liktos mācītāja amata kandidātus, pie kam kandidātu konsistorijas priekšā eksaminē latīņu, grieķu un

ēbreju valodās; tāpat arī vairākos fīlozofijas un teoloģijas priekšmetos. Pēc tam superintendants kandidātu ordinē par mācītāju un arī ievēd amatā vai to uzdod kādam prāvestam. Tā tad visi mācītāja amati patiesībā bija atkarīgi no superintendanta.

2) Pārrauga prāvestus jeb aprīnķa vecākos mācītājus, pie kam katrā aprīnķī 2 prāvesti.

3) Ikgadus sasauc baznīcas sinodes un vizitē (pārrauga) mācītājus, baznīcas, baznīcas grāmatas u.t.t.

4) Beidzot, superintendants pārrauga arī visas skolas, hospitāļus (slimnīcas) un arī grāmatu spiestuves, pie kam grāmatu izdošanai bija vajadzīga viņa atļauja.

Kā tiesu iestādei konsistorijai piekrita visu laicīgo un garīgo personu lietas:

- 1) pareizas ticības jautājums;
- 2) visās laulības lietās, tā tad pārkāpumi pret tikumību, līgavu zagšana, kas toreiz bija starp zemniekiem vēl stipri izplatīta, pagānu upuři u.c.;
- 3) mācītāju un skolotāju amatu pārkāpumi;
- 4) baznīcas un skolu finanču lietas.

Tā tad virskonsistorijas rokās bija visa zemnieku garīgā dzīve. Virskonsistorija noturēja sesiju vienreiz gadā Tērbatā no 16.jūnija līdz 18.jūlijam, pie kam tās spriedumus izpildīja Rīgas un Tērbatas pilstiesas. Par šiem spriedumiem nebija apellācijas, bet gan bija iespējama lietas revīzija līdz 1687.g. Sākot ar 1687. - 1713.g. ir iespējama apellācija uz hoftiesu; pēc 1739.g. dažās lietās uz hoftiesu, dažās uz valsts justīckollēģiju Pēterburgā.

Jau 1634.g. likums zemnieku interesēs paredz blakus virskonsistorijai 2 apakškonsistorijas, vienu Rīgā, otru Tērbatā, kuŗas darbojas kā tiesas pirms virskonsistorijas sesijas, parasti maija mēnesī, lai varētu nošejienes pārsūdzēt uz virskonsistoriju. Par apakškonsistorijām tika izdots 1636.g. īpašs likums, pie kam par direktoru šē ir zemes tiesnesis, par superintendantu prāvests, un no 4 piesēdētājiem 2 ir zemes tiesas piesēdētāji un 2 garīdznieki. 1694.g. abas apakškonsistorijas tiek atceltas.

1671.g. generālgubernātors T o t s nodibināja t.s. baznīcas virspārstāvja amatu (Oberkirchenvorsteher), proti: katrā aprīnķī vienu. Par virspārstāvi var būt tikai landrāts, kuŗu uz 3 gadiem iecēla amatā generālgubernātors. Atteikties no šī amata neviens nevar. Virspārstāvim ir 2 palīgi: 1 prāvests - garīgās lietās un laicīgās lietās 1 bruņniecības sūtīts asesors (piesēdētājs). Virspārstāvim ir šādi uzdevumi:

1) Jāgādā par jaunām baznīcām un pastorātiem, prasot no draudzēm, lai baznīcas ceļ no akmeņa, jo citādi baznīcas kara gadījumos tika iznīcinātas.

2) Jāgādā, lai mācītāji saņem algu un sieciņus.

3) Jāapgādā mācītāju atraitnes un bāriņi.

4) Jārūpējās par nabagmāju celšanu.

5) Par baznīcas ceļu taisīšanu.

6) Jāpārrauga baznīcas pērminderi (Vorsteher).

Kārļa XI. laikā tiek izdota Evangeliskās luteriskās baznīcas satversme t.s. "K i r c h e n o r d n u n g". Zviedrijā tā stājas spēkā 1686. gadā, oficiāli tulkota vāciski un izdota Vidzemes vajadzībām 1687.g., un, beidzot, galīgi ieviesta Vidzemē 1694.g.; jo bruņniecība ilgi pretojās šīs satversmes ievēšanai Vidzemē. Baznīcas satversme aptver 28 nodaļas un nosaka visu baznīcas tiesisko, dogmātisko, ceremoniālo un pa daļai saimniecisko dzīvi Latvijā. Tā satur noteikumus par kristībām, laulību slēgšanu un šķiršanu u.t.t., tā tad veselu rindu tādas normas, kas tagad nepieder pie baznīcas tiesībām. Tālāk, tīri dogmātisko daļu par pareizo ticību, par dievkalpojumu kārtību, grēku sūdzi, par baznīcas mantu, mācītāju amatu, patronāta tiesības un arī svarīgus noteikumus par baznīcas grāmatām, kas ar šo likumu kļūst obligātoriskas. Tā tad katram mācītājam ir jāveid grāmatas par draudzes locekļu piedzimšanu, kristīšanu, laulībām, miršanu, nāves cēloni u.t.t. Šīs ziņas ir ļoti svarīgas veselai rindai citu ļoti

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

svarīgu jautājumu noskaidrošanai; tā tad metrikas institūts tiek nodibināts jau zviedru laikos. Tālāk, satversme uzliek par pienākumu vest t.s. d r a u d ž u c h r o n i k a s, t.i. atzīmēt par visu to, kas svarīgs ir noticis dabā, piem., piedzimis bērns ar 2 galvām, vai mēness aptumšošānās, vai sarkans lietus nolijis; un, protams, arī sabiedriski notikumi, piem., kara apraksti, kāds ārkārtīgs noziegums vai tml. Tamdēļ šis draudžu chronikas tagad ir arī ļoti svarīgs vēstures avots.

Beidzot zviedru valdība ir pirmā, kas gādā par V i d z e m e s s k o l ā m. Kā jau aizrādīts, jau 1601.g. sarunās ar Vidzemes bruņniecību Kārlis IX. uzstādīja 11 prasības, un starp tām ir arī prasība par akadēmiju, baznīcu, skolu un hospitāļu dibināšanu. Kārlis IX. griezās pie bruņniecības ar šādu priekšlikumu:

„Vai muižu zemnieki nevarētu būt brīvi, lai sūtītu savus bērnus skolās, mācīties grāmatu mākslās un citos amatos, kas būtu derīgi šai zemē, jo turēt viņus kā vergus vai pirktus dreļļus nav kristīgi un labas valsts kārtības cienīgi, kā tas jau sen kristīgām tautām tiesībās un likumos noteikts un noliegts”.

Tiešām, no šīs Kārļa IX. deklarācijas ir ļoti daudz jau izvests dzīvē Gustava Ādolfa laikā. Var bez pārspilējuma teikt, ka šis valdnieks īsā laikā panāca to, ka Zviedrija izglītības ziņā kļuva par pirmo valsti Eiropā. Gustavs Ādolfs nodibina 1620.g. pirmo ģimnaziju Zviedrijā un 1631.g. ģimnaziju arī Rīgā. Tālāk, 1625.g. viņš Upsalas universitātei dāvināja 350 lauku mājas no saviem personīgiem īpašumiem. Bez tam norakstīja šai universitātei citus lielus ienākumus, nodibināja tai īpašu universitātes grāmatu spiestuvi, studentu stipendijas u.c. Arī Vidzemē Ādolfs turpina šo darbu un uzdod Johanam Šitem atvērt universitāti Tērbatā. 1632.g. Tērbatas universitātei ir trīsgadīgs kurss un 4 fakultātes. Medicīnas fakultātē ir 2, juridiskā - 3, teoloģijas - 4 un filozofijas fakultātē 8 mācības spēki. Pēc noteikumiem kā ģimnazijās, tā universitātē varēja mācīties visu kārtu bērni, tā tad zemnieku bērni, bet, protams, praksē tas nav gadījies. Par lauku izglītību zviedru valdība sāk rūpēties tikai Kārļa XI. laikā. Jau 1687.g. landtāgā karālis uzdod ģenerālgubernātoram prasīt no landtāga draudzes skolas dibināšanu. Tā tad 1687.g. ir Latvijas pamatskolu dibināšanas gads. 1693.g. izdod I. Skolu likumu Vidzemē, kas aptver ģimnazijas, draudzes un pagastskolas. 1694.g. valdība piešķir katrai draudzes skolai t.s. s k o l a s z e m i 1/4 arkla apmērā, kur celt skolas ēku un no kā uzturēt skolotājus. Tagad, raksturojuši visus Zviedrijas likumus, apskatīsim dažus speciālus likumus un partikulāras normas.

Starp šiem speciāllikumiem ir jāmin pēc avota četrējādas normas.

- I. karāļa dotie likumi;
- II. Vidzemes ģenerālgubernātorā rīkojumi;
- III. hoftiesas lēmumu tulkojumi jeb t.s. konstitūcijas;
- IV. pilsētniekiem Rīgas rātes atzinumi t.s. senatus consulta.

Protams, vislielākā nozīme ir pirmajiem diviem avotiem.

I. Pēc satura karāļa likumi ir trejādi:

1) Tie var aptvert veselu tiesību novadu, pie kam tācā gadījumā tiek saukti parasti par p l a k ā t i e m jeb s t a d g ā m. Šai kategorijā ir jāmin Kristīnas izdotie S o d u l i k u m i 1653.g. un Kārļa XI. K a r ā s o d u l i k u m i 1683.g., latviešu tulkojumā saīsinātā veidā 1696.g. Pēdējais līdz ar to ir vecākais sodu likuma teksts latviešu valodā. Tālāk, civiltiesību novadā ir izdoti: Aizbildņu likums 1669.g., Vekseļu likums 1671.g., Testamenta likums 1686.g. un Procesa likums 1695.g.

2) Pie karāļa aktiem pieder t.s. o r d o n a n c e s jeb pavēles, instrukcijas un reglamenti, kas tiek adresēti zināmām iestādēm vai amata personām. Starp ordonancēm ir svarīgas: 1630.g. un 1632.g. ordonances Johanam Šitem par zemes un hoftiesas dibināšanu Vidzemē. Starp karāļa instrukcijām ir svarīga 1645.g. instrukcija par ģenerālgubernātoriem Kristīnas laikā, kas noteica šīs amata personas tiesības un pienākumus. Starp reglamentiem ir svarīgs Kārļa XI. reglaments 1696.g. par domēņu valdes atiecībām pret zemniekiem.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

3) Trešie karāļa akti ir r e z o l ū c i j a s vai vienkārši paskaidrojumi uz kādas personas vai iestādes iesniegtu rakstu.

II. Generālgubernatora akti.

Pa daļai šie akti ir tikai instrukcijas pie karāļa izdotiem likumiem, ar kurām vai nu Zviedrijas likums tiek e x p r e s i s v e r b i s at- tiecināts arī uz Vidzemi, vai arī satur paskaidrojumus pie šī likuma. Bet generālgubernatora aktiem varēja būt arī patstāvīgs raksturs, sevišķi ad- ministrātīvo tiesību laukā. Pēc publikācijas veida generālgubernatora ak- tus sauc par „plakātiem”, t.i. tie tiek piesisti pie kādas tiesas vai baz- nīcas durvīm, vai vienkārši par „publikācijām”, kuŗas pamazām jau zvied- ru laikos, un sevišķi krievu laikos, iegūst pilsoniskās tiesībās nosauku- mu „patente”, tā tad generālgubernatora rīkojums ar likuma spēku sāka saukt par p a t e n t ē m.

Starp generālgubernatoriem, kas visvairāk darījuši likumdošanas lau- kā, ir jāmin grāfs K l a u d i j s fon T o t s (Tott). Ar viņa vārdu vispār saistās Vidzemes likumu un rīkojumu kodifikācija - ar nosaukumu: „Landes = Ordnungen” jeb „Landes = Polizey = Ordnungen”. Nosaukums aiz- gūts no Vācijas, kur tā sauca kādas provinces iestāžu izdotās policejis- kās normas. Šis svarīgās Tota kodifikācijas vēsture ir šāda.

Jau 1665.g. toreizējais generālgubernators Uksenšerna aizrāda land- tāgam, ka, sakarā ar poļu, krievu un zviedru kaŗu, Vidzemē neesot vairs nekādas kārtības. Agrāk izdotās patentes esot aizmirstas un tāpēc būtu vēlams, lai landtāgs tās sakopo un izdod no jauna. Šai nolūkā 1665.g. landtāgā tiek iecelta īpaša komisija. Bet komisijas darbs iet gausi, jo landtāgs gribēja izlietot šo gadījumu, lai starp generālgubernatora pa- tentēm varētu izdot arī tādus likumus, kas būtu vēlami muižniecībai; un sevišķi landtāgs prasa 1667.g., lai generālgubernators līdz ar citām pa- tentēm izdod arī dzimtsbūšanas statūtu. Apspriede starp landtāgu un ge- nerālgubernatoru ieilgst un, beidzot, 1668.g. Tots publicē 13 patentes (ordonances), ar kopēju nosaukumu „Landes = Polizey = Ordnungen”. Tās ti- ka izdotas tikai kā pagaidu normas, bet tā kā generālgubernatoru taisījās pārceļt par sūtni uz Franciju, un Kārlis XI., kas tai laikā vēl atradās zem aizbildņu valdības, bet kļūdams pilngadīgs varētu atteikties šīs nor- mas sankcionēt; tad landtāgs pēc vairākkārtīgiem lūgumiem panāk, ka ge- nerālgubernators 1671.g. panāk no aizbildņu valdības šo „Policijas notei- kumu” (Landes = Ordnungen) promulgāciju (izsludināšanu par likumu).

Klaudija Tota „Policijas noteikumi” izdoti Rīgā 1673.g. Arī vēlāk šis svarīgais Vidzemes likumu un rīkojumu krājums ir vairākkārt izdots no jauna, pēdējo reizi 1707.g. Šis izdevums aptver vairāk kā 800 lappu- ses un satur 185 likumus un rīkojumus no 1630. - 1705.g. Visi šie likumi attiecās vienīgi uz zemes tiesībām, tāpēc arī nosaukums „Landes = Ordnun- gen”. Krājuma nozīme ir milzīgi liela, jo tas tāpat kā Zviedrijas zemes tiesību izdevums pārdzīvo zviedru laikus un bija spēkā visu 18.g.s. Arī vēlākie kodifikācijas mēģinājumi un noveles atsaucas uz „Landes = Ordnun- gen” kā uz savu avotu.

Neatkarīgi no šiem tiesību avotiem zviedru laikos Vidzemē ir izdarī- ti vairāki kodifikācijas mēģinājumi, pie kam iniciatīva pa daļai nāk no pašām kārtām vai arī to ierosina valdība. Jau 1643.g. Vidzemes brunniecī- bas uzdevumā hoftiesas viceprezidents E n g e l b r e c h t s fon Mengden s sastāda kādu likumu grāmatas projektu ar nosaukumu „Landrecht des Fürstentums Livlands” („Vidzemes firsta valsts zemes tiesības”), jo Zviedrijas karālis skaitī- jās arī par Vidzemes firstu. Mengdena avoti ir pa daļai Hilchena projekts, pa daļai romiešu un kanoniskās tiesības. Neskatoties uz vairākiem brun- niecības lūgumiem Mengdena projekts netika apstiprināts, bet tai vietā Kristīna 1648.g. atzina par Vidzemes pagaidu likumu grāmatu V i d ē j ā s b r u n n i e k u t i e s ī b a s .

Uz valdības ierosinājumu 1662.g. Rīgas pilsēta sāka pārstrādāt savus statūtus, pie kam īpaša komisija F e s t r i n g a vadībā 1673.g. pa- beidza savu projektu ar nosaukumu „Rīgas pilsētas sta- tūti un tiesības”. Šim projektam par avotu izlietoti:

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and is difficult to decipher due to its low contrast and orientation.

1) vecākie Pārstrādātie Rīgas statūti no 13.g.s. beigām; un 2) kāds projekts no 1653.g. Arī šo Rīgas rātes izstrādāto statūtu projektu zviedru valdība kavējās atzīt un oficiāli tas nekad nav ieguvis likuma spēku. - Bet jau ap 1680.g. nevien pati rāte, bet arī tās apellācijas instance Stokholmas hoftiesa sāka uzskatīt šo projektu par spēkā esošām tiesībām. Tā tad pateicoties tiesas praksei projekts kļūst par likumu grāmatu. Sie ir t.s. "F e s t r i n g a s t a t ū t i", kurus 1721.g., Rīgai un Vidzemei, kļūstot par Krievijas sastāvdaļu, atzina Pēteris Lielais. Tā tad šie statūti bija spēkā nevien visu l8., bet arī 19.g.s. līdz pat jauniem Krievijas pilsētu likumiem. Festringa statūti izdoti grāmatā 1780. gadā. Tie sastāv no 6 daļām jeb grāmatām, pie kam vielas iedalījums ir šāds:

1. grām. satur pilsētas magistrata tiesības;
2. " " tiesu iekārtu;
3. " " } civiltiesības;
4. " " }
5. " " jūras tiesības;
6. " " krimināltiesības.

Kas attiecās uz Vidzemes mazpilsētām, tad te ir spēkā Rīgas tiesības, pie kam ir jāsaaka, ka mazpilsētu nozīme šai laikā ir maza, pretēji vācu laikiem. Bez tam 2 lielākās Vidzemes pilsētas - Cēsis un Valmiera bija nodotas valsts kanclera Uksenšernas virskundzībā. Pēdējais tiesību avots ir p r i v i l ē g i j a s, cik tālu viņas iegūst apstiprinājumu vēlākā laikā.

Corpus privilegiorum Gustavianum.

Rīgas privilēģijas apstiprinātas 1621.g. 25.septembrī ar nosaukumu "Corpus privilegiorum Gustavianum". Kā jau vārds liecina, privilēģiju ir apstiprinājis Gustavs Ādolfs, pie kam teksts lielāko tiesu ir pārņemts no Stefana Batorija privilēģijas Rīgai 1581.g. Starp daudzajām priekšrocībām, kurās privilēģija nodrošina Rīgas pilsētai, jāuzsver dažas:

- 1) Publiskās tiesībās pilnīga autonomija: sava pārvalde jeb rāte, sava tiesa, regālijas u.t.t.
- 2) Pilsētai tiek nodrošināta bezmaksas tirdzniecība līdz Daugavpilij pa Daugavu, un d o m i n i u m u t i l e, tā tad īpašuma tiesīga lietošana uz Daugavu un tās krastiem līdz pat jūrai.
- 3) Namnieki var pirkt un valdīt lauku muižas - var kļūt par gruntskungiem.
- 4) Zemnieki iegūst brīvību pārdot savas preces Rīgā, un ja dzimts-cilvēks - bēglis nav 2 gadu laikā atprasīts, tad viņš var palikt par brīvu namnieku uz visiem laikiem.

Par šīm priekšrocībām Rīga maksā valdībai 1.000 guldenus gadā, un karos ar Krieviju un Poliju stāda zem karoga 300 kara kalpus.

Brunniecības privilēģiju vēsture.

Jau Kārlis IX. 1601.g. ved sarunas ar Vidzemes brunniecību par kapitulācijām, t.i. noteikumiem, uz kādiem brunniecība grib atdoties Zviedrijas varā. Uz šo sarunu pamata 1602.g. Kārlis IX. izdod Vidzemes brunniecībai 2 diplomus, kurus teikts, ka pagaidām tiek apstiprinātas brunniecības privilēģijas, neminot konkrēti nevienu, bet atrunājot, ka iestājoties mieram un labākiem apstākļiem, majestāte skatīs cauri šīs privilēģijas un tās pārlabos. 1621.g. brunniecība griežas pie Gustava Ādolfa ar lūgumu apstiprināt Sigismunda Augusta privilēģiju. Karālis atbildēja, ka, vispirms, viņš gribot šo privilēģiju izlasīt. Pēc vairākkārtējiem lūgumiem, beidzot, 1629.g. Gustavs Ādolfs kara ostā, dodamies uz Trīsdesmitgadu karu, dažās rindās pagaidām apstiprināja vecās brunniecības brīvības, atļaujot tai labākos laikos, labākos apstākļos celt priekšā savas prasības. Vidzemes brunniecības privilēģijas galīgi apstiprina tikai Kristīna 1648. gadā, un, beidzot, arī Kārlis XI. 1678.g.

(1) ...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

Bet abi valdnieki to dara ar klauzulu: "salvis et constitutionibus et statutis regni" (nekaitējot valsts konstitūcijām un statūtiem). Bez tam Kārlis XI. apstiprinādams privilēģijas, kas atkal notika kara laikā, saka:

"Lai gan majestāte ir nodarbināta ar ienaidniekiem, kāpēc viņai nav iespējams skatīt cauri brunniecības deputātu priekšā celto Corpus privilegiarum, ko karāla vietā darīs valsts kanceleja, tomēr majestāte piešķir labiegūto privilēģiju generālkonfirmāciju (apstiprinājumu vispārīgos vilcienos - nevienu privilēģiju konkrēti nenosaucot). Vēlāk, sakarā ar muižu redukciju, brunniecība pārmeta Kārlim XI., ka viņš neesot turējis vārdu - lauzis privilēģijas. Uz to valsts kanceleja atbildēja brunniecības delegātiem 1691.g., ka: 1) nev pierādīts Sigismunda Augusta privilēģijas istums un spēks; un 2) zviedru valdnieki nekad neesot apstiprinājuši Vidzemes poļu laiku privilēģijas, un Kārlis XI. ar savu generālkonfirmāciju 1678.g. paturējis sev visas tiesības šai jautājumā.

Zviedru laikmeta agrārtiesības.

Muižnieku civiltiesiskais stāvoklis. Kā jau aizrādīts, poļu valdība 1582.g. un 1599.g. izdarīja muižu redukciju, pie kam to muižnieku zemes, kuŗi ar dokumentiem nevarēja pierādīt kādā ceļā tās ir iegūtas, tika reducētas, t.i. atsavinātas valstij par labu. Gustavs Ādolfs, iekarojot Vidzemi, tā tad ieguva nevien visas līdzšinējās valsts zemes, t.s. poļu stārostejas jeb stārastu muižas, bet arī to muižnieku zemes, kas bija aizbēguši līdz poļu karaspēkam. Tiesa, Gustavs Ādolfs 1621.g. ar Mandatum gratiae (Zēlastības pavēli) atļauj aizbēgušiem muižniekiem ierasties atpakaļ Rīgā un īpašas komisariāltiesas priekšā pierādīt savus juridiskos titulus uz muižām. Tomēr aizbēgušie neieradās; tamdēļ šo tiesu nācās slēgt un lietas par muižām nodeva hoftiesai. Protams, ka nepaklausīgos muižniekus uzskatīja par valsts nodevējiem un viņu zemes konfiscēja. Tādā kārtā Gustava Ādolfa laikā 84% no visiem Vidzemes arkliem piederēja valstij.

Jauniekārotā provincē Gustavs Ādolfs lielāko daļu no iegūtām valsts zemēm piešķīra lēnos zviedru valstsvīriem un augstākiem virsniekiem, pavisam kādām 16 zviedru dzimtīm, pie kam visvairāk zemes tika piešķirts kancleram Uksensērnam, kuŗš ieguva gandrīz visu agrāko Cēsu bīskapiju līdz ar Cēsu un Valmieras pilsētu un citiem plašiem novadiem. Šiem zviedru aristokrātiem bija toties uz sava rēķina jātur pilis garnizons. Pavisam 1638.g. zviedru augstai muižniecībai Vidzemē piederēja -

	- 47,75 %	zemnieku arkli;	
Zviedrijas matrikulētai sīkmuižniecībai.....	12,00 %	"	"
Vidzemes dzimtai muižniecībai (galvenokārt vāc.taut.).....	33,21 %	"	"
pastorātiem (mācītājmuižām).....	0,5 %	"	"
pilsētām.....	2,19 %	"	"
un valstij tikai.....	1,41 %	"	"

Liela daļa no šiem dāvinājumiem krīt arī uz Gustava Ādolfa meitas Kristīnas laiku, jo viņa, sevišķi izšķērdīgi, izsaimniekoja valsts zemes nevien Vidzemē, bet arī pašā Zviedrijā. Lielai daudzums muižu zviedru laikos Vidzemē piešķirts saskaņā ar N o r č e p i n g a s reichstāga noteikumiem, kuŗu 1604.g. sasauca Kārlis IX., lai noteiktu dienesta zemēm stingru lēntiesisku režīmu un līdz ar to demokrātizētu armiju, kas līdz tam galvenokārt sastāvēja no dižciltīgas kavalērijas. Kas tad ir t.s. N o r č e p i n g a s l ē ņ i, kas tagad kļūst par galveno muižniecības pamatu Vidzemē? Norčepingas lēnis ir, savā ziņā, lēnis pēc klasiskām vācu lēņa tiesībām; pie kam tas stipri līdzinās t.s. M a n n l e h e n (vīra lēnis); un proti: šādu lēni var mantot pēc tēva nāves tikai dēli - ja tādu nav - lēnis atgriežas atpakaļ valsts rokās. Otrkārt, šiem lēņa vīriem valsts nepiešķir tiesas varu par zemniekiem. Protams, ka lēni ar tik stingru režīmu bija gan izdevīgi valstij, bet ne lēņa vīram; jo, taču, bija parasta parādība, ka pēc vasāļa nāves paliek tikai atraitne ar meitām un, protams, muižniecība centās panākt šī noteikuma mīkstināšanu. Norčepingas reichstāgs par meitām (gadījumā, ja dēlu nav) nosaka sekojošo:

lēnis krīt atpakaļ valstij, bet valsts maksā meitām pūru saskaņā ar muižas lielumu. Protams, ka tas bija ļoti nenoteikti formulēts, un tāpēc 1655.g. Vidzemes bruņniecībai izdevās šo noteikumu grozīt tādā kārtā, ka meitas var prasīt no valsts savam pūram pusi no tēva muižas gadā ienākumiem. Arī tas pašu mantošanas jautājumu neatrisināja, un tamdēļ Vidzemes bruņniecība neatlaidīgi "bombardēja" valdību ar lūgumiem, lai šo kārtību groza - attiecībā uz meitām un atraitnēm. Valdība pa daļai piekāpjas, sevišķi atkal Kristīnas laikā; jo tad faktiskā vara atradās valsts padomes rokās.

Pirmkārt, valdība atļāva atraitnēm tālāk lietot vakanto lēni līdz otrām laulībām, bet bez tiesībām šādu muižu atsavināt vai apgrūtināt ar parādiem. Attiecībā uz meitām valdība bija ar mieru ļaut viņām tālāk valdīt tēva muižu, ja viņas nem iegātņos vīru, kas pēc karāļa domām ir cieņīgs stāties sava sievas tēva vietā. Tā tad lēņa tiesības joprojām pastāv zviedru laikos, tikai tām ir citāds raksturs.

Mainoties karālim, tagad nav vairs vajadzīgs no jauna braukt uz Stokholmu un katram personīgi lūgt lēņa muižas atjaunošanu, bet pietiek ar vispārēju pavalstnieka zvērastu. Vecā kārtība paliek tikai mainoties lēņa vīram, bet arī te bruņniecībai izdevās šo noteikumu mīkstināt, jo izņēmuma veidā karālis atļāva lūgt s p e c i ā l o k o n f i r m ā c i j u (šīnī gadījumā, lēņa atjaunošanu) atraitnēm un bāriem (nevis dēliem) braucot nevis personīgi uz Stokholmu, bet to varēja izdarīt pie ģenerālgubernatora Rīgā.

Zemnieku civiltiesiskais stāvoklis.

Kā jau vairākkārt aizrādīts, Kārlis IX. 1601.g. kapitulācijās prasa no Vidzemes bruņniecības dzimtsbūšanas atcelšanu. Uz to bruņniecība deva šādu atbildi:

"Ar līdzīgu priekšlikumu griezās jau Polijas karālis Stefāns, bet jau toreiz muižniecība to esot noraidījusi, un vēlāk arī pats Stefāns pārliecinājies, ka zemnieki stiprāk turoties pie savas verdzības, nekā Rīgas pilsēta pie savām privilēģijām. Tāpat kā nerriem un bērniem nevarot dot rokā spieķus, tā arī zemniekiem nevarot dot brīvību. Varot runāt vienīgi par dažu laba rakstura dzimtslaužu atlaišanu brīvībā, bet tā esot katra dzimtskunga privāta darīšana, un, galu galā, par to varot lemt vienīgi landtāgs."

Tā, protams, ar tukšām frāzēm un anekdotēm par Stefānu Batoriji muižniecība uz ilgu laiku, līdz pat Kārlim XI., tiek vaļā no šī nepatīkamā jautājuma. Gustavam Ādolfam viss mūžs pagāja kara laukā, bez tam Vidzeme viņam piederēja tikai 3 gadus (1629.- 1632.g.), un līdz Kārlim XI. patiesīgais Zviedrijas valdnieks bija valsts padome, kas reprezentēja tikai dižciltīgo aristokrātiju. Kā to labi ir teicis kāds vēsturnieks, "šai laikā valda Zviedrijā nevis monarchija, bet oligarchija".

Mengdena projekts.

Kā jau aizrādīts, Kristīnas laikā Vidzemē bruņniecība gribēja savas tiesības legalizēt un šai nolūkā uzdeva Engelbrechtam fon Mengdenam izstrādāt attiecīgu likumu grāmatu. Lai gan Mengdena projekts nekļuva par likumu, tomēr tas ir ļoti svarīgs politiskās ideoloģijas avots, kas liecina, kā Vidzemes bruņniecība Kristīnas laikā skatās uz zemniekiem. Tamdēļ apskatīsim dažas Mengdena projekta normas.

Attiecībā uz dzimtslauzīm Mengdens ļoti bieži seko Dāvidam Hilchenam, tā tad atkal tikai projektam, kas nekad neguva likuma spēku. Mengdens līdzīgi Hilchenam nosaka, ka dzimtslauzis un viņu manta atrodas kunga varā, un tie bez viņa ziņas nedrīkst atstāt kunga novadu. Muižniekam, kura novadā ieradies bēglis, 4 nedēļu laikā par to jāziņo bēgļa kungam. Ja viņš to nedara, slēpj bēgli vai ļauj tam aizbēgt tālāk, tad prasītājam ir tiesība lūgt zemes tiesnesi ierādīt viņam ķ i l a s v a l d i j u m ā atbildētāja (slēpēja kunga) zemnieku māju, kuras vērtība ir tikpat liela kā aizbēgušā zemnieka mājai. Ja pēc zināma laika atbildētājs brīvprātīgi vienojas ar prasītāju par bēgļa parādiem, nodevām un klausām, tad zemes tiesnesis atceļ ķ i l a s v a l d i j u m ā. Visu šo darījumu Mengdena projekts nosauc par "d z i m t s c i l v ē k a p i r k š a n u".

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

Tas ir svarīgi tāpēc, ka patiesībā, protams, itnebūt dzimtslaudis netiek pirkti un pārdoti, izliekot viņus no mājām, bet gan runa iet par bēgļa prasību cessori starp prasītāju un atbildētāju. Atbildētājs uzņemas visas tās saistības, kādas bija bēglim agrākā dzīves vietā. Tā tad no avotiem, kur iet runa par "zemnieku pirkšanu un pārdošanu" vēl nevar bez citiem pierādījumiem secināt, ka patiesībā notiek tirgošanās ar laudīm, kā tas bieži ir nepareizi darīts. Sevišķi nejuristi iztulko šos terminus tādā nozīmē, itkā būtu notikusi dzimtscilvēku pārdošana; patiesībā tā ir civiltiesiska cessori.

Visumā jāsaprot, ka šī Mengdena projekta daļa par bēgļiem saskan ar to bēgļu izdošanas konvenciju, ko 1458.g. (apm. 200 g. atpakaļ) noslēdza Tērbatas bīskaps ar saviem vasāļiem. Mengdens šīs konvencijas noteikumus padara bargākus tikai tai ziņā, ka viņš dzimtscilvēka bēgšanu konstruē kā kriminālnodarījumu, nevis kā civiltiesisku deliktu (kā tas bija vācu laikos). Tamdēļ arī Mengdens paredz sodu līdzvainīgiem (tiem, kas palīdz dzimtscilvēkam bēgt vai kas bēdzināja viņa mantu), pie kam sods ir vāciešiem 50 dalderu naudā (apm. 1 zemnieku mājas vērtība), un zemniekiem atbilstošs miesas sods. Mengdena projekts svarīgs arī tai ziņā, ka nosaka īpašu režīmu vaļenikiem un kalpiem. Vaļenikiem gadā laikā jāizvēlas vai nu palikt par saimniekiem, vai gada kalpiem.

Mengdena projekts ir pirmais avots, kas paredz īpašas normas dzimtslaužu brīvlaišanai, pie kam šai ziņā Mengdens pilnīgi seko romiešu tiesībām. Tāpat kā vergu Romā, arī Latvijā dzimtscilvēku varēja atlaist brīvībā trejādā veidā:

1) vai nu zemes tiesā, kam atbilst romiešu tiesībās manumissio vindicta;

2) ar brīvības gramatu, rom. tiesībās - manumissio per epistolam;

3) ar testamentu, romiešu - manumissio testamento.

No šī salīdzinājuma mēs redzam, ka zemnieku tiesības sāk apzinīgi konstruēt pēc romiešu verga tiesībām. Ja brīvlaistais labprātīgi atkal iedodas zemnieku kārtā, uzņemdamies būt par zemnieku kādās lauku mājās, tad viņš jau pēc 3 gadiem un arī viņa bērni, kas ir piedzimuši šai lauku sētā, zaudē savu brīvību un nedrīkst, protams, vairs patvaļīgi atstāt kunga novadu.

No Mengdena projekta mēs varam spriest, kādu zemnieku tiesisko stāvokli gribēja panākt bruņniecība ar projekta izvešanu dzīvē. Protams, tas pilnīgā veidā tai neizdevās, bet gan pateicoties muižniecības aktivitātei radās kāds kompromisa likums, proti, jau minētais Tota ordonāncu krājums ar nosaukumu -

"Landes = Polizey = Ordnung" (1668.g.)

Protams, muižniecības aktivitāte ir vēsturiski saprotāma, jo nepanākusi Mengdena projekta atzīšanu, bruņniecība 1648.g. ieguva Kristīnas sankciju vienīgi Vidējām bruņniecību tiesībām. Bet šis kodeks ir izcēlies 1422.g. un nesatur itnevienu normu par dzimtsbūšanu, kādas tai laikā nemaz vēl nebija. Tiesa, jau vācu laikos gan atsevišķās valstiņās dzimtslaužu tiesības mēģināja regulēt ar t.s. bēgļu izdošanas līgumiem, bet tie zviedru laikos formāli nebija spēkā. Tāpat formāli nebija spēkā Sigismunda Augusta privilēģija. Tā kā 1656.g. Kārļa X. laikā atkal izcēlās zviedru - poļu - krievu karš, pie kam krievi izsiroja gandrīz visu Vidzemi līdz pat Rīgai, un kara sekas bija mēris, tad, protams, nevien zemnieki bija izkauti un izmiruši, bet arī ļoti daudzi aizbēguši uz kaimiņu valstīm. Tā kā šo karu noslēdza Olivas miera līgums 1660.g., un Vidzeme uz visiem laikiem kļuva par Zviedrijas provinci, tad, protams, valdība generālgubernatora Tota personā gribēja atkal ievest šai zemē kārtību. Ar to arī izskaidrojamas tādas Tota ordonances, kā piem.: par kara un zemes ceļiem, krogiem un stadulām, kārtības tiesām, aprīņu komisāriem, gada tirgiem, par ubagiem un čigāniem. No tā Jūs redzat, ka Tota Landes = Polizey = Ordnungen satur veselu rindu saistošu noteikumu, kuru nolūks ir nodibināt zemē mieru un kārtību. Tās ir tikai policejiskas normas.-

The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work done during the year. It is followed by a detailed account of the various projects and the results achieved. The report concludes with a summary of the work done and a list of the names of the staff members who have been engaged in the work.

The work done during the year has been very satisfactory and it is hoped that the results achieved will be of great value to the country. The staff members who have been engaged in the work have all done their best and it is a pleasure to acknowledge their services.

The second part of the report deals with the financial statement of the organization. It shows the income and expenditure for the year and the balance sheet at the end of the year. The financial statement is followed by a list of the names of the donors and the amounts received from each of them.

The financial statement shows that the organization has been able to maintain a healthy financial position throughout the year. The income has been sufficient to cover the expenses and there is a surplus of funds available for the work of the organization. The list of donors shows that a large number of people have contributed to the work of the organization and it is a pleasure to acknowledge their generosity.

Bet starp šīm 13 ordonancēm bija arī tādas, kuŗu izdošanā bija ieinteresēta nevis valdība, bet bruņniecība. Tādas ir ordonances par kalpotājiem, medību tiesībām, zemnieku kāzām; bet jo sevišķi „Policijas noteikumu” 2 nodaļas:

- 1) Von Ausantwortung der Bauern (Noteikumi par zemnieku izdošanu) un
- 2) Von Zuschlagung der Bauern und deren Taxa (Par zemnieku piespriešanu un viņu taksi).

Abām šīm ordonancēm ir ļoti liela nevien teorētiska, bet arī praktiska nozīme Latvijas dzimtsbūšanas tiesību vēsturē; tāpēc apskatīsim katru no tām atsevišķi.

I. Von Ausantwortung der Bauern.

Šie „Noteikumi par zemnieku izdošanu” uzskatāmi par pirmo nopietno mēģinājumu, konstruēt Vidzemes dzimtsbūšanu kā īpašu tiesību sistēmu. Kā jau teicu, jau sākot ar 15.g.s. bīskapi un viņu vasāļi slēdza savā starpā bēgļu izdošanas līgumus. Bet kā jau līgumos, vesela rinda svarīgu jautājumu palika nenoskaidrota, piem.: kas ir dzimtscilvēks? No kāda brīža viņš paliek par kunga novada piederumu? Kam pieder dzimtslaužu bērni no dažādām laulībām? Uz šiem jautājumiem nedod atbildi ne bruņnieku, ne pilsētas, ne arī vispārējās zemes tiesības. Beidzot, uz šo jautājumu nevarēja atbildēt ne romiešu, ne kanoniskās tiesības. Tā tad bija jārada pavisam īpatnēja tiesību sistēma un tas, protams, ir ļoti grūts darbs. Cik šis uzdevums bija grūts, varam spriest no tā, ka pat 18.g.s. Baltijas vācu juristi nebija skaidrībā - vai dzimtscilvēks ir dzimtskunga kustama vai nekustama manta? Arī tā landtāga komisija, kas izstrādāja Tota „Policijas noteikumos” nodaļu par zemnieku izdošanu, nespēja dot sistēmu, bet gan tās vietā deva tikai dažus institūtus, kuŗiem toreiz bija ļoti liela praktiska nozīme. Tamdēļ arī Tota dzimtsbūšanas statūtā velti meklēt atbildi uz jautājumiem, kuŗiem ir svarīga teorētiska nozīme. Jo, pirmkārt, tas, kas mums tagad šķiet svarīgi, toreizējiem juristiem šķita nesvarīgs: vai nu tāpēc, ka likumdevēji neprata formulēt juridiskus principus, vai arī negribēja to darīt, jo šie principi bija visiem zināms fakts.

Ievērojot lielās grūtības, ir it dabīgi, ka landtāga komisija meklēja darbam gatavus paraugus. Lai gan tas nav pierādams, bet droši ticams, ka 1671.g. dzimtsbūšanas statūtam kā avoti ir izlietoti t.s. Kurzemes statūti (1617.g.). Šī latīņu valodā rediģētā likumu grāmata ir radusies klasiskā romiešu tiesību zemē - Kurzemē; ar to arī izskaidrojams, ka Kurzemes statūti arī dzimtsbūšanu apspriež pēc tām normām, kuŗas romiešiem bija priekš vergiem. Tāpēc arī Kurzemes statūti zemniekus sauca par „h o m i n e s p r o p r i i”, kā līdz tam Latvijas vēsturē sauca tikai vergus jeb dreļļus. Bez tam blakus romiešu tiesībās tik pazīstāmai patria potestas un potestas tutelarīs (vecāku un aizbildņu varai), Kurzemes statūti runā par „potestas privata”, kas katram kungam pieder par dzimtslaudim.

Bet Vidzemes landtāgs nevarēja sekot pilnīgi Kurzemes statūtiem, jo pat Kārļa XI. pavadoņi, lai gan būdami zviedru dižās aristokrātijas locekļi, nekad nebūtu sankcionējuši tādu likumprojektu, kuŗā zemnieki skaidriem vārdiem nosaukti par vergiem. Tikai vienreiz, acīmredzot, pārskatīšanās dēļ, Klaudija Tota „Policijas noteikumos” iet runa par „Leibeigene”, kas burtiski tulkots no Kurzemes statūtu „homo proprii”. Turpretī visur citur zemnieks tiek saukts parastā vēsturiskā vārdā - E r b b a u e r (dzimtscilvēks). Tāpat kādā citā vietā, atkal neuzmanības dēļ, landtāga komisija „Erbherr” vietā lieto vārdu „E d e l m a n n” (muižnieks), kas bija nepamatoti, jo, pēc Gustava Ādolfa privilēģijas Rīgas pilsētai, arī nannieki varēja iegūt bruņnieku muižas, un tā tad būt par dzimtskungiem nebūdami muižnieki.

Raksturojuši Tota dzimtsbūšanas statūta izcelšanos un avotus, apskatīsim šo svarīgo likumdošanas pieminekli no dogmatiskā viedokļa.

Kas ir dzimtslaudis (Erbleute) - nevis vergi, kā saka Kurzemes statūti? Tā ir īpaša kārta, tā tad tīri juridisks stāvoklis, nevis sociāls vai ekonomisks; kuŗā var piedzimt, kuŗā var iestāties un no kuŗa var izstāties. Dzimtscilvēka bērni i p s o i u r e ir jau dzimtslaudis. Tā tad te ir spēkā t.s. a s i n s t i e s ī b u p r i n c i p s (ius

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

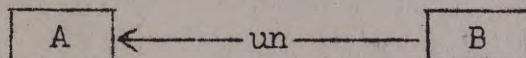
...the ... of ...

...the ... of ...

sangvinis) - asinis nosaka pavalstniecību. Ja notiek laulības starp 2 dzimtskungu saimniekiem, tad te jāizšķir divējādi gadījumi: 1) sieva tiek ieprecēta pie vīra un 2) vīrs tiek ieprecēts pie sievas. Abos gadījumos ir spēkā princips: sieva seko savam vīram.

I. K ā z u s s.

Jaunava kļūst par sievu cita kunga novadā. Līdz ar to ir jau teikts, ka laulības nolūkā dzimtscilvēkam ir tiesība atstāt savu dzimtskungu, pie kam līgava dabū pūrā līdz vecāku novēlētās drēbes un naudu. Jaunā dzīves vietā sieva iegūst vīra pavalstniecību; tā tad skaitījās par tā kunga dzimtscilvēku, kuŗa dzimtscilvēks ir vīrs un patur šo pavalstniecību arī laulībai beidzoties. Grafiski šo kāzusu var attēlot šādi: laulība notiek divu dzimtskungu novadu

dzimtscilvēku starpā. Novadā A dzīvo līgavainis, novadā B līgava. Laulības nolūkā līgavai ir tiesība: atstāt savu vecāku dzīves vietu un līdz ar to vecāku pavalstniecību; un nevien noslēgt laulību ar sveša kunga dzimtscilvēku, bet līdz ar to viņa paņem zināmu daļu mantas līdz uz otra kunga novadu, t.s. pūru; pie kam viņa še apprecās un iegūst sava vīra pavalstniecību, kuŗu patur arī laulībai beidzoties.

II. K ā z u s s.

Vīrs tiek ieprecēts pie sievas jeb iet iegātņos. Šis gadījums ir sarežģītāks tai ziņā, ka kungs gan ļauj vīrietim laulības nolūkā atstāt viņa novadu, lai ieprecētos sveša kunga novadā, bet patur sev tiesības šo iegātņi atprasīt atpakaļ līdz ar sievu un bērniem. Ja iegātņis ir apprecējis svešā novadā atraitni, tad kungs var atprasīt iegātņi līdz ar sievu un bērniem no otrās laulības, kamēr atraitnes bērni no pirmās laulības un atraitnes manta paliek tam dzimtskungam, kur ir dzīvojis atraitnes pirmais vīrs. Patiesībā arī šis kāzuss nav grūti atrisināms, ja ievēro principu: sieva vienmēr seko vīram. Atprasot vīru atpakaļ, sievietai ir jāiet līdzi. Bet šai otrā gadījumā gan izšķir dažādu laulību bērnus. Pirmās laulības bērni paliek tur, kur ir dzīvojis viņu tēvs; atrās laulības bērni seko savam tēvam. Tā tad attiecībā uz bērniem ir spēkā princips: bērni vienmēr seko savam tēvam. Tas nozīmē, ka bērni skaitījās par tā kunga dzimtslaudīm, kuŗas kungam ir kalpojis viņu tēvs.

III. K ā z u s s.

Atraitne tiek ieprecēta cita kunga novadā. Ja viņai no pirmās laulības ir mazgadēji bērni, tēvs ir miris, tad tēva vietā stājas aizbildņi, kas dzīvo tai pašā novadā, kur ir dzīvojis tēvs, vai arī dzimtskungs, kuŗš vienmēr ir likumīgs aizbildnis šādiem bērniem. Ja bērns, teiksim, ir tikai 3 gadi vecs, tad likumdevējs atkāpjas no principa un atļauj ņemt mazgadējus bērnus pie otrā vīra audzināšanai; lai tad, kad viņi ir darba spējīgi, tos atprasītu atpakaļ n e m a k s ā j o t audzināšanas izdevumus.

IV. K ā z u s s.

Principā - bērni seko savam tēvam, bet ja tēva nav, tad attiecībā uz ārlaulības bērniem, protams, nevar būt spēkā šis princips. Tad ir spēkā nevis vairs ius sangvinis, bet ir spēkā i u s s o l i (novada jeb zemes) p r i n c i p s, t.i. ārlaulības bērns ipso iure skaitās par tā kunga dzimtscilvēku, uz kuŗa zemes viņš ir piedzimis.

Tie ir gadījumi, kad dzimtscilvēks likumiskā kārtā iegūst vai maina savu dzimtspavalstniecību. Bet, protams, zemnieki mainīja savu dzimtspavalstniecību arī nelegālā kārtā, patvaļīgi pametot savu kungu. Tādā gadījumā kungs patur tiesības meklēt rokā lēgli un to piespiest atgriesties

agrākā dzīves vietā. Mengdena projekts bēgšanu uzskata par kriminālnoziedzumu un sodīja nevien bēgli, bet arī līdzzinātājus ar miesas sodu. Vēl bargāki noteikumi, vismaz formāli, bija spēkā Kurzemē, kur par atkārtotu bēgšanu zemniekam varēja nocirst kāju. Protams, nekā tamlīdzīga nav Kl. fon Tota „Policijas noteikumos”. Nekāds sods ne bēglim, ne bēgļa līdzzinātājam nedraud. Paredzētas ir tikai zināmas sankcijas (piem., naudas sods) un represālijas pret to dzimtskūņu, kas bēgli slēpj vai atsakās izdot. Tā tad Tota noteikumi ir daudz liberālāki, nekā tos vēlējās redzēt muižniecība.

Kā jau pats virsraksts - „Par zemnieku izdošanu” liecina, tad likumdevēju galvenokārt interesē tie gadījumi, kad zemnieks patvaļīgi pamet savu kungu, pie kam šo jāizšķir 2 kāzusi: 1) kad aizbēg bezzemnieks un 2) kad aizbēg saimnieks.

I. Bēgli - bezzemnieki.

Ja bēglis ir Zviedrijas pavalstnieks, resp. vidzemnieks, tad viņu līdz ar bērniem var atprasīt agrākais dzimtskūņš, līdz ko beidzas dienesta līgums jaunā dzīves vietā. Ja, turpretim, bezzemnieks ir ārzemnieks, tad nav nekāda juridiska pamata viņu piecietināt pie kāda kunga zemes. Bet tā kā dzimtskūņš bija arī šādos ļaudīs ļoti ieinteresēts, jo starp tiem bija ļoti daudz latviešu no Kurzemes (hercoga zemnieki), tad atrada ļoti īpatnēju, ja tā varētu teikt, „j u r i d i s k u s l a z d u” arī šiem ļaudīm, proti: līdz ko bēglim - bezzemniekam piedzima bērni uz kāda Vidzemes dzimtskūņa zemes, tad nevien bērnu, bet arī vecākus uzskatīja par šī kunga dzimtsļaudīm.

Ņemsim konkrētu gadījumu. Pār Daugavu pie Kokneses pārceļas pāri no Jaunjelgavas apriņķa kāds kurzemnieks ar savu sievu un viņiem uz Daugavas krasta piedzimst bērns. Ar bērna piedzimšanas momentu šis kurzemnieks skaitījās par Kokneses novada dzimtscilvēku. Mēģināsim juridiski šo kāzusu analizēt. Pēc ius sanguinis principa bērns seko tēvam, tēvs ir kurzemnieks, tā tad arī bērnam jābūt tēva pavalstniecībai; bet to Vidzemes muižnieki negribēja atzīt. Pielietosim ius soli principu, bet to, kā mēs redzējām, attiecināja tikai uz ārļaulības bērniem. Un, lūk, uz šiem ārzemnieka bērniem attiecināts tas pats princips. Tā tad tāpat kā „bandas bērns” skaitās par tā kunga dzimtscilvēku, kuŗa novadā viņam ir bijusi nelaime nākt pasaulē, tā arī šāds kurzemnieka bērns patiesībā likuma priekšā ir „bandas bērns”. Pēc vispārējās normas ārļaulības bērna liktenis nevar saistīt tēvu, kas nav zināms, bet šo likumdevējs nosaka: skaitās par dzimtskūņa pavalstniekiem nevien bērns, bet arī vecāki; citiem vārdiem, tiek konstruēts „jurisprudencē napazīstams” princips: t ē v s s e k o s a v i e m b ē r n i e m.

II. Bēgli - saimnieki.

Protams, te atkal ir vairāki gadījumi atkarībā no tā: vai saimnieks ir ārzemnieks vai vidzemnieks.

1) Saimnieks ir ārzemnieks. Ņemsim konkrētu gadījumu. Kurzemes saimnieks no Jaunjelgavas novada pārceļas pār Daugavu pie Kokneses, un šo viņš izdara šādu neuzmanīgu darbu. Viņam līdzī ir kartupeļi un katliņš, un pārcēlies pāri zemnieks Daugavas krastā krūmos kuŗ uguni un grib kartupeļus izvārīt. Bet līdz ko kungs vai muižas stārstis no pils torņa ierauga, ka krūmos paceļas dūmi, no šī paša momenta ipso iure šis Kurzemes saimnieks kļūst par Kokneses kunga dzimtscilvēku. Tās ir slavenās t.s. „R a u c h f a n g s r e c h t” (burt. „dūmu ķeršanas tiesības”), kas Vidzemē ir spēkā līdz pat 1804.g. Vidzemes zemnieku likumiem. Šī tiesība nozīmē sekojošo: ja kāds zemnieks uz sveša kunga zemes „laiž gaisā pavarda dūmus”, tad dzimtskūņam no šī fakta klusējot ir tiesība secināt, ka zemnieks ir izteicis vēlēšanos palikt par saimnieku minētā kunga novadā.

2) Attiecībā uz Vidzemes saimniekiem pavalstniecību zaudē un iegūst uz noilguma pamata, pie kam ir divejāds noilgums: 1) prasības uz Vidzemes

1878
The following is a list of the names of the persons who were present at the meeting of the Board of Directors of the Bank of the City of New York, held on the 15th day of January, 1878.

Attest: _____
Secretary

1878

saimnieku noilgst 10 gadus, ja kāds saimnieks dzīvojis otra kunga novadā 10 gadus ar sava agrākā dzimtskunga ziņu. Turpretīm Kurzemē vispār zemnieks - bēglis nekad nenoilgst, un šai ziņā dzimtsailvēka stāvoklis Kurzemē ir ļaunāks nekā vergam Romas impērijas laikā, kad arī prasības uz vergiem noilga. 2) Otrs noilguma termiņš ir šāds. Ja Vidzemes saimnieks aizbēg bez sava kunga ziņas un viņa jaunās dzīves vietas kungs 3 mēnešu laikā paziņo par to bēgļa agrākam kungam, bet pēdējais nākošos 3 mēnešos bēgli neatprasa, tad bēglis skaitās par jaunās dzīves vietas kunga dzimtsailvēku.

Beidzot, prasības uz Vidzemes bēgļiem - bezzemniekiem (kalpiem, valniekiem u.c.) nekad nenoilgst. Tādas ir Klaudija fon Tota dzimtsbūšanas statūta galvenās normas. Iztirzājums liecina, ka šīs normas ir jāiztulko pēc tiem pašiem principiem, pēc kuriem tulko noteikumus par pavalstniecības iegūšanu un zaudēšanu.

Klaudija fon Tota "Policijas noteikumu" dzimtsbūšanas statūts patiesībā ir arī speciāls bēgļu izdošanas likums; un, protams, tikai ņemot vērā to šie noteikumi ir jāiztulko. Jau tas vien, ka dzimtsbūšanas statūts ir publicēts kā "Policijas noteikumi" (Landes = Polizey = Ordnung), lieku reizi pierāda, ka šos noteikumus nedrīkst iztulkot kā civiltiesību sistēmu, kas gan ir mēģināts darīt, bet pēc Prof. Dr. Švābes domām nepareizi. Šī statūta mērķis ir skaidrs: noaust ciešu juridisku tīklu, ar ko nevien zvejojot jaunus dzimtslaudis, bet arī tos paturēt savā privātā varā kā privātus pavalstniekus. Cits jautājums: vai šie "Policijas noteikumi" sasniedza savu mērķi? Šis jautājums, bez šaubām, ir ļoti svarīgs tiesību vēsturniekiem, jo tas ir tiesību politikas jautājums. Uz šo jautājumu mums dod atbildi vaku grāmatas, kurās kā spoguļi redzama zemnieku imigrācija un emigrācija. Pēc Prof. Dr. A. Švābes pētījumiem ap 1690. g. apmēram 30% no visiem Vidzemes saimniekiem ir ārpagastnieki, tā tad ienācēji no citiem pagastiem. Tas ir caurmēra statistisks skaitlis; turpretīm atsevišķos novados ārpagastnieku skaits ir daudz lielāks. Piem., Ropažos 80%, Daugavgrīvā 73%, Salaspilī 71%, Ikšķilē 60% u. t. t., pie kam 66,6% no visiem ārpagastniekiem ir ārzemnieki, galvonokārt Kurzemes latvieši. Tālāk, tautības ziņā no ārpagastniekiem 89% ir latviešu un 11% cittautiešu. Šie skaitļi pierāda, ka dzimtsbūšanas statūts nenasniedza savu mērķi. Sevišķi tas sakāms par novadiem ap Daugavu, kur ļaudis "nāk un iet" itkā tie nebūtu nemaz dzimtslaudis. Protams, arī bēgšanas iemesli, bez šaubām, ir dažādi. Bet ja mēs meklējam blakus psiholoģiskiem motīviem arī saimnieciskus apstākļus, tad tādi ir meklējami: 1) t. s. brīvgadu institūtā, t. i. jaunā dzīves vietā saimnieks - bēglis pirmos 3 gadus bija brīvs no visām klausām un nodevām; 2) vispār zemnieku tiesiskais stāvoklis zviedru laikos Vidzemē ir daudz labāks nekā Kurzemē. Šie ir tie 2 iemesli, kas pamudināja, sevišķi kurzemniekus bēgt uz Vidzemi.

Kā jau teicu, 1671. g. dzimtsbūšanas statūts satur arī dažas civiltiesību normas, sevišķi par zemnieku kustamo mantu. Bet nedrīkst aizmirst, ka likumdevēja nolūks nav bijis dot civiltiesību sistēmu, bet tikai nokārtot 2 dzimtskungu prasību kolliziju. Tā tad tās ir tikai konfliktu normas, kas rāda, kā atrisināt strīdu 2 dzimtskungu starpā attiecībā uz zemnieku un viņa kustamo mantu: ja šis zemnieks legālā ceļā (piem. precoties) vai nelegālā kārtā (piem. bēgot) maina savu pavalstniecību, t. i. pāriet jauna dzimtskunga privātā varā.

Bet arī no šīm konfliktu normām varam šo to secināt attiecībā uz zemnieku civiltiesisko stāvokli. Ir taisnība, ka zemnieku mantošanas tiesības ir ierobežotas, bet šo ierobežojumu nolūks ir aizkavēt bēgli izvest mantojumu uz cita dzimtskunga novadu, jo no tā, bez šaubām, smagi ciestu muiža.

Bet no otras puses šie noteikumi tomēr atzīst dzimtsailvēka tiesības uz kustamo mantu, jo no šīs mantas zemnieks maksā parādus un pret šo mantu arī tiesa vērs savas prasības. Tā tad j u r i d i s k i, bez šaubām, šai laikā zemniekam ir īpašuma tiesības uz kustamo mantu. Vai šīs mantas zemniekam bija daudz vai maz, tas, protams, ir fakta jautājums un pie tam ļoti individuāls, jo visos laikos blakus pārtikušiem ļaudīm ir arī nabagi. Bet ja mēs gribētu salīdzināt Vidzemes zemnieku materiālo stāvokli zviedru laikos ar šo stāvokli poļu un krievu laikos;

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and includes some lines that appear to be underlined or section headers. The overall quality is very poor due to fading and low contrast.

cityem vārdiem, 17.g.s. stāvokli ar 17.g.s. otro pusi un ar 18.g.s.; tad no šī salīdzinājuma gan dabūjam drošu pārliecību, ka Vidzemes zemnieks 17.g.s. dzīvo labākos saimnieciskos apstākļos, ir bagātāks, nekā poļu un krievu laikos.

Tiesību vēsturniekam vienmēr ir zināms kritērijs, kas ļauj par kaut-ko spriest. Un, proti, tāds kritērijs augšminētā jautājumā ir t.s. cīņa pret pārmērīgu greznību jeb luksusu policija. Šo cīņu ved pilsētās rātes, bet uz laukiem muižnieki un valdība. Un, lūk, 1671.g. "Policijas noteikumos" ir vesela ordonance ar nosaukumu "Par zemnieku kāzām", kas vērsta pret pārliecīgu izšķērdību zemnieku godos. Ordonance nosaka: pagasta vecākais, tiesnesis vai pilns vīrs, tā tad vesela arkla saimnieks var kāzās ielūgt ne vairāk par 16 pāriem viesu un šais kāzās nedrīkst nodzert vairāk par 8 mucām alus un 4 stopiem degvīna; kāzu ilgums nedrīkst būt vairāk par 2 dienām. Tagad padomājiet paši, arī mūsdienu analogijā, vai Jūs varat kāzās lūgt 16 pārus viesu, vai Jūs varat kāzas svinēt 2 dienas un nodzert 8 mucas alus? Bet šie zemnieki, pret kuriem vērsta minētā ordonance, formāli ir dzimtsļaudis. Ja nu dzimtscilvēkam likuma robežās aizliedz nodzert kāzās vairāk par 8 mucām alus, tad gan tikai tāpēc, ka viņš var ļoti brīvi rīkoties ar savu kustamo mantu, un viņa darba augļi neapšaubāmi pieder viņam pašam. Vēl vairāk, mēs zinām no tiesu aktīm, ka bieži zemnieku kāzās tiek nodzerts daudz vairāk, ielūgts daudz vairāk viesu, un kāzas ilgst veselu nedēļu. Bet pie šī jautājuma mēs vēl atgriezīsimies citā sakarībā, runājot par Kārļa XI. likumdošanu Vidzemē.

II. Von Zuschlagung der Bauern und deren Taxa.

Ir taisība, ka šai nodaļā, kas ir ļoti īsa, publicētie noteikumi nejuristam ir ļoti grūti saprotami. Tāpēc arī daudzi vēsturnieki šīs normas galīgi pārprot, pie kam uz to pa daļai pavedina pats likuma virsraksts, kur iet runa itkā par "zemnieku taksi". Virsraksts vien jau pavedina domāt, ka iet runa par zemnieku pirkšanu un pārdošanu, kuriem ir noteikta zināma valdības oficiāla takse. Tamdēļ šis institūts ir jāapskata tīri juridiski. Kas ir šis juridiskais institūts, kuram dots šāds savāds mūsu laikos neparasts nosaukums?

Jau tūlīt sākumā jāpaskaidro, ka tas ir tas pats institūts, ko romiešu tiesībās sauc *immisio bonorum* vai tagadējā civīlprocesā par *immisiju* (no lat. *immittere*, ielaist iekšā, ievietot). Tā tad *Zuschlagung der Bauern* jeb *immisija* ir ievēšana nekustamas lietas valdījumā ar tiesas palīdzību. *Immisija* var būt divejāda.

1) Tā var notikt kārtējā civīlprocesa veidā, pie kam šai gadījumā *immisija* ir sprieduma izpildīšana pret nekustamu mantu (*missio in possessionem*, burt. ievēšana valdījumā). Proti, tiesnesis ievē sūdzētāju atbildētāja muižas vai tās daļas valdījumā, kas notiek ar īpašu svinīgu tiesisku aktu. Tas ir viens *immisijas* veids.

2) Jau romieši *immisiju* lietoja arī kā represāliju nepaklausības gadījumā, proti, ja kāds no partiem nepaklausīja tiesas pavēlai, tad tiesa viņa nepaklausību soda, vai nu vainīgam uzliekot naudas sodu, vai arī apķīlājot viņa nekustamo mantu. Vidzemē *immisiju nepaklausības procesā* (Ungehorsamkeitsprozess, viens no ārkārtējā procesa veidiem) lietoja jau 15.g.s.; un proti, bēgļu lietās. Saskaņā ar Tērbatas bīskapa un viņa vasaļu līgumu 1458.g. *immisiju* izdara arkla tiesnesis. Viņš deva pavēli izdot bēgļus 14 dienu laikā. Ja bēgļu slēpējs nepaklausīja, arkla tiesnesis līdz ar abiem piesēdētājiem jāja uz atbildētāja muižu, un ja nevarēja bēgļus tur vairs atrast, tad viņš sūdzētājam ierādīja tikpat zemnieku mājas un tādā pašā arkla vērtībā, kādas bija tās, no kurām bija aizbēguši sūdzētāja zemnieki. Arkla tiesnesis ierādīja prasītājam valdīšanai un lietošanai atbildētāja zemnieku mājas līdz nākošam mantāgam, kas šo lietu izšķīra pēc būtības. Un, lūk, šo arkla tiesneša izdarīto *immisiju* avoti apraksta vārdiem: "eine Gesinde ausantworten mit Land und Leuten"

(izdot kādu saimi ar zemi un ļaudīm, pie kam "Gesinde" tiek lietots di-

[The page contains extremely faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document. The text is mirrored and difficult to decipher.]

vejādā nozīmē: kā saime un arī saimnieka mājas). Bet jau 1597.g. izpildu rakstā tai pašā nozīmē lieto jaunu terminu: „eine Gesinde zuschlagen”.

Ja Mengdens savā likumprojektā 1643.g. immisiju aprasta ar pirmo formulu, tad turpretīm Igaunijas brūniecības tiesību kōdifikātors Krūze 1650.g. immisiju sauc tikai otrā vārdā, tā tad „Zuschlagung der Bauern”. No tā jāsecina, ka termins „Zuschlagung der Bauern” immisijas nozīmē, vispirms, izcēlies Igaunijā un pēc pēdējās parauga ieviesies arī Vidzemē; pie kam izšķirošā nozīme ir 1653.g. Vidzemes landtāgam. Šis landtāgs prasa no generālgubernātorā, lai Vidzemē pēc Igaunijas parauga dibina a r k l a j e b k ā r t ī b a s t i e s u (Hakengericht jeb Ordnungsgesicht), kurāi zemes tiesneša uzdevumā, jāizdara tiesas piedziņa no muižnieku nekustamas mantas, apķilājot viņa zemnieku kļaušas un nodevas; pie kam apķilāšana jāizdara nepaklausības procesa kārtībā pret tiem muižniekiem, kas nelabo tiltus un ceļus, necel vai nelabo baznīcas un pastorātus, nemaksā landtāga vai valdības uzliktos nodokļus u.t.t.

Tā tad 1671.g. „Policijas noteikumos” nodibinātā kārtības tiesa un ievestā immisijas prakse stāv visciešākā sakārā ar 1653.g. Vidzemes landtāga prasībām. Tiesa, toreiz generālgubernātors vēl vilcinājās izpildīt šo prasību un atļāva zemes tiesnesim izdarīt immisiju tikai mazsvarīgās lietās. Svarīgoš gadīj. generālgub. izaicināja virsniekus, kas „cauru militari” („ar bruņotu roku”) iekasēja no nepaklausīgiem muižniekiem soda naudas vai arī izdarīja immisiju pēc vajdzības. Tā tas bija Kārļa X. laikā. Pēc viņa nāves nepilngadīgā Kārļa XI. vietā valda viņa māte Hedviga Eleonora, kurā 1662.g. dod rīkojumu, ka pret nepaklausīgiem muižniekiem izpildot tiesas spriedumus nevar lietot „bruņotu roku”, latīniski - „manuu militari” (tā tad nevar sūtīt virsnieku ar zaldātu), bet izpildījums ir jāvērs vienīgi pret muižnieka nekustamo mantu, proti: apķilājot viņa zemniekus.

Uz šī pamata arī immisijas institūts tiek legalizēts un kōdificēts Kl.Tota „Policijas noteikumos”. Saskaņā ar šiem noteikumiem immisija ir divejāda:

- 1) administratīvās lietās tā ir sods nepaklausīgiem muižniekiem;
- 2) civillietās immisija ir sprieduma izpildījums pret muižnieku parādnieku.

Lai gan „Policijas noteikumos” kārtības tiesai bieži tiek dota tiesība izlietot immisiju kā administratīvu sodu (piem.: par krogu un stādulu nelabošanu, par ceļu kļaušu nepildīšanu u.c.), tomēr immisijas galvenā nozīme Tota noteikumos ir sprieduma izpildīšana pret nekustamo mantu, piem.: kreditoram ierāda debitora ienākumus no viņa muižas vai tās daļas („daļa” bija viena vai vairākas zemnieku mājas) ar tiesībām debitoram „gada un dienas” laikā izpirkt immisijas objektu. Tā tad immisija ir sprieduma izpildījuma veids, bet tikai uz „gadu un dienu”; lai šai laikā piespiestu parādnieku nolīdzināt savas saistības. Ja parādnieks to nedarīja, tad pēc „gada un dienas” kreditors varēja prasīt, lai immisijas priekšmetu (piem., kādas zemnieka mājas) pārdotu vairāksolīšanā. Praksē gan tas nenotika, bet parastā kārtība bija tā, ka kreditors ļāva parādniekam maksāt t.s. i m m i s i j a s r e n t i līdz kapitāla dzēšanai. Immisiju var izdarīt tikai parāda procentu, bet ne kapitāla apmērā, pie kam immisijas summu dabūja šādi: pie parāda pieskaitīja 8 proc. gadā un tiesas izdevumus. 10 proc. no šīs summas ir t.s. immisijas rente, kurā apmērā kreditoram kārtības tiesā piesprieda ķīlas valdījumā tik daudz parādniekam piederošās zemnieku mājas, lai tās ar savām kļaušām un nodevām gada laikā varētu dzēst immisijas renti; pie kam kreditors šos ķīlas zemniekus varēja izlietot pēc savas patikas, ko viņam parādnieks apliecināja īpašā rakstā, un ko kārtības tiesnesis pasludināja kopā ar saaicinātiem ķīlas zemniekiem, pavēlēdams viņiem turpmāk dot kļaušas un maksāt nodevas t.s. i m m i s ā r a m j e b ķ ī l a s v a l d ī t ā j a m. Tādā veidā immisijas institūts kļūst par parasto parādu kārtošanas veidu.

Pat tad, ja, teiksim, kāds muižnieks, rīkodams savai meitai kāzas, paņēma Rīgā no tirgotāja uz kredita zīdu un samtu; tad viņš par to maksāja nevis naudā, bet deva Rīgas tirgotājam uz zināmu laiku ķīlas valdī-

jumā kādas no savām zemnieku mājām.

No augšminētā ir skaidrs, ka vajadzēja būt īpašai oficiālai taksei, kas nosaka zemnieku kļaušu un nodevu vērtību, lai varētu izrēķināt immisijas renti. Un, lūk, likuma virsrakstā minētā „z e m n i e k u t a k s e” nav nekas cits, kā valdības izdotā oficiālā takse nevis zemniekiem, bet gan viņu darbam (kļaušām) un nodevām. Šī takse ir svarīga tai ziņā, ka uz tās pamatojas arī visa z v i e d r u d a l d e r u s ī s t ē m a; citiem vārdiem, Kārļa XI. izdarītā valsts zemju vērtēšana un kadastrēšana.

Ar īpašu aktu, ar kuru immisijā nodotos zemniekus atbrīvoja no kreditora ķīlas valdījuma, sauc par e k s m i s s i j u j e b r e l a k s i j u, vāc. Aufschlagung. Tas pats tiesnesis, kas izdarīja immisiju, izdarīja pēc dažiem gadiem vai mēnešiem arī eksmissiju, atbrīvojot zemniekus no ķīlas valdījuma un atdodot viņus atpakaļ dzimtskungam. Protams, ka immisijā nodoto zemnieku stāvoklis bija slikts, kas arī saprotams, jo ķīlas valdītājs nebija ieinteresēts uzņemt svešas zemnieku mājas vai tautpīt svešus laudis. Pat tad, ja immisiju izdarīja valsts ierēdņi, piem., apriņķa priekšnieks, kā administratīvu sodu pret nepaklausīgiem muižniekiem, arī tad tie pa daļai centās atriebt zemniekiem to, ko nedrīkstēja atriebt vainīgajiem.

---===0000000===---

Šī gada klausītājiem no pag., resp. 1931./32.m.g. kursa jāzin sekojošas biļetes: 15. - 38/40 lpp.;

17. - 42/44 "

19. - 48/52 "

42. - 123/127 "

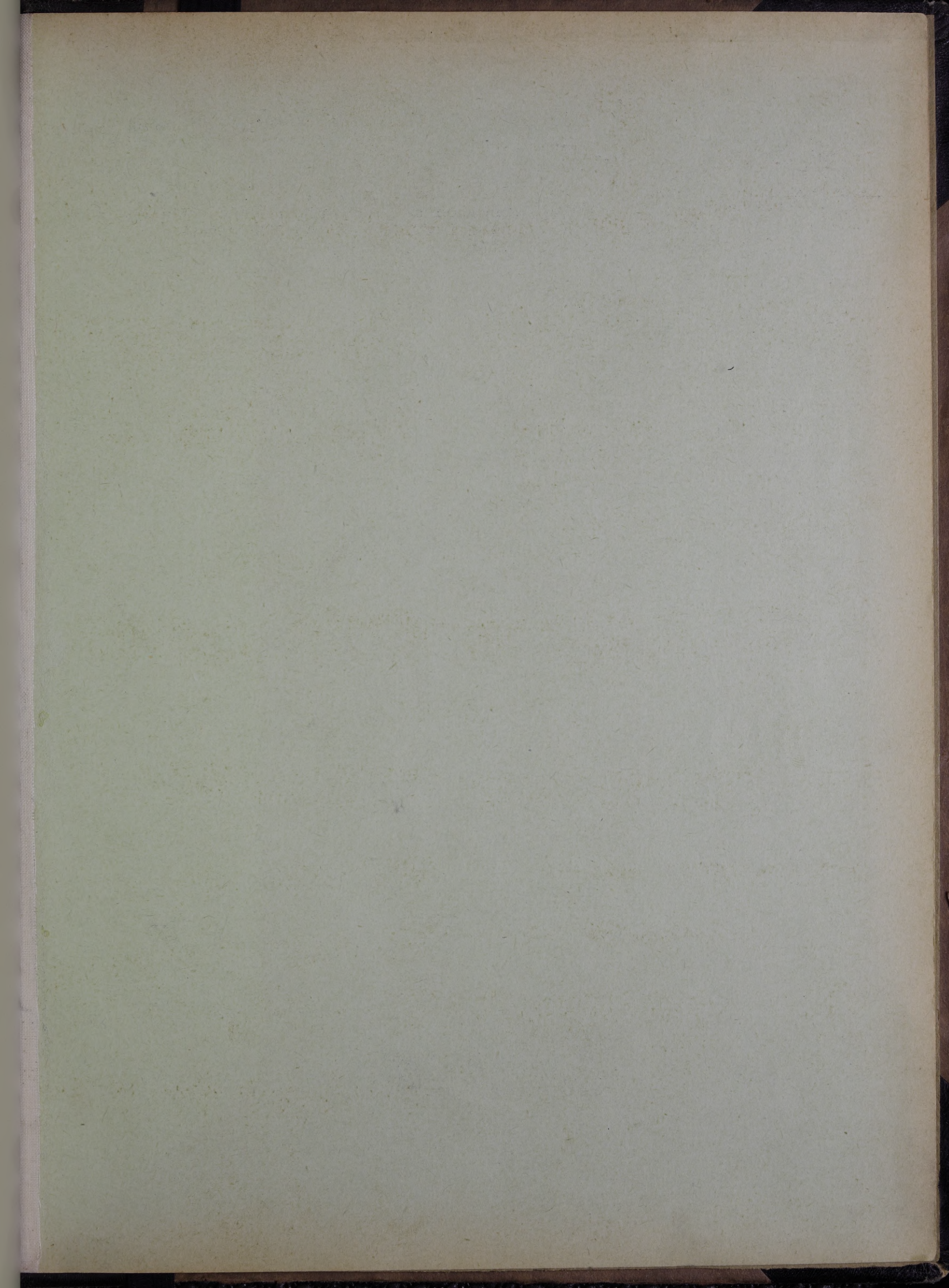
44. - 130/135 " un visas nākošās biļetes sākot ar 46.- 70.

136/206.lpp.

Faint, mostly illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. Some words like "VALSTIS" and "BIBLIOTEKA" are faintly visible.

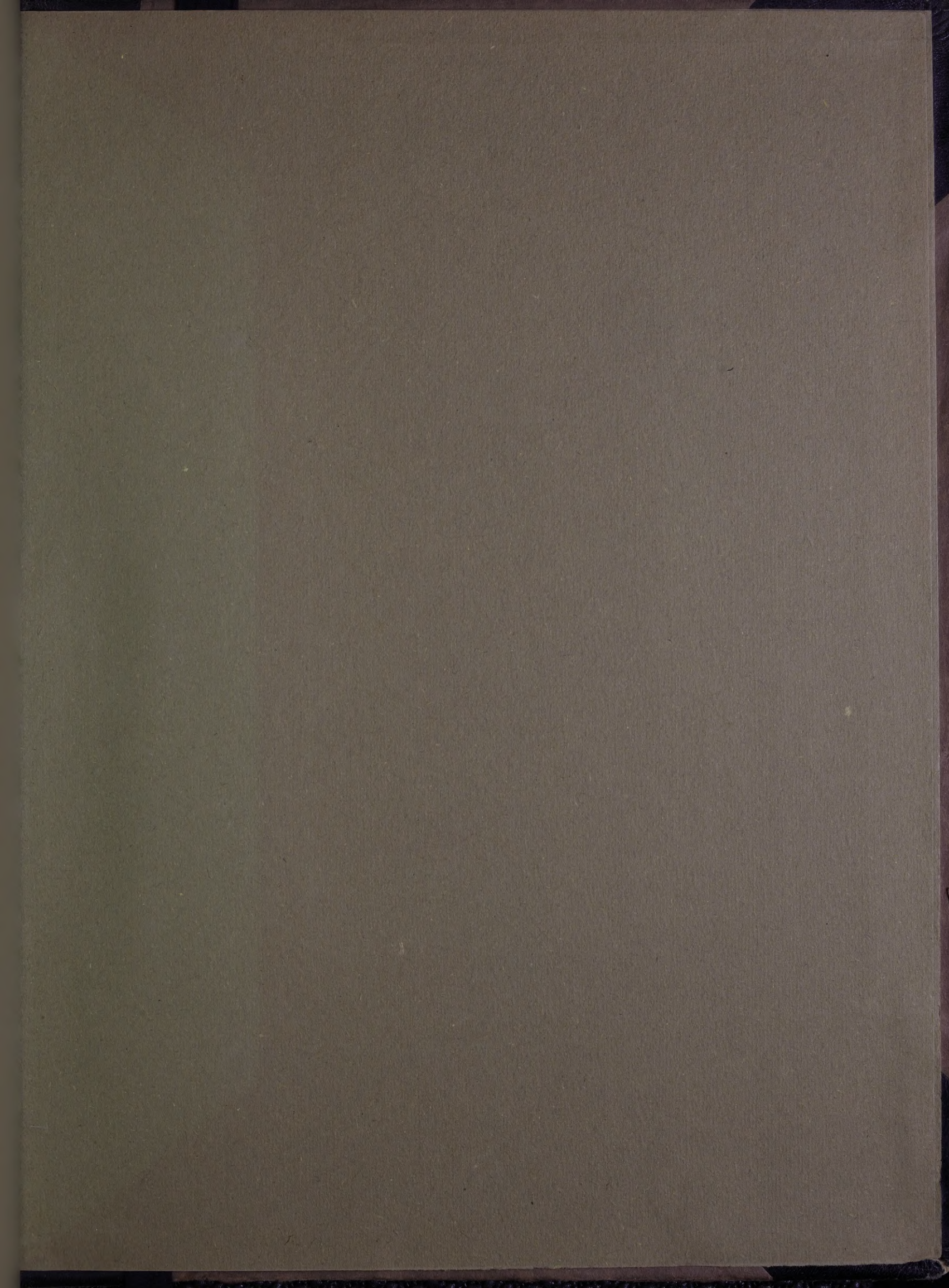

LB 1150

21 MAR 1933

LB 1150

204.

18.10

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309065608